

Bondeliv på 1800-talet

Anders Gustavsson

Bondeliv på 1800-talet

Med utgångspunkt i en bondes dagböcker och brev

NOVUS FORLAG
OSLO – 2009

Omslagsbild framsida (Jakobs sten.jpg)

Potatisupptagarlaget, både kvinnor och män, är på väg in i boningshuset för att få eftermiddagsmat på 1920-talet. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Omslagsbild på baksidan (akvarell Röra.jpg)

I dödsboet efter Jakob Jonssons barnbarn Anders Abrahamsson (1874-1957) återfanns denna akvarellmålning som han gjort i sin ungdom. Han har målat med utsikt från sin föräldragård i Göksäter österut mot kyrkan och de två gårdarna i Prästbacka. På kyrkans torn har målats dess anläggningsår 1846. Jonssons ladugård syns i mitten av bilden och är omålad men bestruken med tran vilket Jonsson talar om. Hans boningshus kan inte ses på grund av de många fruktträden i trädgården. Granngårdens ladugård (byggd 1880) och boningshus är rödmålade. Det nuvarande boningshuset som är byggt år 1900 blev vitmålat och ser helt annorlunda ut. Denna målning måste alltså vara utförd före år 1900. Privat ägo.

Tryckt med bidrag från Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo, Aina Barnevik, Stockholm och Orusts sparbank, Henån

© Novus AS 2009.

Omslag: Geir Røsset

ISBN: 978-82-7099-535-6

Trykk: Interface Media as, Oslo.

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverksloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Boken tillägnas
Kristina och Johan

Innehåll

Förord	9
Inledning	11
Forskning om bondedagböcker	15
Informationskällor	18
Kulturella teman i dagböckerna	19
Årets utearbeten	21
Jordbearbetningar	21
Täckdikning	21
Nyodling	22
Ogräsbekämpning	24
Gödsling	26
Vägunderhåll	27
Sommarens vattentillgång	31
Missväxtåret 1868	31
Vädertecken	36
Torvupptagning på sommaren	36
Svårt skördeväder och mager skörd	41
Bråta lin	42
Tröskning	43
Höstslakt	44
Vattentillgång vintertid	45
De som utförde de olika arbetsuppgifterna	47
Kvinnornas aktiviteter	47
Arrendatorer och hälftenbrukare	51
Anställning av tjänstefolk	55
Torpare	57
Båtsmän	61
Ambulerande hantverkare	62
Ekonomi i gårdshushållet	66
Handelskontakter med affärer, utskeppningsorter och fiskelägen	66
Ekonomiska transaktioner	69
Utgifter till stat och kommun	71
Utgifter till präst och kyrka	72

Skolväsendet som kommunal angelägenhet	75
Högtidsfirande	82
Söndagshelgd	82
Årshögtider	83
Jul	83
Midsommar	86
Livshögtider	87
Barndop och kyrktagning	87
Konfirmation	89
Bröllop	91
Död och begravning	93
Kroppsliga och mentala svårigheter	94
Sjukdomar och läkarbesök	94
Olyckstillfällen och åtföljande död	99
Själv mord	102
Bränder	103
Kriminalitet	104
Sociala relationer	108
Vänskapens uttrycksformer	108
Omsorg om krisdrabbade människor	112
Omsorg om fattiga	114
Koppling till omvärlden och engagemang i samhällsfrågor	117
Nya samfärdselsmedel	117
Bruk av alkohol	117
Bruk av tobak	119
Vård av psykiskt sjuka	120
Kvinnans ställning	120
Fredsengagemang	121
Uppmärksamhet åt kungahuset	122
Kulturens mentala innersida och dess uttrycksformer	124
Upplevelser av andra människor	124
Upplevelser av kyrka och prästerskap	125
Oro och medkänsla för andras ve och väl	126
Slutord om det mest karakteristiska	130
Äldre måttenheter	131
Källor och litteratur	132
Otryckta källor	132
Internet	133
Tryckta källor och litteratur	133

Förord

Denna bok som presenterar och analyserar bonden Jakob Jonssons liv har möjliggjorts genom att jag har fått ta del av ett omfattande skriftligt och bildmässigt källmaterial i privat ägo. Därför vill jag framföra ett stort tack till ett antal personer. Gertrud Gustafsson, Göteborg som har bott på Jakob Jonssons gård, har räddat ett omfattande skriftligt material från sina förfäder. Krister Jonsson som numera äger gården har låtit mig ta fotografier både invändigt och utvändigt. Ture Olsson som bor på gården Kärra dit en av Jonssons döttrar gifte sig, har överlämnat flera av Jonssons dagböcker till Bohusläns museum och har låtit mig få ta del av ytterligare källmaterial i familjens ägo. Detta gäller även Mary Hellström, Basteskår. Artur Johanson på gården Göksäter dit en annan av Jonssons döttrar gifte sig, har ställt allt sitt material på fädernegården till min disposition. Anna Karin Andersson på gården Lilla Hvena har räddat ett omfattande material efter bonden Anders Andersson i Naveröd och hans son Lars Andersson. Ulla Gullberg, Bråtarna har tagit vara på material från riksdagsmannen Johan Henriksson och nämndemannen Jakob Torgersson på gården Kolbuxeröd. Johannes och Urban Martinsson i Svineviken har låtit mig ta del av det omfattande fotomaterial på glasplåtar som tagits av deras avlidne släkting journalisten Simon Martinsson. Aina Barnevik, Stockholm har ställt en omfattande samling målningar utförda av Carl Gustaf Bernhardson till mitt förfogande. Värdefulla kommentarer om dessa tavlor har lämnats av Claes Berndtsson, Grundsund. Varmt tack också till Bohusläns museum för att jag kostnadsfritt har fått använda museets samlingar av Bernhardsonmålningar. Boken tillägnas min fru Kristina och vår son Johan.

Oslo och Orust i augusti 2009

Inledning

Vid fältarbeten inom forskningsprojektet *Kulturella kontakter i Bohusläns kustbygder* under senare delen av 1970-talet kom jag i kontakt med några utförliga handskrivna dagböcker som bonden Jakob Jonsson på gården Prästbacka i Röra socken på Orust hade fört. Han var född den 21 juli 1795 och avled den 15 mars 1879. Han har gjort vissa dagboksanteckningar tidigt i sitt liv. Delar av detta material har återfunnits, nämligen några anteckningar från åren 1818 och 1819. Det mesta handlar om väderlek, sådd och skörd. Det huvudsakliga materialet som bevarats för eftervärlden avser åren från 1866 fram till ett par veckor innan Jonsson avled i mars 1879. Under dessa år är anteckningarna ganska kompletta med undantag för delar av år 1869 och hela 1877. Jonsson skrev också en del brev både tidigt i sitt liv och senare. Andra handskrifter utgörs av arrendekontrakt, hälftenbrukskontrakt, torpkontrakt, drängkontrakt, kvittensböcker m.m.

Jonsson blev änkeman 1854 när hans hustru Johanna född år 1795 avled. En fördel för honom i denna situation var att han hade alla sina tre döttrar boende alldeles i närheten. Två av dem var gifta med bönder på gårdar inom en kilometers avstånd. Den tredje dottern Anna Britta, som var född 1836, bodde hela tiden kvar på föräldragården. Hon gifte sig 1873 med bonden Per Olausson född 1843 i Bokenäs socken. Han flyttade vid sitt giftermål till Prästbacka och blev arrendator hos Jonsson. Denne arbetade själv aktivt med gårdsarbeten under hela sitt liv så långt som hans krafter medgav. 1865-1866 utarrenderade han gården till de två mågar som han då hade. Under åren 1867-1872 delade han gårdsarbetet med hälftenbrukaren och systersonen Olle Olsson född 1827 och hans familj (om hälftenbruk se nedan).

Folkmängden i Röra uppgick år 1860 till 1 663 personer och den hade år 1870 ökat till 1 769 och till 1 777 personer år 1880 (*Bohusläns historia* 1963 s 324). Jordbruk utgjorde huvudnäringen. Dessutom var en del män verksamma inom sjöfart i denna kustnära bygd.

2007 kom en del av Jonssons bevarade dagböcker i allmän ägo genom att de av vissa av hans nu levande ättlingar överlämnades till Bohusläns museum i Uddevalla för arkivering. Återstående dagböcker finns fortfarande kvar i privat ägo hos andra av Jonssons ättlingar. Jag har fått ta del av alla dessa dagböcker. De har också gjorts tillgängliga för kommande forskning i och med att de, genom Tegneby hembygdsförenings försorg, har utgivits i två bokvolymers som trycktes 1991 och 1997 (*Jakob Jonssons dagbok*. 1-2. 1991, 1997). Vid källhänvisningar i det följande anger jag del 1 eller 2 och sidnumret/numren i de

nämnda publikationerna. Citaten normaliserar jag till vår tids stavning, vilket inte är gjort i källutgåvorna. Ord som är svårbegripliga och måttenheter förklarar jag inom parentes inne i citaten. I källutgåvorna kan den intresserade forskaren finna den exakta stavningen. I stort sett allt innehåll i dagböckerna finns återgivet i de tryckta publikationerna. Några ytterligare tillägg har jag hittat i privat ägo. Det gäller bl. a. anteckningarna från tiden mellan jul och nyår 1874.

Jonssons brev och andra privata handlingar om gården och vissa granngårdar har återfunnits i privat ägo. Hans brev till riksdagsmannen Johan Henriksson när denne var i Stockholm har blivit tryckta (*Mera från vår bygd* 1978).

För en kulturhistoriker är det av vitalt intresse att kunna få upplysningar om livsföring, socialt liv och föreställningsvärld, i bästa fall också personliga känslor och reflektioner på en mindre lantgård utmed kusten en lång tid innan det var aktuellt med fältarbeten i form av intervjuer, observationer och fotografering. Dagböcker och brev utgör väsentliga kvalitativa källor från äldre tid där det annars primärt bara finns kvantitativa källor såsom kyrkoböcker, skatte-

Granitgravstenen över Jakob Jonsson och hans hustru Johanna i förgrunden. I samma grav ligger även två av deras barnbarn, Anna och Bernhard Olsson. De var gifta med varandra och bodde barnlösa på gården fram till dess att de avled 1947 respektive 1953. Då restes denna granitgravsten. Någon gravsten över Jakob Jonsson och hans hustru fanns inte tidigare. Hans hus och ladugård (nybyggd 1924) syns i bakgrunden. Huset som är byggt 1855, var ännu på 1950-talet rödmålat. Gravstenen bakom Jonssons avser Anders Anderssons i Naveröd familjegrav. Foto taget av författaren 2008.

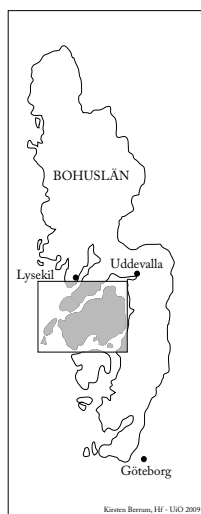
Detta foto återfanns allra främst i ett familjealbum från sent 1800-tal i Jonssons hem i Prästbacka. Tyvärr är inget skrivet under eller på baksidan av detta foto. Sannolikheten är stor för att det föreställer bonden Jakob Jonsson. Fotoalbum i privat ägo.

Jakob Jonssons dotter Inger Christina född 1831 och 1856 gift med bonden Olof Simonsson i granngården Kärre. Här finns en notering under kortet i albumet att det är Inger Simonsson som vi ser. Fotoalbum i privat ägo.

längder m. m. att tillgå. Därför vill jag i denna framställning belysa frågan hur en dagbokssamling kompletterad med brev kan hjälpa kulturforskaren att tränga in i och analysera en annan tids livsföring och föreställningsvärld. Det är kunskapen om och tolkningen av en gången tids kultur på lokal mikronivå som står i centrum.

En del illustrationer i boken hämtas från Carl Gustaf Bernhardsons (1915-1998) folklivsmålningar som till stor del förvaras på Bohusläns museum i Uddevalla (Gustavsson 2006). Han var visserligen född senare än Jonssons levnadstid, men han skildrar i sitt måleri ett äldre levnadssätt som fortfarande fanns kvar utmed kusten under hans uppväxt på 1920-talet. Hans mormor Kristina (1860-1943), som var en viktig uppgiftslämnare för honom, var född och uppväxt på gården Kolbuxeröd i Röra socken. Hon bodde i Röra under hela den tid som Jakob Jonsson skrev sina dagböcker.

Karta över Orust. Den har ritats 2009 av Kirsten Berrum, Oslo universitet.

Forskning om bondedagböcker

En intensiv inventering och insamling av bondedagböcker från 1800-talet genomfördes i Sverige vid slutet av 1970-talet genom Nordiska museets försorg i Stockholm (Berg & Myrdal 1981, Larsson 1992). Dessa dagböcker var ofta inskrivna i en almanacka och nedtecknade av bönder och torpare. Höjdpunkten för att börja skriva sådana dagböcker var under 1860-talet, dvs just den tid då huvudparten av Jonssons dagböcker tar sin början. De svenska dagböckerna är ganska jämt spridda över stora delar av södra och mellersta Sverige och i viss utsträckning även i Norrland (Larsson 1992 s 12). Jakob Jonssons dagböcker är dock inte kända i den riksinventering som Bo Larsson publicerade för Nordiska museets räkning 1992. En och annan av de svenska dagböckerna har utgivits i tryck. En djupare bearbetning av enskilda dagböckers innehåll utifrån valda teman har dock varit mindre förekommande. Därför är det av vikt att så kommer att ske. I fråga om bearbetningar kan hänvisas till en antologi utgiven 1991 av agrarhistorikern Janken Myrdal. Analyserna har gällt arbetstidens fördelning under en årscykel, vidare det långväga resandet samt umgängesmönster på landsbygden (*Alla de dagar* 1991). Lena Sandberg har analyserat en norrländsk bondes dagböcker 1868-1891 med tonvikt på skogsarbetet (Sandberg 2000) och även gjort en jämförelse med två andra norrländska bondedagböcker för ett och samma år (Sandberg & Östlund 2004). Historikern Britt Liljewall har tagit fasta på västsvenska bondedagböcker och studerat kontakter mellan bönder och borgerlighet och urbana drag och begynnande kapitalism som kan iakttas på landsbygden (Liljewall 1989, 1995). Hon har även analyserat 1800-talets folkliga brevkultur (Liljewall 2007). Det senare har intresse i denna undersökning med tanke på att Jakob Jonsson också var en brevskrivare.

John Svenske har i sin doktorsavhandling i nordiska språk 1993 diskuterat olika orsaker till dagboksskrivandet. En inspirationskälla som han finner utgörs av de tryckta almanackorna, som alltmer började komma till användning under 1800-talet. De innehåller utrymmen för dagboksanteckningar (Svenske 1993 s 15). Detta stämmer överens med att Jakob Jonsson har gjort vissa noteringar i sina almanackor men utrymmet har inte räckt till för hans utförliga anteckningar. Då har extra pappersark kommit till användning och de är sammanbundna till häften för ett år i taget. Både fram- och baksidor har utnyttjats in i minsta detalj. Papper har varit en bristvara.

Svenske har också konstaterat att tillgången på tid utgör en väsentlig förutsättning för dagboksförfattarna. De skrev i allmänhet ned längre texter när de blev äldre (Svenske 1993 s 180). Även detta stämmer för Jonssons del. Det fåtal

bevarade ungdomsdagböcker från åren 1818 och 1819 som han skrivit innehåller mestadels mer kortfattade notiser än vad som förekommer i de dagböcker som fördes när författaren var 71 år och äldre. Det blev uppenbarligen mer tid att skriva på ålderdomen när jordbruksarbetet inte längre upptog huvuddelen av den aktiva tiden. 1864 var det sista året då Jonsson ensam stod för ansvaret av gårdens skötsel. Därefter hade han arrendatorer eller hälftenbrukare. Den första bevarade utförliga dagboken avser året 1866. Tidsfaktorn har uppenbarligen spelat en icke oväsentlig roll för dagboksskrivandet. Från 1861 till 1865 finns en handskriven anteckningsbok som primärt innehåller uppgifter om prästernas ingångsord och predikoämnen på söndagarna. Dessutom noteras vissa uppgifter om vädret och om jordfästningar som ägde rum av rorabor alltifrån bönder till fattighjon. Denna handskrift som bara avser sön- och helgdagar, kan betraktas som en föregångare till de noggranna dagboksanteckningarna som är bevarade fr. o. m. 1866 och som gäller både vardagar och helgdagar. För att skriva om livet på vardagarna krävdes ännu mera tid.

Svenske menar vidare att jordbruksårets arbetstoppar givit kortare beskrivningar i bondedagböckerna. Detta kan man dock inte påvisa hos Jonsson. Han har varit noga med att skildra olika arbetsmoment så grundligt som möjligt under hela året, också under den mycket arbetsfyllda sommaren.

Svenskes uppfattning att dagboksskrivandet också stimuleras av författarnas läsande stämmer däremot bra för Jonssons del. En av hans informationskällor var både regionala och rikstäckande tidningar (se därom nedan). Han har även läst religiös litteratur, vilket han ibland omnämner att det förekom på söndagar. Den 10 februari 1872 antecknar han att han fått den sista delen av väckelsepredikanten Henrik Schartaus tryckta predikningar. Boken hade inköpts i Göteborg av en granne i Röra och kostat 4 riksdaler. Jonsson bidrog med 2 riksdaler, hälftenbrukaren Olle Olsson med 1 riksdaler och en bonde på gården Rämmedalen med 1 riksdaler (del 1 s 246).

Svenske nämner vidare att annat skrivande kan ha spelat in när dagboksskrivandet tog sin början. Jonsson hade tidigare varit kyrkokommunalt anlitad, bl. a. som kyrkvård 1838-1846 varvid han fick föra en del anteckningar bl. a. om nybyggnationen av kyrkan (Gustafsson 1993). Han skrev också brev till olika vänner.

Ytterligare en språkvetare som studerat dagböcker är Ann-Catrine Edlund. Det gäller kvinnliga dagböcker från ett par norrländska bondemiljöer under 1900-talet. Hon är liksom Svenske intresserad av varför dagböcker blev skrivna och hur, var och när de nedteknades. Hur har skribenternas identitetsutveckling påverkats av skrivandet (Edlund 2007)? Ett fokus på sådana frågor är naturligt för en språkforskare medan en kulturvetare, dit jag hör, mer lägger tyngdpunkten på vad man kan få veta om kulturen under den aktuella tiden. Dagböckerna kan ge ett mikroperspektiv på människors levnadssätt och tankevärld i en lokal miljö och de förändringar som ägt rum under den tid som dagböckerna förts. Detta kan betecknas som mikrohistoria.

I Danmark inventerades bondedagböcker vid samma tid och på motsvarande sätt som vid Nordiska museet, och det skedde under ledning av etnologerna Bjarne Stoklund och Karen Schousboe (*Bondedagbøger* 1980). Dessa dagböcker är ganska jämt spridda över hela Danmark. I Norge företog etnologen Göran Rosander under 1980-talet en nationell insamling av motsvarande dagböcker till arkivet *Norsk Etnologisk Gransking* i Oslo. Bondedagböcker har dock inte förekommit i någon större omfattning i Norge jämfört med i Danmark och Sverige. Litteraturvetaren Jostein Fet har i boken *Skrivande bønder* presenterat material som insamlats i gårds- och lokalarkiv om vad bönder i nordvästra Norge skrev under tiden 1600-1850. Några utförliga bondedagböcker förekommer dock inte. Det rör sig mest om spridda notiser med tonvikt på vädret och odlingen på åkermarkerna (Fet 2004).

Informationskällor

Jonssons dagböcker grundar sig till största delen på *det självupplevda*, dvs. vad han var med om *genom eget arbete och observationer av händelser* i hans omgivning. Han deltog aktivt i många av de arbetsuppgifter som förekom på gården. Från sitt hus och sin gårdsplan kunde han iaktta vad som skedde ute på fälten men även runt kyrkan och på kyrkogården som låg alldeles i närheten. Vad han såg med sina ögon och vad han utförde med sina händer utgör viktiga källor för hans anteckningar.

En annan informationskälla var vad han *hörde med sina öron*. Jonssons hörsel var visserligen starkt nedsatt under de sista åren av hans liv men genom att han bodde alldeles invid sockenkyrkan kunde han höra alla klockringningar vid dödsfall och begravningar vilket han noga har noterat. Han var också en trägen kyrkobesökare såvitt inte dåligt väder eller sjukdom hindrade honom. Genom att han hörde dåligt fick han gå långt fram i kyrkan. Han kommenterade också hörbarheten i rösterna hos de präster som tjänstgjorde. Från och med 1861 började han anteckna prästernas inledningsord, så kallad "ingång", och deras ämne för predikan. Detta började när Johan Sörman installerades till kyrkoherde den 7 juni 1861. Om dottern Anna Britta och hennes make Per Olausson besökte andra kyrkor i kringliggande socknar, vilket ganska ofta förekom, hade de också till uppgift att nedteckna prästernas ingångsord och tema för predikan. Det samma gällde när drängen eller pigan på gården besökte andra kyrkor. Dessa uppgifter förde Jonsson sedan in i sina dagboksanteckningar.

I kyrkan förekom pålysningar också av världslig art. Det gällde i många fall uppgifter om var det fanns fisk att köpa eller upplysningar om vägunderhållning och vägsyner som skulle utföras, snöskottning eller bortsprungna får. Jonsson gav ofta egna referat och kommentarer till vad han hört i kyrkan. Söndagen den 5 november 1876 blev det "från predikstolen kungjort om färsk fisk och färsk sill på 2ne ställen, i Henån å Kungsviken, men man känner ej priset utan man vet nästan på förhand att den nämligen sillen är för dyr för oss att äta, och desutom så avsäljes nästan all sådan kungjord fisk eller sill om söndags e.m." (del 2 s 226f). Sill och annan fisk var alltså en eftertraktad bristvara.

Muntliga berättelser som förekom i Röra och närliggande socknar nådde också Jonssons öron. Det rörde sig ofta om olyckor, oväder, brand och död, dvs. negativa ting som inträffat. Han skrev den 20 augusti 1868 att det "har besports att uti Hallén kallad, i Myckleby socken och även i Långelanda socken skulle ha fallit ett, icke allenast ymnigt regn utan även varit åtföljd av stark vind och rysligt hagel att 100dratals glasrutor sönderslogs samt mycken säd blivit

urslagen” (del 1 s 104). Detta hände vid slutet av den mycket stränga torkperiod som förekom sommaren 1868 (se därom nedan). Döden kunde infinna sig plötsligt och helt oväntat. På eftermiddagen den 31 maj 1873 ”skola ha inträffat ett notabelt dödsfall med nämligen att lantmätaren Uddman som var i tjänstgöring ute på Rålandsberg (Tegneby socken, min anm.) utgick kl. 3 e. m. frisk och färdig och inbars död kl. 4ra. Efter vad ryktet sagt” (del 1 s 325).

Genom *tidningsläsning* kunde Jonsson informera sig om den vidare omvärlden utanför den lokala socknen. Han anger i flera sammanhang att han läste den regionala *Bohusläns Tidning*, vilket är belagt första gången 1849. Då betalade han 24 skilling för prenumeration på denna tidning. I sina anteckningar omnämner han den fram till 1867. Därefter abonnerade han på det i Stockholm utgivna *Svenska Weckobladet* som han omnämner första gången 1871. Denna tidning utgavs 1869-1895. Där kunde Jonsson läsa om vad som hände på olika håll i Sverige men även om utrikes händelser.

Av händelser i det egna landet noterade Jonsson vad som skrevs om sjukdomar, vattenbrist och missväxt. Det blev gärna nöd och elände som uppmärksammades. Den 31 maj 1874 lade han fram sina funderingar om döden mot bakgrund av vad som hände i landet: ”Döden vill oss gästa och klappar på vår dörr, Gud låt betänka vårt bästa m. m. Här spörjes när och fjärran mycket dödligt, särdeles i huvudstaden Stockholm” (del 2 s 42). Död i kungahuset fick särskild uppmärksamhet.

Bland mer positiva ting som hämtats ur tidningarna märks uppgifterna i *Bohusläns Tidning* i januari 1866 om en väderleksspåman på Gotland och hans spådomar för det kommande året. ”Vintern blir tämligen jämn och lindrig från medlet av januari, våren i början ombytlig och hösten likaså, men december kall och snöig” (del 1 s 12). Jonsson har även gjort en handskriven avskrift om hur man framställer ett starkt murbruk och dessa uppgifter har hämtats ur *Bohusläns Tidning* nummer 75 år 1864.

Kulturella teman i dagböckerna

I den följande framställningen gör jag en tematisk uppdelning av livet på gården, socknen och den vidare omvärlden. Först behandlas de olika utarbetena under vår, sommar, höst och vinter. Därefter belyses vilka kategorier av människor det var som utförde de olika arbetsuppgifterna. Ekonomin i gårdshushållet får ett eget kapitel. Detsamma gäller kommunala angelägenheter som särskilt avser skolväsendet. Sedan följer ett kapitel om olika högtider under vecko-, års- och livscykeln. En egen framställning ägnas åt de negativa tingen i tillvaron, till vilka räknas sjukdomar, olyckor och kriminalitet på lokalorten. Sociala relationer tar sig uttryck i vänskap och omsorg. Intresset för omvärlden får en egen framställning i boken. Kulturens innersida som behandlas i slutet av boken, tar sig uttryck i känsloupplevelser och reflektioner.

Karta över gården Prästbackas utmarker som de uppmättes 1798. Kartan är ritad 1818 för Jakob Jonssons fader Jon Jakobsson. Kvarnbäcken, som anges vara tre alnar, dvs 1,8 meter (en aln= 0,6 meter) bred och som rinner från höger till vänster är utmärkt mitt på kartan. Längst till vänster ansluter Prästbackas betesmark som alltså inte finns med på denna karta. I norr ligger gården Bergs utmarker, i söder Kärras utmarker och i öster Rämmedalens utmarker. Skalan är uträknad i alnar, vilket markeras längst ned på kartan. Karta i privat ägo.

Årets utearbeten

Jordbearbetningar

De jordförbättringsmetoder som förekom under Jonssons tid var täckdikning, en viss nyodling, ogräsbekämpning, borttagning av stenar på åkrarna, flyttning av gärdesgårdar, forsling av bättre jord till magrare åkrar samt en omfattande gödsling av markerna.

Täckdikning

Täckdikning, dvs vattenavrinningskanaler under markytan, omtalar Jonsson första gången 1869. Detta är tidigt om man jämför med utvecklingen i Sverige i stort. Agrarhistorikern Carl-Johan Gadd betecknar täckdikning som ”en relativ

Nyodling. Mannen arbetar med dikesgrävning. Folklivsmålning av Carl Gustaf Bernhardson.

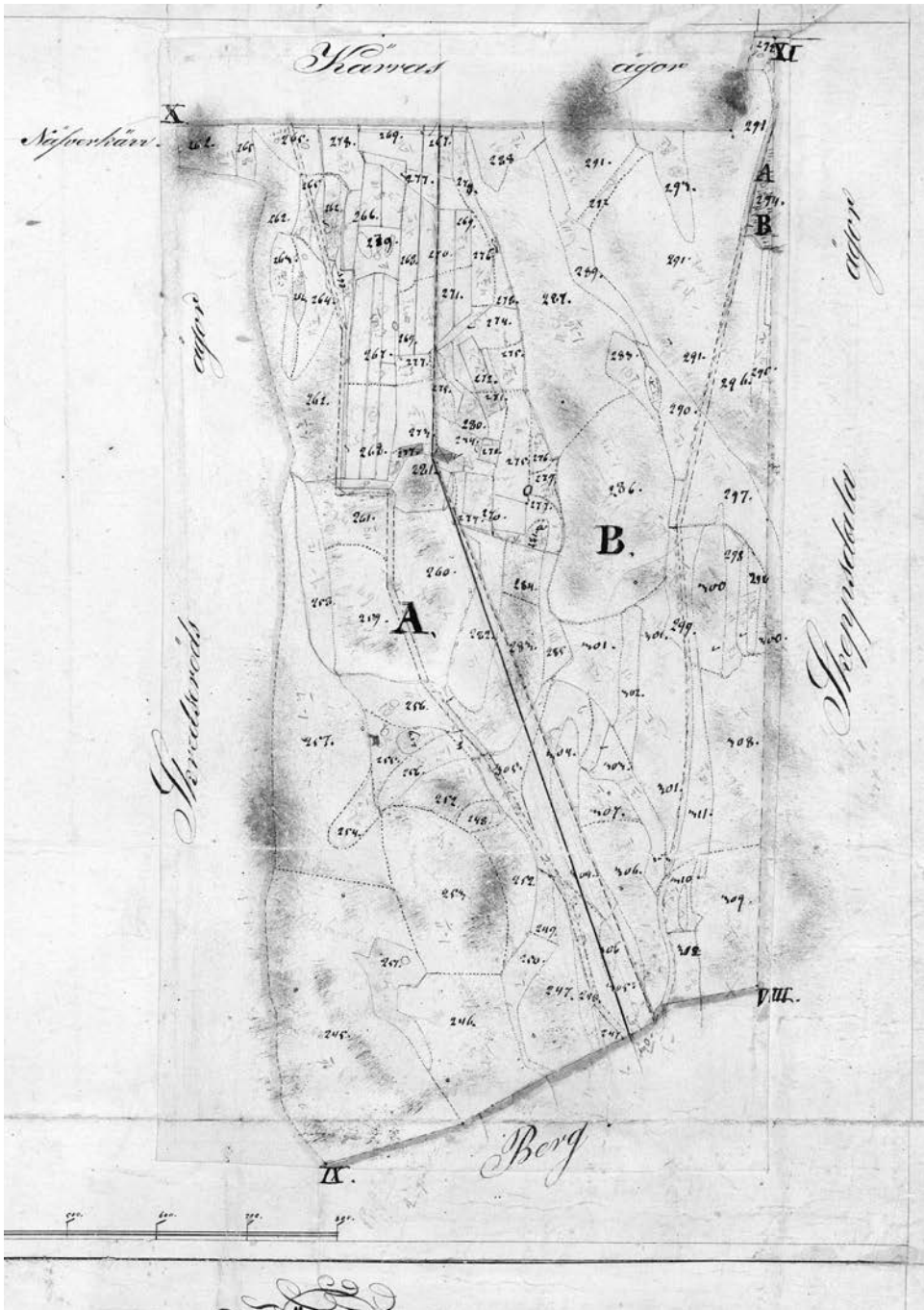
nyhet i Sverige omkring 1870” (Gadd 2000 s 313). De svenska böndernas motstånd mot täckdikning bröts just under den andra hälften av 1800-talet eftersom denna utdikning kunde ske utan större arealförluster och med minskade bekymmer för underhåll (Carlsson 1964 s 489). Innan tegelrören kom till bondgårdarna vid 1800-talets slut lades stenar i täckdikena (Morell 2001 s 213f) eller stentrummor som Jonsson uttrycker det. Detta var ett påfrestande arbete, vilket man klart kan följa i hans anteckningar. Han deltog själv aktivt i detta arbete förutom de betydande arbetsinsatser som torparna utförde. I det arrendekontrakt som upprättades 1873 med Jonssons måg Per Olausson åläggs denne att varje år ”anlägga 40 famnar (cirka 71 meter, en famn= 1,78 meter) täckdiken där som ägaren utvisar”.

”Den 11, 12, 13 och 14 oktober (1869) ... hade jag Backman (en torpare, min anm.) till hjälp att gräva och nedlägga ett täckdike i ången från kyrkstallen, (nämligen en bit ifrån) till ån samt att gräva ett dike bredvid vägen ute för det odlade stycket i kvarnliden” (del 1 s 121). Torparen Andreas Backman fick sedan hjälpa till med täckdikningsarbeten 1870, 1871 och 1872. Det var stora områden av gården som blev täckdikade. 1870 uppgick det till en längd av 140 famnar, som motsvarar omkring 250 meter. Den 20 maj 1870 låter Jonsson oss veta att ”jag och Andreas som därmed ensamma förrättade både grävningen och nedläggningen av sten och jord, ty vi hade god tillgång på sten till tromläggningen inom gårdet, än av den sten som var samlad och hämtad ur vallen vid hackningen och dels i vintras ditkörd åkersten” (del 1 s 150). Ibland var detta arbete extra påfrestande om vädret inte var det bästa. Den 3 maj 1871 ”företog jag mig att nu efter nära 14 dagars upphör att nedlägga stentrumma på långjorden som var ganska besvärligt, ty nu var ännu mycken väta av den smälta snön och nattfrost. Leran var så seg och blöt, att hon vidhängde träskorna så som kramsnö, och jag hann knappt över 10 famn (cirka 18 meter) på dagen”. Den 8 maj avslutades täckdikningen på långjorden och då uppgick längden till 81 famnar eller cirka 145 meter (del 1 s 204). Efter 1871 omnämns täckdikning varje år fr.o.m. 1874.

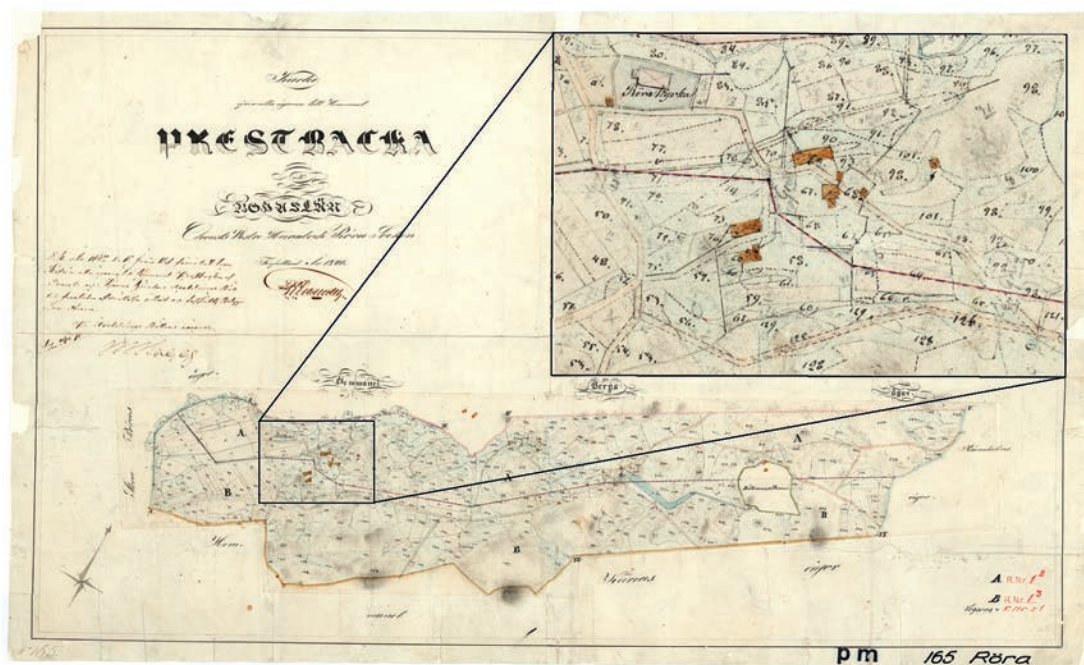
Även dikesgrävning ingick i arbetsuppgifterna för att vattnet bättre skulle rinna bort från de odlade markerna. Det omtalas också att ny jord med jämna mellanrum forslades till åkrarna. Det kunde vara jord som hämtats från dikesgrävning eller rensning av vattenkällor. Den 1 februari 1870 noteras att hälftenbrukaren Olle Olsson ”nu 2ne dagar kört lerjord på kyrkelycka (ett gärde nära kyrkan, min anm.), som han tagit i eller av en jordhöjd därstädes ... utom dikesjord ur diket söder om åkrarna” (del 1 s 135).

Nyodling

Under Per Olaussons tid fr. o. m. 1873 förekom det en del nyodling. Det var ett tungt arbete där drängen på gården fick hjälpa till. Även Jonsson kunde delta genom att plocka undan småsten från den blivande åkerjorden. Den 29 september 1874 var han ”uppe i kvarnhagen på den nyodlade backen och upphämtade eller uppillade småsten i en gammal stengårdsstad och Isak (drängen,

Denna del av lagaskifteskartan 1841 anger de utmarker och skogsmark som ligger längst bort från gårdsbebyggelsen och som inte hänger ihop med de övriga ägorna. Här finns torpstället Hagen med kringliggande åkrar.

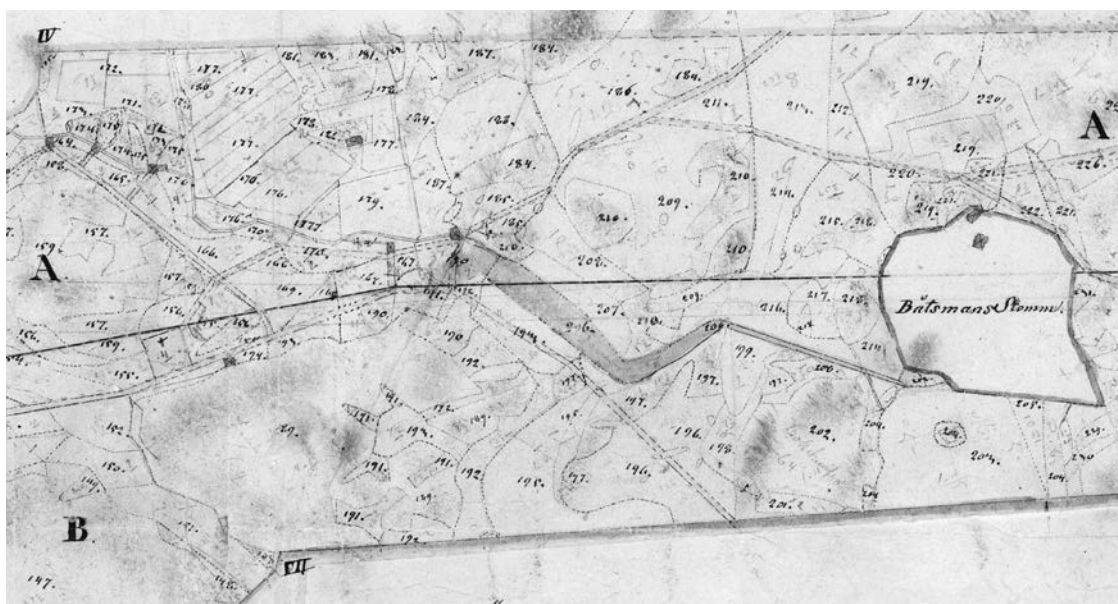
Laga skifteskarta över de två gårdarna i Prästbacka 1841. Jakob Jonssons gård A finns på den övre halvan av kartan och hans broder Erik Jonssons gård B på den nedre halvan. Kyrkan och kyrkogården befinner sig inom Prästbackas område, i det övre vänstra hörnet av förstoringen. Kartan visar tydligt hur långsträckt de båda gårdarna är från vänster mot höger. Åkermarken ligger mot vänster och utmarkerna mot höger. Till vänster om Prästbacka ligger granngården Stora Röra och till höger Rämmedalen. Överst på kartan återfinnes granngården Berg och nederst Kärre. Lantmäteristyrelsens arkiv, Gefle.

min anm.) grävde och jämnade ojämn mark därstädes” (del 2 s 69). Kring nyodlingarna skulle det även uppföras stengårdsgårdar som skulle fungera som inhägnad (del 2 s 24).

Det kan här noteras att nyodlingen var mycket omfattande i Bohuslän under 1800-talet. Röra socken hade 300 tunnland (150 hektar) uppodlad jord år 1805 och på 1880-talet hade denna andel ökat så kraftigt som till 1 833 tunnland. Havre var framför allt det sädeslag som såddes på nyodlingarna (*Bohusläns historia* 1963 s 336). Exakt samma utveckling finner man i till Bohuslän angränsande delar av Norge vid denna tid. Havren blev helt dominerande på de nyvunna åkermarkerna som låg i utkanterna av den tidigare odlade jorden (Gjerdaaker 2002 s 23, 26).

Ogräsbekämpning

Varje år förekom det ett hårt arbete med att bekämpa det ogräs som växte upp. Detta skedde både genom harvning och hackning på trädesjorden under som-

Del av lagaskifteskartan 1841. Båtsmansbebyggelsen och marken runt den är extra tydligt markerad som ett helt vitt område. Till vänster om båtsmansstället finns den så kallade kvarndammen som utgörs av uppdämningen av vatten före kvarnfallen. Till vänster om kvarndammen i bäckens riktning finns fem kvarnbyggnader markerade i brun färg. I närheten ligger också Andreas Backmans torp, också i brun färg.

maren. Särskilt problematisk var kvickroten. I arrendekontraktet 1864 med de båda mågarna Olof Simonsson och Abraham Andersson föreskrevs att "åkern rengöres från allt ogräs särdeles kvigga (kvikrot, min anm.)". Utsädet vid vårsådden skulle vara "fri från allt ogräs särdeles flyghavre". I kontraktet med hälftenbrukaren Olle Olsson 1867 nämns särskilt kvickrot och tistel såsom ogräs. Den 29 juni 1871 hade Olle Olsson två män till hjälp med "att hacka trädet som var mycket med kvigga belagd, så arbetet varade nära 2 dagar" (del 1 s 214). I arrendekontraktet 1873 med mågen Per Olausson uttryckte Jonsson sin rädsla för ogräs på markerna "särdeles flyghavre och kvigga". Han deltog i sådan ogrärensning. Den 14 augusti 1876 "företog jag mig att på fyra fötter att upprafsa vicker och tistel m.m. på fyra åkrar" av trädesjorden (del 2 s 207). Den 20 augusti var "3 å 4 personer" sysselsatta med att hacka och plocka bort kvickrot "vilken därstädes (på trädesjorden, min anm.) spritt sina rötter som voro långa och trevliga". Dessa rötter kördes bort på en gödselkärra för att täta kvarndammen (del 2 s 218).

Den 2 september 1878 kom Jonssons barnbarn Johan Olsson (född 1859) från granngården Kärra "för att harva de i nordgårdet plöjda åkrarna, som vi ämnade att så råg på. Han harvade 3ne gånger över ty åkerjorden därstädes var så över all måtta full med allehanda ogräsrötter". Denna harvning skedde på en

lördag och under följande måndag ägnade sig 3-4 personer åt att plocka bort alla ogräsrötter som blivit uppharvade (del 2 s 299). Därefter blev det hopsamlade ogräset uppeldat (del 2 s 282). Tistel som rensades ur säden kunde däremot användas till kreatursfoder under sommaren (del 2 s 123). Även inom norskt lantbruk vid denna tid fördes en hård kamp särskilt mot flyghavre (Gjerdåker 2002 s 236).

Gödsling

För att öka jordens avkastning var det viktigt att förse den med gödselmedel. *Naturgödseln* skulle utspridas på trädesjorden. Detta var ett hårt arbete under sensommaren före höstsådden och höstplöjningen och där fick både tjänstefolk och torpare delta. Jonsson lämnar en utförlig redogörelse för detta arbete den 19 augusti 1872. ”Jag hade Abraham på Hagen (en torpare) att utbreda ur kärran på åkern och Olles gosse (son) att köra från ladugården till långjorden där trädet (trädesjorden) och Abraham mötte, och begagnade en häst (sto) Olles och en dito Nicklas Erikssons (Jonssons brorson i granngården) och till lässning (lastning) i dyngestaden (gödselstaden) Andreas (en torpare), jag själv och stundtals min dotter Anna Britta och pigan Betty och utkörde på denna dag 50 lass, 30 lass från stallgluggen, minst av stall, men mer av svindynga och en betydlig massa samkat (samlat) i stallskjulet, medelst strö av gammal halm, hackelse, torvmull m.m. dylikt. Vid fåhusgluggen vida sämre och mindre blott 20 lass” (del 1 s 285). Det kan här noteras att även kvinnor i viss utsträckning fick delta i det tunga arbetet. På våren förekom gödsling i samband med att man satte ned sättpotatisen i jorden.

En annan gödselingsrediens som är okänd i senare tid och i det inre av Sverige, var sönderkrossade *fisk- och kreatursben*. Benen som inköptes i kustsamhällen eller hos lanthandlare, maldes i en vatten- eller väderkvarn. Torparen Andreas Backman hjälpte till med detta arbete (del 1 s 143). Det rörde sig om stora mängder ben. Den 20 april 1871 sönderkrossades nästan tio lispund (dvs. omkring 85 kg) kreatursben som inköptes av en lanthandlare i Bokenäs socken (del 1 s 202). Den 14 oktober 1873 for Per Olausson jämte två grannar till fiskeläget Mollösund för att införskaffa torra fiskben. De köpte nära ett skeppund (170 kilo) vardera och betalade för detta 80 öre per lispund (del 1 s 345). Dessa fiskben skulle först hackas sönder innan de kunde malas. Detta arbete utfördes ofta av Jonsson själv, vilket även skedde den sista sommaren som han levde. Den 22 augusti 1878 får vi veta att ”Per uppbar från lilla logen de därstädes sönderhackade fiskbenen i köksförstuga i kärl och säckar och sedan intog jag samma plats som jag tillförne suttit och hackat omkring 25 lispund (212, 5 kilo) fiskben” (del 2 s 296). Vid utgödslingen blandades vanlig naturgödsel med benmjöl så som ett extra tillägg. Den 22 maj 1876 gödslades när sättpotatisen lades i jorden. Det utspriddes två lass gödsel och en sätting (cirka 20 liter) benmjöl på varje åker (del 2 s 188). I arrendekontraktet från 1873 står det att benmjöl ”användes antingen oblandat eller blandat med annan gödsel vilket senare

torde vara det ändamålsenligaste”. Benmjöl som gödselmedel är knappast alls belagt i västsvenskt uppteckningsmaterial. En sagesman från Ölmevalla i Halmland uppgav vid en intervju 1949 att benmjöl användes som gödsel vid potatisodling omkring 70 år tillbaka i tiden, dvs under sent 1870-tal (IFGH 5516 s 16). Det kan alltså vara slutfasen av bruket med benmjöl som gödselmedel som vi möter i Jonssons dagboksanteckningar. Benmjöl som framställt av fiskben har också använts som gödselmedel inom väst- och nordnorska kustjordbruk från 1860-talet och under resten av 1800-talet (Gjerdåker 2002 s 230).

För att ytterligare öka gödselmängden på åkrarna, även de som var nyodlade, anlade Jonsson en *kompost*. Den placerades vid torvladan, ty sållad torv ingick i komposten. Jonsson beskriver utförligt hur han sållade denna torv med ett grovsåll, kallat hämsesåll, för att inte allt för stora torvbitar skulle hamna i komposten. En sådan kompost blev iordningställd den 26 april 1872 och bestod av fyra lass. Den var ”sammansatt av flerfaldiga slag, nämligen torvmull, benmjöl, torvaska från smedjan efter linbråtning, hönseträck (hönsgödsel), sommargödsel av nötkreatur och hästar på berg och backar i kalvhagen, sönderkrossade tegelpannor NB (nota bene) små bitar eller stycken, uppskålad (upptagen) dy eller jord m.m., minst 7 à 8 slag ämnat till gödning av nyodlad åker, sen det tagit jäsning” (del 1 s 259). Man tog alltså till vara allt som fanns av avfall när man skulle anlägga en sådan brett sammansatt kompost.

Vägunderhåll

Om bonden ägde i mantal lagd jord (dvs. en gårds förmåga att betala skatt, *Agrarhistoria* 1999 s 279), var han skyldig att utföra vägunderhåll på en viss vägsträcka. Längden på denna var relaterad till gårdens storlek. Vägsträckan för Jonssons gård var en del av huvudvägen mellan Nösund och Henån vilken passerade utmed Röra kyrka. Årligen inspekterades underhållet av kronolänsmannen med biträde. Pålysning om en förestående vägsyn skedde i kyrkan på vårkanten. Både på palmsöndagen den 10 april och annandag påsk den 18 april 1870 blev det uppläst att ”allmänna landsvägarna skall enligt Kungl. Förordning och Konungens befallningshavandes skrivelse, synas på april månad och är således syn utsatt att hållas den 27 april.” Några dagar senare den 22 och 23 april ”begagnades av åtskilliga eller många att köra sand eller väggrus på landsvägen, för den snart inträffade utlysta vägsynen” (del 1 s 146).

Söndagen den 24 februari 1878 pålystes det i kyrkan att de som hade vägunderhåll skulle köra småsten på vägarna när det var som blötast. Då fick Per Olausson och Jonssons barnbarn Bernhard från gården Kärre (född 1862) arbeta med att krossa sten under de följande dagarna (del 2 s 248f). Tidigare under 1870-talet hjälpte torpare och gårdens dräng till med sådan stenkrossning för vägarnas underhåll (del 1 s 313) och även med utbredning av väggruset (del 2 s 181). Också underhållet av landsvägsdikena inspekterades varje år. För att utföra det nödvändiga arbetet anlätades både dräng och torpare (del 2 s 34, år

Innan vägsynen skulle utföras gällde det att hacka igen hjulspåren. Denna målning av Carl Gustaf Bernhardson bygger på hans egen erfarenhet under 1920-talet.

1874). Det gällde dessutom att hacka igen hjulspår innan man lade på den krossade småstenen och gruset (del 2 s 261).

Om vägarbetet inte blev godkänt, fick det göras om. Det hände Per Olausson våren 1875. Den 26 maj fick han på nytt köra ut ”väggrus på landsvägen, ty det var på förra synen blivit av befallningshavande anmärkt för litet påkörd, ehuru där var körda 20 lass grus samt några lass småsten i hjulspåren – nu kördes tio lass gott väggrus” (del 1 s 324).

En annan väg än huvudvägen mellan Nösund och Henån utgjordes av kyrkvägen för gårdarna Rämmedalen, Utegård och Häröd öster om Prästbacka. Denna väg gick alldeles utmed Jonssons boningshus och ladugård och var i betydligt sämre skick än huvudvägen. Den finns dock utmärkt på laga skifteskartan för Prästbacka 1841 och en generalstabskarta från 1844. Underhållet av vägen var fördelat mellan gårdarna, vilket framgår av en vägsten med årtalet 1860.

En lantmäteriförrättning gällande denna väg ägde rum i september 1878. Per Olausson och Jonssons brorson Aron Eriksson i granngården fick delta i flera möten, vilket Jonsson noggrant noterar och kommenterar. Mötena avsåg

”väganläggning eller förbättrande” av den aktuella vägsträckan. Innan fördelningen av underhållet mellan gårdarna kunde ske måste ”vägförrättningsmännen ... mäta och taxera vägen”. Jonsson lämnade in ett skriftligt klagomål där han vände sig mot att vägen gick över hans gårdsplan mellan boningshus och ladugård (klagoskrift i privat ägo). Han var alltså fortsatt aktiv med att författa skrivelser till myndigheter blott ett halvår innan han avled. Han lyckades vinna gehör för sitt yrkande så att vägen kom att flyttas en bit bort från bebyggelsen över granngårdens marker på Prästbacka. När hela förrättningen var slutförd den 7 september fick Per Olausson bege sig till Utegård och skriva under ett godkännande av fördelningen av vägunderhållet. Lantmätararvode för Jonssons gård uppgick till 12 kronor och 71 öre, vilket han betecknar som ”dyrt” (del 2 s 299f). Detta uttryck visar på hans prismedvetenhet.

Också mindre vägar till utmarker och torvmyrar med flera delägare skulle underhållas. Även uppgifter därom kungjordes i kyrkan. En pålysning den 18 april 1860 löd så: ”Alla de som vilja begagna väg över Prästbacka utmark till torv eller skogsavhämtning anmodas att enhälligt sig infinna därstädes nästa tisdag kl. 6 om morgonen utreda med spadar, hästar och kärror för att medelst sandkörning göra vägen farbar såvida att man utan svårighet kan framkomma med lass.”

Två snöskottarlag möts på 1920-talet. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Vintertid hade bönderna också skyldighet att utföra *snöskottning* på tilldelade vägsträckor. De utgjorde olika snöskottarlag som vardera bestod av två hemman. Detta arbete kunde vara mycket ansträngande när det föll stora snömängder. Det skedde den 21 februari 1876. Jonsson uppger att ”då måste våra karlar”, ”efter länsmannens pålysning förleden gårdag (söndag i kyrkan, min anm.)”, tillsammans med granngårdens folk ”till botten skotta bort snödrivorna även till dess fulla bredd att med hjuldon kunna obehindrat färdas förbi varandra, vilket skulle vara verkställt innan middagen, som också utfördes med 4ra man från denna gård, men detta arbete var mycket mödosammare än de förra gångerna” (del 2 s 167). På söndagar var det viktigt att skotta så att prästen

Vägsten med året 1860. På den ena sidan av stenen står namnet "Prästbacka". På den andra sidan anges att 5/8 mantal på gården Rämmedalen skall underhålla 551 alnar (cirka 330 meter) väg vid Prästbacka. Denna sten återfanns 2009 som en trappsten på Erik Jonssons gård i Prästbacka. Foto taget 2009 av författaren.

och eventuella likföljen kunde komma fram till kyrkan. Det kunde bli bråttom att få detta arbete färdigt. Den 23 februari 1879 uppger Jonsson att "vårt skottningslag medhinte (hann) att få uppskottat vägen som nogast innan lik (från Ödegärdet) och präst framkom till kyrkan" (del 2 s 333). För ett sådant arbete utgick "snöskottningspenningar" som 1876 blev omfattande för Jonsons gård och de drogs av från kronoskatten detta år (del 2 s 163).

Sommarens vattentillgång

Vattenbrist kunde uppstå under de olika årstiderna. På sommaren hotades höslåtern och skörden men även djurens bete. Redan i anteckningar från våren 1818 omtalar Jonsson en torka som varade över lång tid. Från den 13 maj till den 22 juni kom det inget regn "och således intet ifrån det vi fick sått till midsommar. Det såg visst svårt ut". En religiös förtröstan kunde dock ge trygghet i en yttre krissituation. "Herrens högra hand kan allting förvandla. Han förbarmade sig över vår jämmer även i lekamlig måtto". På midsommaraftonen den 23 juni regnade det för fullt.

En svår sommar var 1874 då skörden blev mycket klen. Då regnade det inte på en lång tid under växtperioden i juni och juli. Den 29 juni konstaterade Jonsson att kreaturspriserna sjunkit kraftigt just på grund av brist på tillgång till bete, "ty torkan är så fortfarande att betet är redan mycket förbränt och höet synes bliva mycket litet" (del 2 s 49). Torkan fortsatte under hela juli och under augusti. Den 8 juli omtalas att "det glesa korta gräset, det har på flera ängstycken begynt att intorka i jorden eller förbränna. Hjälp oss O Gud" (del 2 s 51). Höskörden blev alltså minimal. Även säden började att komma i fara. Den 28 juli får vi veta att "den eljest tunt stuckna säden begynner nu att vitna till skörd (alltså långt före den normala tiden, min anm.), (den) nedfaller av solens heta strålar. Backar både på inägor och särdeles betesmarker är i stället för gröna nu röda" (del 2 s 56f). Dessutom ser det ut som att potatisskörden kommer att bli den sämsta som Jonsson kunde minnas. Den 10 augusti uppges att även skörden av höstråg "troligen (var) den sämsta vi någon gång skördat". Det var inte bättre med avkastningen av vårsädden. "På ett lika olöjande sätt synes det bliva med vårsäden, särdeles havren" (del 2 s 60).

Missväxtåret 1868

Den senaste allvarliga missväxten i Sverige inträffade 1867-1868. 1867 gällde det främst Norrland men 1868 även de södra delarna av Sverige. Detta ledde faktiskt till hungersnöd. Regeringen beviljade hösten 1867 lån till Norrland. Pengar samlades också in genom nödhjälpskommittéer både i Göteborg och Stockholm. En hel del bidrag kom även från andra länder (Nelson 1988 s 122ff). Jonsson informerades om denna missväxt och hungersnöd i Norrland, speciellt i Västerbottens län, genom *Bohusläns Tidning*. Det förekom också en

pålysning i Röra kyrka söndagen den 6 oktober 1867 om nödvändigheten av en insamling till Norrland. I Norrbottens och Västerbottens län skall "hela grödan genom för tidig frost så fördärvats att de inom en kort tid är i saknad av livsmedel" (del 1 s 61). Jonsson hade också läst om det lån som regeringen beviljat till Norrland hösten 1867. I Röra kyrka upptogs offer "till de nödlidandes undsättning" i Norrland på Alla helgons dag den 3 november 1867. Grannsocknarna Morlanda och Tegneby hade strax innan upptagit ett sådant offer, och det "lär rundeligt ha influtit" offerpengar vid dessa tillfällen (del 1 s 63).

Även i Röra var skörden begränsad hösten 1867 även om den inte som i Norrland ledde till någon hungersnöd. Den dåliga skörden 1867 medförde höga priser och brist på säd till att så men även till födoämne våren 1868. Jonsson uppgav den 31 mars 1868 att det var nödvändigt att handelsmännen gav "kredit till hösten emedan kontanta penningar ej finnes åtminstone i våra nejder" (del 1 s 80).

Första gången som Jonsson omnämner en stark torka är den 23 juni, och då hänvisar han till att "mången med mig instämde i" psalmbokens psalm 396 "som innehåller en bönesång om regn, och särdeles låg de orden: Ack vederkvick den usla säd, och sorgsna hjärtan åter gläd, mig i munnen" (del 1 s 91). Denna psalm, skriven på 1600-talet av biskopen i Visby Haquin Spegel, står i 1819 års psalmbok som den enda psalmen under rubriken "I långvarig torka" (*Den svenska psalmboken* 1820 nr 396). Under hela juli månad återkom Jonsson ständigt till den starka torkan och dess svåra konsekvenser för växtligheten. Redan den 3 juli var situationen mycket prekär. Torkan hadde "gått så djupt i jorden att åtskilliga trän förtorkat, och en mängd av löven fallit av träden och gräs och backar så förtorkat att vad oss beträffar är nästan att säga att hälften av ängen ej kan föras leje (lie) på emedan gräset itorkat jorden tillbaka därur det först kommit" (del 1 s 92). Höskörden detta år uppgick endast till 13 små hästlass mot 36 lass det föregående året. Detta resultat var "blott 1/3 så mycket som i fjol" (del 1 s 99). I en sådan situation blev det extra viktigt för Jonsson att plocka och torka löv från träden för att dryga ut det knapphändiga fodret till djuren. I början av augusti började många förvissnade och gula löv falla av träden på grund av den intensiva och ihållande torkan. Marken blev "jämt övertäckt med torra löv, och den tilltecknade frukten kan varken växa eller mogna utan faller förvissnad ned. Humlen som i början av sommaren såg trevlig ut, har nu gulnat" (del 1 s 100).

Även säden på åkrarna for mycket illa. "Och synes det i följd härav att en total missväxt i detta år inträffar". Man skall dock inte behöva förtvivla i denna svåra yttre situation, ty "kanske att genom den allsmäktige och gode Gudens omsorgsfulla styrelse hungern uteblir, ehuru det för våra kortsynta ögon synes mörkt m.m." (del 1 s 92). Gudsförtröstan utgör en påtaglig styrka för Jonsson så att han psykiskt skall kunna klara av kännbara yttre påfrestningar och oro inför framtiden. Säden blev tidigt bärgad i början av augusti, men resultatet

blev magert. ”Man må veta att sådan skörd blir ringa förslag både till folk och kreatur” (del 1 s 101).

En fördel med denna starka torka var att den ur myrarna upptagna bränsletorven torkade mycket snabbt och därför blev av god beskaffenhet. Det gick även bra att rensa brunnar och bäckar vilket inte var möjligt att utföra under vanliga år. Den 13 augusti rensade torparen Andreas Backman en gammal kvarndamm, ”ty där man förledet år och året därförut näppeligen skulle kunnat vada över har (man) nu under en 3 månaders förlopp kunnat gå torrskodd” (del 1 s 102).

Inte bara på åkrarna var torkan förödande utan brunnarna sinade också. Den 10 juli fick kvinnorna i Prästbacka bege sig till en mindre insjö vid gården Kolbuxeröd för att kunna tvätta sitt lintyg, ”ty närmare fanns ej tvättvatten” (del 1 s 95). Den 18 juli uppges att många har fått ”brist av vatten till sig och kreatur”, men som väl är tryter ”Gudi vare lovad, icke vatten i vår egen kohage till oss och våra kreatur” (del 1 s 97). Detta var något att vara mycket tacksam för trots andra yttre svårigheter. Den 27 juli hade vattensituationen förvärrats ännu mer, ty ”allmän vattenbrist till snart sagt både folk och kreatur förspörjes nästan överallt i våra trakter” (del 1 s 98). Även på Prästbacka började vattensituationen att bli verkligt problematisk: ”Nu har vår gamla värsl (källa med vatten, min anm.) kallad nära nog förtorkat att knappt en spann vatten om dagen kan där uppösas med en liten skål, detta har väl aldrig tillförne skett ...!” (utropstecknet finns i originaltexten, del 1 s 99). Detta övergår alltså vad Jonsson tidigare har upplevt i sitt drygt sjuttioåriga liv. Från den 1 augusti fick man gå till en källa på granngården Bergs ägor för att hämta matvatten, men detta ”är ej just så smakligt men får i sådana fall som nu väl gå an när inte bättre kan erhållas”. Kreaturen led också brist och till dem fick man använda en källa på brodern Erik Jonssons ägor där vattnet var av ännu sämre kvalitet. Det kan ”inte alls begagnas till folk ty det är fråga om att kreaturen kan det-samma dricka” (del 1 s 100). Vattensituationen hade alltså blivit dramatiskt tillspetsad.

Den starka värmen var också svår att stå ut med för människorna. Så sent som den 18 augusti var det ”28 graders värme, en del säger 30 grader”. ”Man kan och får ha uppe fönster och dörrar och de förra även om natten utan att känna det minsta drag eller nattsvalka” (del 1 s 103).

När regnet till slut kom i slutet av augusti, var det för sent för att påverka den redan bärgade skörden. Däremot kunde man börja mala i vattenkvarnarna, vilket inte hade förekommit sedan tiden före vårbruket. Höstbetet till kreaturen kunde också dra nytta av det kraftiga regn som fallit. Även saven i träden kunde komma tillbaka (del 1 s 105).

Den bästa skörden avsåg potatisen. Den var faktiskt ”bättre än man kunnat förmoda”. Potatisplantorna klarar torka bättre än alltför stark väta. Jonsson konstaterar att de ”under den starka och ihållande torkan kunde knappast gro utan blott behålla sig något gröna” (del 1 s 107). När han den 5 oktober summerade årets skörderesultat utgjorde potatisen det stora glädjeämnet. ”Och må det Den

Potatiskällaren som fortfarande är helt intakt invändigt var i bruk under Jonssons tid. Den stora lönnen till vänster om denna jordkällare planterades 1794 av hans moder Katharina Engelbrektsdotter. Fototaget av författaren 2009.

Högste till pris och lov, nämnas att potäterna i år, nästan allmänt slagit bra in, särdeles köpepotäterna (dvs. de läggpotatis som inköptes före våren, min anm.), alla friska, inga varken torr- eller blötruttna, vilket var en ganska önskelig sak för oss som annars fått en klen och inskränkt gröda av andra sädesslag”. Även potatisriset som uppgick till flera lass, hade kunnat torkas för att användas till foder åt kreaturen. Detta var extra värdefullt under detta år då höskörden blivit så extremt begränsad. Det hade redan visat sig att detta ris ”är för kreaturen mycket välsmakande ... så att det ätes med begärlighet” (del 1 s 110).

Att 1868 varit ett speciellt år framgår av att Jonsson då gav en mycket längre slutkommentar om året än vad han eljest brukade göra. Skördeutfallet intog naturligt nog en central roll i dessa årsreflexioner. Fodret till kreaturen uppgick blott till en fjärdedel mot vad som annars var vanligt. Därför hade antalet kreatur måst minskas ”så mycket man någonsin tyckt sig kunnat göras”. Ännu fler djur hade måst avyttras om man inte kommit på att använda renmossa. Detta hade

Mormor plockar mossor som nödfoder till kreaturen i kustbandet. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

man inte gjort tidigare men nu ”med stor fördel begagnas nästan allmänt” även om ”icke alla nötkreatur håller den tillgodo”. De flesta äter den dock ”med begärighet”. Jonsson har gjort en handskriven avskrift av en tidningsartikel med titeln ”Om renmossans nytta som kofoder”. Denna text är daterad i Stockholm den 14 oktober 1868 av O. J. Hagelstam som var överste och ledamot av Kungliga Lantbruks Akademien (avskrift i privat ägo). I sina dagboksanteckningar har Jonsson noterat att ”detta födoämne har insparat eller tillökade fodret i hundratals lass”. Han såg det som att ”den Allsmäktige Försynen” hade anvisat ett sådant ”ovanligt födoämne” och kunde därför som slutomdöme om det gångna året utbrista: ”Allt härintills har Herren hulpt oss” (del 1 s 115f).

Penningbristen var också påtaglig vid slutet av år 1868. Bönderna hade ont om jordbruksprodukter att avyttra. I ett brev som Jonsson skrev till sin vän Henrik Gustafsson i Henån den 26 december 1868 ursäktar han sig för att han inte kunnat betala räntan i rätt tid på sitt lån hos Gustafsson (brev i privat ägo). Hur utvecklingen blev under senvintern och våren 1869 kan vi inte veta något

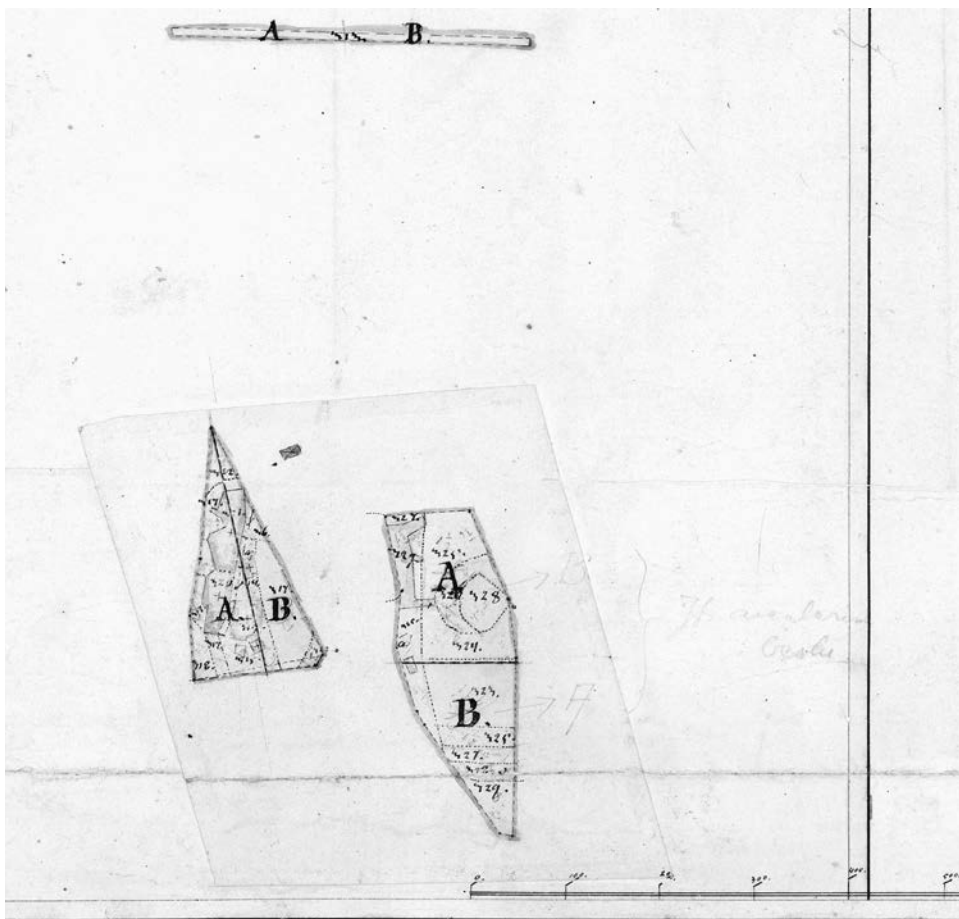
om, eftersom dagboksanteckningar inte finns bevarade från januari till augusti 1869. Hösten 1869 har Jonsson emellertid noggrant noterat allt vad han kunde sälja av sin skörd bestående av linfrö, havre, korn, råg och bönor (handskriven förteckning).

Vädertecken

Genom Jonssons anteckningar får man flera uppgifter om vilka vädertecken som var kända under hans tid och hur han förhöll sig till dem, med utgångspunkt i den religiösa världsbild som han företrädde. Ett tecken som omnämns vid flera tillfällen är en så kallad *solulv*. Det är lysande fläckar som kan visa sig före och/eller efter solen. Ordet ulv tyder på norskt ursprung och har säkerligen levt kvar från Bohusläns norska tid fram till 1658. Uttrycket är väl bekant i Norge där fenomenet också kan kallas för "bisol" (Hodne 2005 s 56f). Detta tecken anses förebåda sämre väder både i Norge och i Bohuslän. Det har avbildats av folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson (Bernhardson 1978 s 133). Jonsson iakttog detta tecken både sommar och vinter varvid han konstaterade att vädret faktiskt blev sämre kort tid därefter. På kvällen den 12 juni 1867 "syntes 2ne så kallade solulvar". Tre dagar senare kom det ett kallt regn "såsom det merendels inträffar efter solulvars visande, som nu var 3dje dagen därefter" (del 1 s 48). Inte heller under den mörka årstiden var det ett gott tecken om en solulv blev synlig. En sådan visade sig den 28 november 1869. Jonsson kommenterar detta med att den "merendels plägar förebåda något urväder, vilket också inföll dagen därpå den 29 då blåst och snö inföll som höll i till middagstiden" (del 1 s 125). Detta vädertecken verkar Jonsson inte ifrågasätta, vilket han däremot gör med vissa andra tecken. Han kan kalla dem för fabler eller fördomar, eller mera värdeneutralt "gamla märken" (del 1 s 340). Därför slår de heller inte alltid in även om de kan göra det ibland. Jonsson tar flera gånger upp den folkliga föreställningen om att nytändning av måne på torsdag eller lördag skulle förebåda dåligt väder. Tvärt emot finner han på måndagen den 23 oktober 1871 att det var "ett särdeles utmärkt gott, stilla väder". Detta utgör "en motsats av den gamla fördomen att både torsdags- och lördagsny är rosslande väder. Och nu är här ett lördagsny, och det föregående ett torsdagsny och på båda har varit nästan att säga ett särdeles sakta väder varken storm eller regn". Detta konstaterande får Jonsson att i stället framhålla det gudomliga inflytandet över vädret och dess växlingar. "Därför bör äran, makten och styrelsen av både väderlek och andra förhållanden tillskrivas Herren och ingalunda nydagarna och annat dylikt" (del 1 s 231).

Torvupptagning på sommaren

Ett viktigt arbete på sommaren var torvupptagningen på gårdens utmarker. Detta arbete gick under namnet att "stampa torv". Män arbetade nere i den

Dessa två mindre kartor liksom den långsmala remsan som tillhör lagaskifteskartan 1841, anger fördelningen av torvmarkerna mellan de två gårdarna i Prästbacka. Dessa marker ligger åtskilda från gårdens övriga ägor. I kommentarerna till kartan anges torvmarkernas olika beskaffenhet med uttryck som "bästa torven", "medelgod mosse", "sämre mosse", "föga duglig" osv.

torvhåla som de grävde. Där blandades vatten med torv, som består av mycket gamla växtrester, till en grötliknande massa. Denna hälldes upp i lådliknande bårar. Ofta fick kvinnor bära undan denna våta massa till något berg eller annan fast mark där de tömde bårarna. Torvmassan slätades ut till en 5-10 centimeter tjock matta. Denna ristades sedan med en så kallad torvkniv i rutor som var omkring 20 x 20 centimeter. Torvkniven var en cirka fyra meter lång trästav som var vässad i den ena ändan. Genom att den var så lång kunde den som utförde ristningen undvika att trampa i den otorkade torvmassan. När torven blev så torr att den kunde brytas i bitar transporterades dessa till luftiga platser, där de först sattes upp mot varandra på kant två och två. Detta kallades för att

Med en lång trästav som kallades torvkniv skar mannen upp torvmassan i fyrkantiga rutor på 1920-talet. Kvinnan bar de bryttorra torvrutorna för att de skulle "haggårdas" och därefter stackas. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Kvinnorna bar de bryttorra torvrutorna till att torkas i "haggårdar" och senare i stackar. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Ljungen bärs hem och förvaras i en lada för att användas vid bakning under vintern. Folkklivsmålning av Carl Gustaf Bernhardson.

Stackar av torvbitar på Jakob Jonssons gård under förra delen av 1900-talet. Fotot är taget av Jonssons barnbarnsbarn kommunalmannen Gustav Olsson (född 1906) som själv bodde på samma gård och som hade uppfört dessa stackar. Foto i privat ägo.

”haggårda” (haggård dialektord för gärdesgård). Nästa moment var att bygga upp stackar av torvbitar ovanpå varandra för att uppnå sluttorkning. På sensommaren forslades den färdigtorkade torven till en torvlada för att sedan komma till användning som bränsle under vintern (Om torvmyrar i Sverige se Franzén 1987). Folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson har i flera målningar skildrat de olika arbetsförlöppen vid torvupptagning.

I Jonssons anteckningar kan man följa de olika arbetsmomenten och vilka som utförde dem. Juni och juli var arbetsmånaderna, då arbetet på gården fick delas mellan torvupptagningen, höskörden och bearbetningen av trädesjorden. Torpare med sina hustrur deltog i detta arbete likaväl som gårdens drängar och pigor förutom bondefamiljen själv. De många arbetsmomenten bidrog till att flera människors insatser behövdes. År 1867 påbörjades torvmyrarbetet den 26 juni, och det utfördes av ”Abraham på Hagen (torpare) och dess hustru Sophia som var på Olles (Olssons) räkning, och Andreas (Backman torpare) och Anna Britta (dottern) på min räkning” (del 1 s 50). Arbetarna fick mat buren till torvmyren, och det utfördes av någon av gårdens kvinnor. Man arbetade fyra dagar i sträck på myren. En ny omgång med arbete ägde rum i juli månad. Den 29 juli ”haggårdade Andreas (torpare) vår senast stampade torv” (del 1 s 219). Ett sådant arbete utfördes också av kvinnor (del 1 s 278). Torvupptagning i denna form har i detta område pågått fram till 1940-talet varför jag har kunnat intervjua några informanter som berättat om de olika arbetsmomenten som de själva iakttagit eller varit med om att utföra.

Lika litet som höskörden kunde arbetet på torvmyren utföras när det regnade. Jonsson noterar flera gånger att detta arbete fick avbrytas på grund av regn. Den 16, 17, 18 och 19 juli 1873 pågick ”torvstampning”, men ”den 17 kom regn så att arbetet måste inställas till tidig aftonmåltid och var då arbetare nästan genomvåta, så som det vanligtvis plär tillgå med vårt folk när de arbetar med torvstampning” (del 1 s 330).

Hemforslingen av torven ägde rum i augusti. Den 13 augusti 1867 körde Olle Olsson hem åtta hästlass och dagen därpå tio lass (del 1 s 55). 1874 forslades 36 lass ”välbärgad torv”, vilket var fyra lass mindre än föregående år (del 2 s 50). Torparen som deltagit i arbetet skulle ha en del av denna torv. Den 2 augusti 1878 får vi veta att ”Per körde 6 lass bränntorv till Johan (på Hagen, torpare)” (del 2 s 290). En viss försäljning av torv förekom från Prästbacka till Tegneby socken och till kunder i kustsamhällen. Den 21 juli 1876 sålde Per Olausson tre lass torv till gården Holm i Tegneby socken där det var ont om torvmyrar. Betalningen uppgick till en krona och 75 öre per lass (del 2 s 202).

Till bränsle kunde man även använda ved och ihopsamlad ljung. Detta omtalas speciellt i samband med bakning. Den 28 juli 1871 arbetade Jonsson själv och torparen Andreas Backman med att rycka upp ett lass med ljung (del 1 s 219). Den 5 juni 1873 for Per Olausson till skogen för att hämta vedbränsle ”och gjorde fruntimren (Anna Britta och pigan) sällskap för att hjälpa till att

rycka ljung” (del 1 s 326). På Prästbacka fanns det en del skog och därifrån hämtades ved. Den 2 februari 1874 låter Jonsson oss veta att ”då var jag och mina arbetare och fällde träd och hopkörde bränsle” (del 2 s 21).

Svårt skördeväder och mager skörd

Skördeperioden var starkt beroende av ett gynnsamt bärgningsväder. Det blev stora problem om långvariga regnperioder inträffade. Detta var fallet under hösten 1876, vilket Jonsson skildrar utförligt. Han uttrycker flera gånger bekymmer men försöker samtidigt att hålla modet uppe genom att han förtröstar på Gud. Den 11 september skriver han att ”det synes mörkt ut för den ännu utestående sädens inbärgning och ännu sämre för höstsånad på trädesjord som nu ligger såsom en gröt eller röra. Det är dock icke omöjligt för Allmakten att omändra denna, för oss till utseendet ogynnsamma väderlek, utan avseende på gamla av oss så gärna vidhängande fördomar och märken, så som då det regnar på 7 sovare blir det långvarigt regn”. Tryggheten finns hos Gud som faktiskt anses ha makt att förändra väderleken när han finner det lämpligt. ”Allena vår Gud är vår hjälp och vår tillflykt i nöden” (del 2 s 215).

Ett annat besvärligt år var hösten 1866 på grund av det myckna regnandet. Inte bara säden ute på åkrarna blev förstörd utan potatisen ruttnade också i jorden. Jonssons första kommentar blir att ”det ser ut som om allt skulle försvinna”. Det finns dock en högre makt som kan förändra den negativa känslan. ”Om man icke ägde det hopp och förtröstan till Herren att han, då Han finner det bäst vara, kan omvända väderleken, skulle man snart kunna falla i förtvivlan” (del 1 s 28). Religionen ger en påtaglig trygghet i vardagens bekymmer.

När skördeutfallet blev begränsat, kunde Jonsson dryga ut vinterfodret till djuren genom att han *samlade löv* på träden och detta torkades. Sådan lövtäkt var vanlig i Sverige fram till början av 1900-talet (Slotte 1999) likaväl som i Norge (Gjerdåker 2002 s 59). Denna lövinsamling som ägde rum i augusti omtalas av Jonsson blott under vissa år, nämligen sådana där skördeutsikterna var dystra. 1868, 1871, 1874 och 1876 var sådana år. Den 25 augusti 1871 meddelar Jonsson att ”jag är nu om dagarna sysselsatt med att avbryta och samla löv av asp, men i synnerhet av sälj såsom tillökning som så väl kan behövas för kommande vinter, ty litet blev höet och ännu mindre lär halmfouraget (halmfodret, min anm.) förslå, ty vad vårsåden vidkommer är den både tunn och kort” (del 1 s 224). Läget var lika bekymmersamt 1874. Den 10 augusti noterade Jonsson att ”det synes mörkt ut för kreaturens framfödande under den långa vintern” (del 2 s 60). Den 19 augusti kunde han konstatera att ”det synes som att missväxten synes att bli lika så stor på åkern som på ången (dvs höskörden, min anm.), som icke gav mer än hälften mot i fjol”. Mot den bakgrunden kan man bättre förstå uttalandet att ”jag för min del är dagligen sysselsatt med att plocka löv, asp, rönn och sälj med flera trädslag såsom foderhjälp i sådana missväxtår som i år” (del 2 s 62).

Lövtäkt för att få vinterfoder till fåren. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Hur gick det då för människor och djur att klara av den kommande vintern? Svaret får vi följande år när Jonsson den 30 juni 1875 med tillfredsställelse både kunde konstatera att innevarande års skörd ingav goda förhoppningar och att den gångna vintern hade förflutit bättre än han kunde föreställa sig föregående höst. ”Dock märk, det var ju likväl ett stort underverk av den Allsmäktige, att både folk och kreatur kunde likväl vid liv och makt bliva nödtorftigt uppehållna med en så klen skörd som den sist skördade” (del 2 s 123). Gudsförtröstan gav alltså återigen Jonsson en stabil trygghet i tillvaron.

Bråta lin

Ett av skördearbetena bestod i att skörda linet och bearbeta det. 1869 uppgick linsköörden till fem hästlass (del 1 s 117). Efter inbärgningen skulle de vedartade beståndsdelarna avskiljas, vilket går under namnet linbråkning (www.ne.se/Linbråkning). Linfröet skulle skiljas från sina kapslar, vilka benämndes knipplar. Av de fem hästlassen lin 1869 utvanns en halv tunna lin, dvs omkring 73 liter. Arbetet detta år tog tre dagar att genomföra. Det kunde utföras utomhus men brukade ske i smedjan där man också hade en ugn för att torka linet. Dit kunde även granngårdar komma för att få bråkat och torkat sitt lin (del 1 s 174). På en gård i Göksäter fanns ett särskilt torkhus för lin, som gick under namnet kölna.

Linbråkning utförd av kvinnor i Brattås, Röra socken under 1910-talet. Foto Simon Martinsson, privat ägo.

Dit kunde man åka från Prästbacka. Det skedde bl. a. i oktober 1876. Vid hemkomsten från Göksäter hade man då med sig sex så kallade limmar, dvs. buntar med lin som vardera vägde omkring fem och ett halvt kilo (del 2 s 222).

Tröskning

Målet var att avsluta tröskningen i god tid före jul, helst så tidigt som möjligt i november. Ju längre man dröjde med att få detta arbete avslutat, desto mer skada gjorde råttor och möss på säden. Detta är något som Jonsson djupt beklagar de år då tröskningen pågick in i januari. 1873 års tröskning avslutades inte förrän den 22 januari 1874. Detta gav Jonsson anledning till en klart kritisk kommentar och ett råd inför kommande år. Det ”borde nämnas såsom minne eller varning för kommande år att tillse det trösket blir verkställt före jul, ty i annat fall, så utom andra onämnda olägenheter, så uppäts och fördärvas mycken säd av råttor och möss, ja jag håller det troligt att minst en tunna säd ute på åkern blivit av ohägnad förspilld och lika mycket i ladugården av råttor och möss – hade den förlusten, som bör tjäna till efterrättelse för eftervärld att grödan med omsorg vårdas både på åker och i lada m.m.” (del 2 s 20). Detta utgör egentligen en kritik mot mågen Per Olausson under hans första år om arrendator. Det blev dock ingen förändring följande år, ty då avslutades trösk-

ningen den 14 januari 1875. Det kunde delvis förklaras med att Per Olausson varit sjuk en tid fr.o.m. den 4 december 1874. Ändå fann Jonsson anledning att på nytt inskräpa vikten av att bli färdig med tröskningen i god tid före jul, ja t.o.m. ”helst innan november månads ingång”. Då skulle man ha ”den betalningen rikligen gottgjord med den säd som råttor och möss nu uppätit och sönderskurit” (del 2 s 87).

De följande åren blev tröskningen faktiskt avslutad tidigare. Detta kan hänga samman med att man då fick *låna ett hästdraget tröskverk* från bonden Abraham Olsson i granngården Kärre. Då behövdes det fler personer som hjälpte till, men samtidigt fullbordades tröskningen mycket snabbare än när man tröskade med slaga. Redan 1866 och 1867 hade man ett eget tröskverk i Prästbacka. Det såldes dock den 14 november 1867 till en bonde i Tegneby socken efter det att den egna tröskningen var avslutad för året (del 1 s 66). Därefter nämns inget om tröskverk förrän 1875. Runt 1870 var det främst större jordbruk som hade tröskverk i Sverige, men de mindre hästvandrings-tröskverken spreds snabbt mellan 1870 och 1900. Tröskverket var faktiskt den första betydelsefulla och ordentligt spridda maskinen i jordbruket (Morell 2001 s 283). Prästbacka var alltså tidigt ute med att använda tröskverk redan på 1860-talet. 1878 började man tröska den 31 oktober och arbetet kunde avslutas den 7 november. På eftermiddagen samma dag tog man ned tröskverket som man lånat och återbördade det till ägaren. Hyran för tröskverket var relaterad till den mängd säd som man tröskat. Det uppgick detta år till totalt 8 kronor vilken utgift fördelades lika mellan Jonsson och hans arrendator (del 2 s 313).

Höstslakt

Till höstarbetena hörde inte bara skörden utan också slakten av i första hand svin men även kreatur. Den 4 december 1867 slaktades två svin som var ungefär sex månader gamla. Trots att de växt upp och levt tillsammans hela tiden var den ene grisen en hel del tyngre än den andre. Den ene vägde cirka 51, 5 kilo och den andre 44, 5 kilo (del 1 s 68). Tyngden var viktig och fettets uppskattades. För att bonden skulle få ut pengar skulle slaktade grisar forslas med ångbåt från Nösund till Göteborg för försäljning. Detta skedde den 15 oktober 1878 med en slaktad galt och en sugga. Per Olausson körde med häst till Nösund och Jonssons barnbarn Johan 19 år följde med ångbåten till Göteborg. Han återkom den 17 oktober efter att ha avyttrat de båda grisarna. De vägde tillsammans omkring 146 kilo och det betalades med 4 kronor och 75 öre för ett lispund (8, 5 kilo), dvs totalt cirka 81 kronor och 50 öre (del 2 s 309f).

När en häst skulle avlivas anlätades en särskild person, en så kallad ”skinn-dragare”. Det skedde den 25 november 1876 då ett gammalt sto skulle slaktas. ”Skinndragaren” som bodde på en mark tillhörande gården Fundeskärr lät sin son hämta stoet levande i Prästbacka, eftersom han ville ta till vara köttet för

Ångbåten har lagt till i Nösunds hamn under 1920-talet. Nösund fick regelbunden ångbåtstrafik fr.o.m. 1869. Foto Dan Samuelsson. Bohusläns museum, Uddevalla.

egen del. Hästkött ingick däremot inte i böndernas föda (Egardt 1962). På eftermiddagen samma dag kom "skinndragaren" själv tillbaka till Prästbacka med huden och "skulle ha en riksdaler för arbetet, med villkor att Per skulle i sinom tid få hästbenen tillbaka" (del 2 s 230). Dessa ben var viktiga med tanke på beredningen av benmjöl som gödselämne (se därom ovan).

Vattentillgång vintertid

Vid torka och stark kyla under vintern blev det besvärligt att få dricksvattnet till djuren att räcka likaväl som att kunna utföra tvätten. Malningen i de båda vattenkvarnarna var också beroende av nederbörden. Om man inte kunde mala, uppstod det brist på mjöl, vilket drabbade både människor och djur. En sådan tid var senhösten 1875. Den 24 november fick man i Prästbacka baka med mjöl som lånats av Jonssons dotter Carolena i Göksäter. Den svåra mjölbristen berodde på att "vi har icke malt på vår vattenkvarn sedan före våren och väderkvarnarna kan ej till fullo uppfylla behoven" (del 2 s 148). Detta var extra bekymmersamt med tanke på det förestående julbaket. Någon förbättring i väderleken hade inte inträffat den 15 december, utan "på hela Orust land går inga vattenkvarnar, så det synes ganska bekymmersamt (att) få malt till julbehoven, ty även väderkvarnarna står för det mesta (stilla) emedan en märklig lugn väderlek fortfar" (del 2 s 152).

I en sådan situation gällde det att finna utvägar för att genomföra tvätten. Per Olausson fick fylla en balja med lintyg och bege sig till källor som låg i när-

heten av ett av torpställena (del 2 s 152). Natten till den 20 december började det som väl var att blåsa kraftigt och på det sättet kunde de fem väderkvarnarna i Röra komma i gång igen. Det gällde då att mala hela natten. Jonsson konstaterar med lättnad att "därav blev många hjälpta med mjöl till julbakningen, vi också, vi har idag bakat därav" (del 2 s 152f). Den 22 december började det också att regna kraftigt så att malning kunde börja att utföras även i vattenkvarnarna. Väderomslaget kom mycket plötsligt och medförde en stor omvälvning i de sena julförberedelserna, "ty ett dygn ungefär tillbaka hade vi näppeligen nödigt husbehovsvatten och si nu fullt malevatten och brunnar och källor överfulla, ty det regnade oupphörligt hela dagen och något på natten" (del 2 s 153).

En motsvarande svår vattenbrist som drabbade Röra före jul 1875 hade förekommit 1871 i flera delar av övriga Sverige under samma tid på året. Detta läste Jonsson om i *Svenska Weckobladet* den 20 december det året. Han redogör ingående för vad han har läst där. Man har t.o.m. fått köra iväg flera mil för att få tag i mjöl och dricksvatten eller har måst smälta snö för att djur och människor skulle få något att dricka. Kreaturen hade också släppts ut för att äta snö i stället för vatten under vissa tider av dagen (del 1 s 238f). Röra var dock förskonat denna gången men Jonsson visar ändå stor inlevelse och medkänsla med andra människors svåra bekymmer.

De som utförde de olika arbetsuppgifterna

Kvinnornas aktiviteter

Historikerna Britt Liljewall och Janken Myrdal har i sina undersökningar funnit att kvinnornas arbeten sällan redovisas i bondedagböckerna (Liljewall 1995 s 38, *Alla de dagar* 1991 s 17). Språkvetaren Ann-Catrine Edlund skriver att ”om kvinnornas sysslor och arbetsuppgifter får läsaren inget veta, eftersom kvinnorna mestadels är frånvarande i anteckningarna” (Edlund 2007 s 22). Hur stämmer detta för Jonssons del? I hans dagböcker är kvinnorna ganska väl synliga. Det gäller i första hand den hemmavarande dottern Anna Britta men även pigor som tjänstgjorde på gården, torparhustrur, båtsmanshustrur och bondkvinnor på andra gårdar i omgivningen.

Kvinnornas storbak i öppen ugn på 1930-talet. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Kvinnorna blir inte minst synliga genom sitt arbete *inomhus*. Till inomhusarbetena hörde *bakningen* där både Jonsson själv och Per Olauson hjälpte till med att steka brödet. Huvudarbetet utfördes emellertid av kvinnorna. En särskild plats intog bakningen före jul. Brödet skulle räcka fram till i mars. Den 18 mars 1871 bakade dottern Anna Britta tunnbröd för första gången under det året (del 1 s 197).

Ett inomhusarbete som förekom under vintern var *vävning* av mattor. Den 6 december 1871 "satte flickorna upp väven i kammaren (boningsrummet) att väva golvmattor" (del 1 s 237). Flera kvinnor hjälptes alltså åt att sätta upp väven. På ett dygn hade man vävt 17 alnar (cirka 10 meter) halmmattor. För att lära sig mer om vävning deltog dottern Anna Britta följande vår 1872 i en vävskola som anordnades i ett hem i Morlanda socken och där "en i yrket väl lärd mamsell" var lärarinna. Kursen varade i tio dagar och de sex kvinnliga eleverna fick var och en betala 10 riksdaler riksmünt (del 1 s 267). Strax före jul 1876 tog kvinnorna i Jonssons hem ned en vävstol som stått uppe en längre tid och där de hade vävt mattor av långhalm och av säv (del 2 s 233).

Ett annat hushållsarbete som utfördes av kvinnorna och som ofta omnämns av Jonsson är det hårda slitet med *tvätten*. Om vintern var det kallt att hålla på med arbetet utomhus och på sommaren kunde torkan medföra att kvinnorna fick bege sig långt bort för att finna tvättvatten. Jonsson uttrycker sin medkänsla med kvinnornas hårda slit och strapatser som förorsakades av vädrets växlingar. Den 15 december 1874 gick hans piga Fina till granngården Göksäter för att hjälpa hans dotter Carolena med "att tvätta kläder, vilket måtte mycket kosta på i denna kalla östanvind" (del 2 s 81). Det var alltså inte bara vattnet som var

Vävkurs på Orust under tidigt 1900-tal. Foto Simon Martinsson, privat ägo.

kallt utan även den kalla vinden var påfrestande. Det var inte lätt att skydda sig mot den, men i samband med kvinnornas tvättning av lintyg vid "nedra brunnen" den 10 december 1878 satte Per Olausson upp ett par täcken som skulle fungera som vindskydd (del 2 s 319).

Under missväxtsommaren 1868 fick kvinnorna bege sig extra långa vägar för att finna vatten. En sådan vattenbrist förekom även under andra somrar. Den 20 juni 1874 "tvättade våra fruntimmer lintyg och måste begagna en liten damm eller källa, ty ehuru vi annars vanligast plär få påhälsning av andras tvätt på våra ägor, så fick vi nu söka till andra, ty vi har icke vatten nu på vår egen mark" (del 2 s 46f).

Av *utomhusarbeten* där kvinnorna fick hjälpa männen märks att de rakade hö på sommaren. Den 18 juli 1878 var tre män från gården Kärre och två från Prästbacka samlade för att slå gräset på en äng. Inom parentes anger Jonsson att "(rakningen eller utbredningen skedde av våra fruntimmer)" (del 2 s 286). Denna parentes får anses betyda att gårdens egen arbetskraft, dvs. dottern och pigan, fick utföra de av tradition självklara kvinnoarbetsuppgifterna. Fredagen den 5 juli 1872 stackade torparhustrun Sofia och hälftenbrukaren Olle Olssons hustru Anna Lena klöver som hade blivit slagen föregående måndag (del 1 s 277). Kvinnorna band även kärvar vid sädesskörden. Detta gällde särskilt pigor och torparhustrur (jfr *Alla de dagar* 1991 s 61). Männen gick före och slog med lie. Fredagen den 23 augusti 1878 fick Jonssons piga Fina bege sig till dottern Carolenas gård i Göksäter "att upptaga efter mejen (lien, min anm.), som man så kallar det, först säd eller havre sedan bönor och sedan med vid kragen". Hon fick alltså hjälpa till med att hänga upp bönskörden på en torkställning som kallades krage (del 2 s 297). Följande dag följde denna piga med torparen Johan på Hagen "upp åt hamburgsgärdet att avmeja resten av den havre som där var igen" på Jonssons mark. På sommaren fick tjänstekvinnor och torparkvinnor kupa potatis och senare på hösten utföra potatisupptagningen (del 2 s 201).

Kvinnorna hjälpte även till i samband med sommarens torvupptagning. De fick bära mat till männen men också utföra konkreta arbetsuppgifter i samband med den så kallade torvstampningen (se därom ovan). Det gällde bondhusturna, pigorna och torparhustrurna. När man "begannte att skära och stampa torv" den 15 juli 1871, bestod arbetsfolket av Jonssons torpare Abraham på Hagen och dennes hustru Sofia, vidare hälftenbrukaren Olle Olsson och torparkvinnan Johanna. Olle Olssons piga skulle också ha deltagit men hon fick "tillaga och bära upp maten åt torvmyren, för det att Olles hustru ligger på barnsäng" (del 1 s 212). Hon hade den 12 juli fött "ett välskapat flickebarn". Arbetarna på torvmyren fick nämligen maten ditburen av gårdens kvinnor. Följande sommar, den 8 juli 1872, var emellertid Olle Olssons hustru tillsammans med sina små barn med när man skulle resa upp bränntorven till torkning "ty torkan är nu dag efter dag allt starkare och starkare" (del 1 s 278).

Vid svår torka under sommartiden fick kvinnorna utföra tvätten i källor uppe bland bergen där det fanns vatten. Här är kvinnorna på väg hem med de tvättade kläderna i en säck på ryggen under 1920-talet. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Vintertvätt. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Kvinna med riva på väg till slåtterängarna. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

Arrendatorer och hälftenbrukare

1828 hade Jakob Jonsson övertagit gårdsbruket i Prästbacka efter sin fader Jon Jakobsson och fortsatte detta fram till 1864. Detta år upprättade han ett arrendekontrakt med sina båda mågar Olof Simonsson i Kärra och Abraham Andersson i Göksäter. Det handskrivna kontraktet avsåg åren 1865 och 1866. Där inskräps vikten av att gödsling utföres på ett föreskrivet sätt. Detta gäller

inte bara åkrarna utan även trädgården, humlegården och kålgården. Avkastningen från dessa specialodlingar skall delas lika mellan å ena sidan markägaren Jonsson och å andra sidan arrendatorerna. Jonsson skall ha rätt till sommarbete och vinterfoder till en ko och två får. Under den tid av året då denna ko inte mjölkar skall Jonsson erhålla en halv kanna (1,3 liter) oskummad mjölk om dagen. Arrendatorerna skall med sina hästar forsla hem den bränntorv som Jonsson tar upp på myrområdet. De skall erhålla hälften av torpskatterna och de dagsverken som torpare skall utföra. För båtsmanstorpet Holkarna inflyter två riksdaler och 8 öre som betalas av de andra gårdarna i roten (se därom nedan). Detta belopp skall delas lika mellan Jonsson och arrendatorerna.

Arrendeavgiften betalas både i kontanter och in natura i form av spannmål. Varje nyår skall arrendatorerna erlägga 80 riksdaler i kontanta pengar. Spannmålen skall levereras i samband med tröskningen. Det skall vara två tunnor (293 liter) råg, två tunnor korn, två tunnor blandkorn, fyra tunnor havre, åtta tunnor potatis, en halv tunna malt, åtta kappar (cirka 36 liter, en kappe = 4,58 liter) vintervete, åtta kappar (cirka 36 liter) vårvete, 24 kappar (cirka 108 liter) bönor, åtta kappar (cirka 36 liter) randiga ärtor och fyra kappar (cirka 18 liter) vita larsmässoärter. Arrendatorerna skall dessutom på våren så två kappar (cirka 9 liter) linfrö som Jonsson skall ha rätt att skörda. För rätten att bruka torvmyren skall arrendatorerna betala fem riksdaler om året. Arrendeaftalet är alltså mycket detaljerat, vilket tyder på att Jonsson varit mycket noggrann också i relation till sina allra närmaste. Allt skulle vara noga reglerat och avtalat, och så lite som möjligt lämnas åt tillfälligheter som kunde inträffa i framtiden och leda till onödiga tvistigheter.

År 1867-1872 var Jonssons systerson Olle Olsson hälftenbrukare. Han hade tidigare varit dräng hos Jonsson åren 1862 och 1863. Vid hälftenbruk upplåt jordägaren mark, utsäde och boskap medan en brukande bonde stod för driften. Avkastningen delades sedan lika (www.ne.se Hälftenbrukare). Ett handskrivet hälftenbrukskontrakt mellan Jonsson och Olsson avseende åren 1867-1870 finns bevarat. Kontraktet innehåller femton paragrafer. Enligt den första paragrafen skall det varje år finnas en trädesjord som minst motsvarar sådden av en tunnans vintersäd. Trädesjorden skall noga rensas från "allt ogräs, särdeles kvigga (kvickrot, min anm.) och tistel". Den skall också "gödslas försvärligt". Hälftenbrukaren skall själv hålla sig med sina jordbruksredskap och även hästar som dragare. Han skall också utföra den körning som jordägaren behöver då det gäller att forsla "i synnerhet bränsle och bränntorv". Hälftenbrukaren får en del av bränslet som hämtas från torvmyren och får ta ljun i betesmarken liksom bränsle i skogen. Jordägaren lämnar material av sten eller trä som behövs för inhägnader men hälftenbrukaren skall utföra arbetet med att inhägna betesmarkerna. Han skall "omlägga och förbättra 20 famnar (cirka 35 meter) stengärdesgård om året". Utsädet vid sådden om våren och hösten delas lika precis som avkastningen av grödan. Tröskningen utföres gemensamt varvid "såden delas på logen i 2ne lika lotter". Däremot har var

och en sin skörd av linfrö och potatis. Hälftenbrukaren skall dock harva jordägarens potatisåkrar och köra hem potatisskörden efter upptagningen på hösten. För att hälftenbrukaren skall få hjälp med att hålla gården i stand "med hägning, odling och dikesgrävning m.m." skall han få anlita hälften av de dagsverken som gårdens torpare på Hagen och Kvarnhagen har att utföra. En begränsning är att deras arbetskraft inte får användas till "tröskning eller torvmyrarbete". Hälftenbrukaren skall inte heller få del av den torpskatt som utgår. Byggnaderna på gården skall nyttjas och underhållas gemensamt. I trädgården får inget bete förekomma men gräset kan bli slaget två gånger på sommaren. Av frukten på träden får hälftenbrukaren nyttja en fjärdedel. Denna kvantitet är dock avhängig av den tid som han lägger ned på trädgårdens skötsel och gödsling. Han skall även hägna och sköta om humlegården vars avkastning sedan delas lika. Hälftenbrukaren får del av den inkomst som vattenkvarnen kan ge i samband med malning åt andra. Jordägarens behov av mjöl skall han dock tillhandahålla utan förmalningsavgift. Vi finner i detta kontrakt samma mönster av noggrannhet och detaljerade föreskrifter som var fallet med arrendekontraktet 1864.

Olle Olssons kontrakt som hälftenbrukare upphörde i början av år 1873. Därefter tog han anställning på gården Utegård i Röra. För Jonsson blev Olssons avflyttning ett påtagligt problem innan han fick en ny arrendator som kunde sköta om gården. Den 10 februari 1873 skrev han ett brev till "min tilllämnade måg" Per Olausson i Bokenäs socken. Vi får där veta att Olle Olsson skall flytta från Prästbacka redan den 14 februari. Den 6 februari hade han haft auktion på "kreatur, hästar, får och spannmål samt potäter". Jonsson skriver vidare: "Jag får därför nu sända extra bud till dig att du lagar dig färdig att med det första komma hit i Olles ställe, vilket vore dig mycket gagnande ju förr dess bättre för mycket gårdsarbete som härstädes står tillbaka". Eftersom Per Olausson ännu inte var gift med Jonssons dotter Anna Britta, gällde det att detta kunde ske så fort som möjligt. Jonsson uppmanar honom därför att "det allra första du bör iakttaga (är) att du nästa expeditionsdag som väl är nästa fredag går till prästen och begär att få utlysningsbevis eller bli utlyst därborta (i Bokenäs, min anm.) för att sedan efter utsatt tid få lösa lysningsbetyg, för att härstädes (i Röra, min anm.) sedan på nästa ny (nymåne, min anm.) få så kallade lysesedel". Att lysning skulle ske vid nymåne är en gammal tradition (Bringéus 1969) som Jonsson alltså vill upprätthålla. Efter lysningen kommer "vigsel så fort ske kan för det åsyftade ändamålet, nämligen att vara eller bli en äkta man och verksam medlem i samhället och stå hus och dess bestyr före m.m." Här framkommer det tydligt vilken ledande roll som mannen enligt Jonssons uppfattning skall ha inom äktenskapet. Olausson tog uppenbarligen Jonsson på orden, ty den 28 februari åkte han och Jonsson till prästgården och tog ut "lysesedel kallad".

Ett arrendekontrakt upprättades mellan Jonsson och Olausson för fyra år framåt från och med 1873. Där regleras arrendesituationen återigen mycket

grundligt i sjutton punkter. Jonsson skall ha rätt till sommarbete och vinterfoder åt en ko "Blega kallad" och två får. Under den tid av året då denna ko inte mjölkar skall Jonsson ha rätt till en kanna oskummad mjölk om dagen av Olaussons kor. Jonsson skall vidare åtnjuta en fjärdedel av fruktträdens och humlegårdens avkastning. Arrendatorn förpliktigar sig att med häst och kärra forsla hem den brännort som Jonsson skall använda under vintern. Vid "stampningen" av torven skall Jonsson betala för en arbetsperson i två dagar medan arrendatorn skall stå för maten åt denne person. Arrendatorn skall ta vara på långhalm av råg för att förbättra halmtaken på uthusen. Han skall kostnadsfritt på vattenkvarnen mala den säd "som jag kan hava att vilja ha förmalet". Jonsson tar undan en del av huset som sin bostad.

Arrendeavgiften uppgår till hundra riksdaler årligen och denna summa skall betalas den 2 januari. Jonsson noterar med sin signatur år för år att denna summa har blivit betald. Därtill kommer in naturaprodukter i form av spannmål som skall tillfalla Jonsson efter det att tröskningen har avslutats för året. Det gäller två tunnor (293 liter) råg, två tunnor korn, två tunnor blandkorn, fyra tunnor havre, åtta tunnor potatis, en halv tunna malt, åtta kappar vintervete (cirka 36 liter), åtta kappar vårvete (cirka 36 liter), 24 kappar bönor (cirka 108 liter) och åtta kappar randiga ärtor (cirka 36 liter). Jonsson förbehåller sig också skörden av två kappar (cirka 9 liter) linfrö som arrendatorn åläggs att så på våren i lämplig jord. Dessa detaljerade bestämmelser om in naturaprodukter, vilka överensstämmer med arrendekontraktet 1864, ger en bild av vilka sädesslag och andra växter som odlades på gården. Det har i första hand varit råg, korn, blandkorn och allra mest havre och potatis. Därtill kommer ärtor och bönor. Detta stämmer väl överens med vad som framkommer i en bevarad förteckning över vad som såddes i Prästbacka våren 1878.

Jonsson förbehåller sig vidare en tredjedel av torparnas dagsverken respektive deras torpskatt medan två tredjedelar skall tillfalla arrendatorn. Kontraktet är signerat av Jonsson "egenhändigt". I slutet av kontraktet har Olausson antecknat följande: "Med ovanstående arrendekontrakt förklarar jag mig till alla delar nöjd och förbinder mig detsamma hålla och fullgöra".

Den 13 mars 1874 upprättades ett kompletterande arrendekontrakt där Jonsson avstod från sin ovan angivna andel av skörden av spannmål och potatis. I stället skulle han åtnjuta "försvarlig skötsel, vård och underhåll samt de klädespersedlar ävensom lintyg och skoplagg som jag nödigt behöver". Jonsson har tydligen insett att han inte längre har behov av en så stor del av gårdens avkastning. "Såsom ett minne av jordbruk och skörd" skall arrendatorn för Jonssons räkning plöja ned två kappar (cirka 9 liter) potatis på våren. Detta verkar mest vara en symbolisk sak och det visar på att Jonsson hade svårt att helt och hållet ge upp jordbruket som han ägnat sig åt under hela sitt liv. Det mest grundläggande var emellertid att han kunde förvissa sig om att få vård och skötsel i hemmet och de nödvändigaste klädespersedlarna för framtiden när han hade hunnit att bli 79 år gammal.

Anställning av tjänstefolk

På Jonssons gård fanns det alltid en dräng och en piga vilka tog anställning i mycket unga år. De stannade kvar något eller några få år innan de flyttade till nästa anställning eller med den tidens uttryck blev "städjade".

Låt oss först se på *pigorna*. Den 20 september 1871 "städde vi oss en liten piga Betti Johannesdotter" som var 15 år och som skulle delta i konfirmationsundervisningen under det följande året. Vid anställningstillfället fick hon "en liten städjepenning" som uppgick till 30 skilling (en riksdaler = 48 skilling). Därefter skulle hon "ha lönen i klädespenningar i en klädning, ett lintyg, strumpeförfott (dvs strumpor där nya fötter stickades medan det tidigare strumpskaftet användes, min anm.), ett par tofflor m.m., som nödigast vara kan" (del 1 s 227). Här nämns alltså inga penningar utan enbart in natura-persedlar. Detta var det vanliga vid den här tiden. En kontantlön kunde utgå under friveckan i slutet av oktober (Morell 2001 s 44). Pigan Betti flyttade till Prästbacka den 22 september. Hon stannade i tre år till den 31 oktober 1874. Tre dagar senare kom nästa piga Josefina Samuelsdotter (del 2 s 75). Hon stannade i fyra år till den 24 oktober 1878 då hon flyttade till en närliggande gård Lilla Hvena (del 2 s 311). Detta datum var den normala flyttningssdagen för tjänstefolk enligt legostadgan från 1833 (www.ne.se Flyttningssdag). Därefter följde en frivecka fram till månadsslutet (Morell 2001 s 44). Bytet av tjänstefolk skedde alltså den 31 oktober/1 november vilket Jonsson också uppmärksammar som "nu gällande flyttningstid" (del 1 s 347). Den 1 november 1878 var det dags för nästa piga Helena Eliasdotter att flytta in (del 2 s 312).

Dessa pigor deltog inte bara i inomhusarbeten utan i stor utsträckning också i utearbeten. På våren skulle de hjälpa till med att hacka ned potatis (del 1 s 270). På sommaren gällde det att raka hö i samband med slåttern och att vid skörden följa efter mannen som slog med lie och binda kärvar av den avskurna säden. Pigorna skulle också delta vid kupning av potatis och potatisupptagning. I samband med dessa arbeten brukade även torparhustrur hjälpa till. Vid sidan av arbetet ute på åkrarna skulle pigorna utföra arbetsinsatser vid torvupptagningen under sommaren. De fick både bära mat till de arbetande männen och hjälpa till med utbredningen av det upptagna torvslammet för att det skulle torka. Ibland fick pigan i Prästbacka dessutom bege sig till Jonssons döttrar på gårdarna Kärre respektive Göksäter för att bistå både med hushållsarbeten och utearbeten (se också avsnitt Kvinnornas aktiviteter).

Drängarna som anställdes stannade i likhet med pigorna ett eller flera år. Det upprättades ett skriftligt kontrakt mellan drängen eller dennes förmyndare och bonden. Den tidigaste ekonomiska redovisningen avser Jonssons dräng Abraham Andersson år 1848 och 1849. Då uppgick årslönen till 17 riksdaler och 32 skilling. Dessutom erhöll drängen in natura en blå vadmaldräkt, ett par stövlar, ett par skor, tre skjortor, en undertröja och ett par långbyxor. Ett

annat kontrakt underskrivet av Jakob Jonsson och förmyndaren Abraham Olsson på gården Kärra finns bevarat från den 24 september 1862, och det avser ett år framåt. Jonsson förbinder sig att förse den omyndige drängen Olle Aron Johansson "med en så kallad kyrkoklädning samt tvenne lintyg och ett par strumpor, en halsduk, vantar och ett par stövlar, ett par halvsulor och en mössa samt nödiga vardagskläder, en undertröja samt en väst". Drängen skall hållas "i kristlig aga och undervisning". Den senare hälftenbrukaren Olle Olsson började sin bana i Prästbacka som dräng 1862-1863. Han var redan myndig och gift och behövde därför ingen förmyndare. Hans årslön uppgick till 45 riksdaler enligt en handskriven ekonomisk redovisning.

Drängen Isak Johannesson flyttade till Prästbacka den 3 november 1873. Arbetsuppgifterna påbörjades omgående. Per Olausson höll på att plöja i en hage "varest drängen fick genast gå i befattning att upphämta ur varje fåra större och mindre sten" (del 1 s 347). Denne dräng stannade blott till den 24 april 1875 då han fick tjänst på en annan gård i Röra där husbonden förutom gårdsbruket livnärde sig på att vara sjöman. Sommardrängar och sommarpigor anställdes halvårsvis med början den 24 april (Morell 2001 s 44). Eftersom drängen Isak där fick vara "både husbonde och dräng" kunde han få en större lön, nämligen "60 kronor och några persedlar". Detta betecknar Jonsson som "vackert (dvs. god lön, min anm.) för ett halvt år" fram till avtalstidens slut den 24 oktober. Jonsson var uppenbart personligen fäst vid denne dräng, vilket framkommer genom de uppskattande orden om honom när han tre år senare tagit hyra på en båt och då omkommit ute på havet. Det ringde för honom i kyrkklockorna den 24 april 1878. Då antecknade Jonsson att denne dräng under tiden i Prästbacka varit "välartad och skicklig, trogen och flitig i sin tjänst" (del 2 s 265). Denne Isak avlöstes den 24 april 1875 av drängen August Emanuelsson (del 2 s 107). Han stannade till den 24 oktober 1876 (del 2 s 224). Jonsson var också nöjd med hans arbete och betecknade honom som "den tjänstbenägne" (del 1 s 294). Drängarnas arbetsuppgifter behandlas till stor del i avsnitten ovan om jordbruksarbeten och torvupptagning.

Eftersom drängarna var unga pojkar aktualiserades frågan om soldatinskrivning och exercis. Alla män mellan 20 och 25 år skulle nämligen efter 1858 ha en övningstid på 30 dagar fördelat på två år ([www.ne.se Värnplik](http://www.ne.se/Värnplik)). I Bohuslän skedde det på exercisplatsen Backamo söder om Uddevalla. Anledningen till att drängen Isak gav sig ut på sjön skall ha varit "att han därigenom skulle befria sig från det besvärliga att undergå exercis på Backamo" (del 2 s 265). Drängen August Emanuelsson fick däremot utföra denna exercis. Först var det inskrivning "med beväringssynglingarna" i tätorten Svanesund på östra Orust den 25 april 1876 (del 2 s 182). Övningarna på Backamo började den 29 maj 1876 (del 2 s 189), vilket innebar ett avbräck i jordbruksarbetena på Prästbacka. Lösningen blev att Per Olaussons fader Olaus från Bokenäs fick komma "för att biträda i arbetet i stället för drängen August" (del 2 s 190).

Torpare

Att vara torpare innebar att jordägaren upplät mark mot att torparen i gengäld betalade ett arrende eller utförde dagsverken på gården (www.ne.se Torp). Dessutom kunde torparen bistå med andra arbetsuppgifter mot betalning om jordägaren krävde det. Det kunde bl. a. gälla jordförbättring eller hantverksupdrag. Torparkvinnan fick också utföra dagsverken främst vid höslåttarn och i samband med skördearbetet. Torparna odlade potatis och säd på sitt torp och brukade ha både ko och grisar. Antalet torpare nådde sitt absoluta maximum i Sverige omkring 1860 då ungefär en halv miljon människor av Sveriges omkring tre och en halv miljon invånare var torpare (*Alla de dagar* 1991 s 57ff, Gadd 2000 s 223). Den starka ökningen av antalet torpare under förra delen av 1800-talet märks även på Orust. I Röras grannsocken Stala fanns 55 torpställen år 1800 och detta antal hade ökat till 186 år 1850. I Röra var antalet torpställen då 110. Av Stalas 456 familjer levde inte mindre än 280 som torpare eller backstugusittare år 1870 (*Bohusläns historia* 1963 s 344).

Jonsson hade tre torparfamiljer på sin gård och de omtalas ofta i hans anteckningar. Han följde noga med vad som hände i deras liv alltifrån barnens födelse till dess att dödsfall inträffade. De tidigaste förteckningarna över torpskatt samt dagsverken utförda av Jakob Jonssons torpare är från åren 1850, 1851 och 1852. Torpskatten för Johannes Olsson på torpet Hagen uppgick till 16 riksdaler och 32 skilling. Ett dagsverke avlönades med 12 skilling, vilket fortfa-

Ett torparpar i Tegneby socken vid 1900-talets början. Foto i privat ägo.

rande var en vanlig summa in på 1860-talet. Ibland kunde beloppet vara högre såsom när Johannes Olsson arbetade med snickerier under två och en halv dagar på ladugården på båtsmansstället Holkarna. Han fick då 1 riksdaler i lön, dvs cirka 20 skilling om dagen. En motivering för detta högre belopp kan vara att han fick hålla sig med egen kost vilket annars inte var det vanliga för en torpare som utförde dagsverken.

Den 22 juli 1863 upprättades ett torpkontrakt för tio år framåt mellan bröderna Jakob och Erik Jonsson i Prästbacka å den ena sidan och Johan Svensson och hans hustru Johanna Johansdotter på torpet Hagen å den andra sidan. Torpskatten till Erik Jonsson skulle uppgå till tio riksdaler med en reducering till åtta riksdaler och 16 skilling under de två första åren. Denna reducering berodde på att dikning och gödsling ännu inte hade skett på torpet. Torpskatten kunde ytterligare reduceras genom dagsverken som skulle avräknas med 12 skilling om dagen. För att avbetala hela beloppet krävdes alltså cirka 33 dagsverken, vilka enligt kontraktet ”helst utgöres med fruntimmers dagsverk så mycket eller många dagar som möjligt ske kan”. Varför kvinnornas arbeten skulle prioriteras framgår inte. Jakob Jonsson skulle under hela tioårsperioden ha 8 riksdaler och 16 skilling. En hel del av detta belopp kunde avbetalas med dagsverken, vilket framgår av bevarade förteckningar över utförda dagsverken under åren 1866, 1867 och 1868. Dagslönen uppgick till 16 skilling och i en del fall till 20 skilling eller undantagsvis 24 skilling förutom kost som hälftenbrukaren Olle Olsson tillhandahöll fr.o.m. 1867. Jonsson noterar att ”den 5, 6 och 7de mars var han (Johan Svensson, min anm.) härstädes nämligen i Prästbacka och omarbetade min gamla hyvelbänk å 16 skilling om dagen, gör 1 riksdaler”. Den 25 september ”var han här och tröskade med pregel (slaga, min anm.) 1 dag” och erhöll då 20 skilling. Den 4 och 5 oktober 1867 ”var han här och upptog potäter 2 dagar” och då var dagslönen den normala, dvs. 16 skilling. Den enda gången då Johan Svenssons hustru Johanna nämns är en dag under sommaren då hon ”upptog efter mejen (lie, min anm.)” och hennes man ”avmejade säd”. Genom de många dagsverkerna som utförts detta år återstod endast 40 skilling för Johan Svensson att betala i torpskatt. Under år 1868 arbetade hustrun Johanna en dag i oktober med att ta upp potatis och två dagar i samma månad med att bråta lin. På baksidan av kontraktet från 1863 har Jonsson år för år noterat att denna torpskatt blivit betald. Torparen hade rätt att ta ljunng och enbuskar till bränsle men inte ”skogsträd såsom gran eller furu” utan ägarnas tillåtelse (Torpkontrakt i privat ägo).

Enligt det arrendekontrakt som upprättades 1864 för att gälla mellan Jonsson och hans båda dåvarande mågar, förekom dagsverken och/eller torpskatt också för de andra torparna. Andreas Backman i Kvarnhagen skulle utföra tjugo dagsverken. Abraham Johansson på Hagen däremot skulle betala tolv riksdaler och 24 skilling i torpskatt och Johan Svensson på Hagen alltså åtta riksdaler och 16 skilling. Även Abraham Johansson har betalat en del av sin torpskatt genom att utföra dagsverken. Enligt en bevarad förteckning från år 1864 varierade dagsersättningen mellan 12 och 20 skilling. Här märks en tydlig löne-

skillnad mellan könen. Abraham fick i regel 20 skilling om dagen och hans hustru Sofia 12 skilling. *Denna åtskillnad mellan könen* kan bero på att hans arbeten betraktades som tyngre. När de båda makarna arbetade i torvmyren tre dagar erhöll Abraham 24 skilling och Sofia 16 skilling om dagen. Mannen hade det tyngsta arbetet nere i torvhålan. När Sofia hackade potatis den 11 juli fick hon 12 skilling medan Abraham erhöll 20 skilling per dag när han plöjde trädesjorden den 2 och 3 augusti. Här kan man fråga sig om det ena arbetet var tyngre än det andra. Det skulle mycket väl kunna vara så att mansarbetena värderades högre än de som utfördes av kvinnorna. Samma könsskillnad gjorde sig gällande när makarna "avtog säd" i tre dagar den 9, 10 och 12 september. Abraham fick då 20 skilling och Sofia 12 skilling per dag. Det vanliga var att mannen slog av säden med lie och kvinnan tog upp säden och band ihop den till kärvar. Det kan vara så att slåttern med lie kan ha ansetts tyngre än det efterarbete som kvinnan utförde. Vi kan dock inget säkert veta om den tidens uppfattning eftersom inga kommentarer står att finna till de påvisade löneskillnaderna mellan mans- och kvinnoarbeten bland torparna.

Enligt en annan förteckning över dagsverken 1866 fick Abraham Johansson liksom Johan Svensson vanligen 16 skilling i dagsersättning och i enstaka fall 20 skilling eller i något fall t.o.m. 24 skilling. Det senare gällde vid arbete i torvmyren de tre dagarna den 25, 26 och 27 juni. Samma dagsersättning fick Johan Svensson för arbete i torvmyren den 4 och 5 juni detta år. Detta arbete var känt för att vara mycket tungt. Också dikesgrävningsarbeten som utfördes av både Johansson och Svensson under torkåret 1868 ersattes med 24 skilling om dagen.

Abraham Johanssons hustru Sofia fick 16 skilling om dagen när hon arbetade två dagar i juni 1866. Tillsammans hade han och hustrun arbetat ihop en lön på 6 riksdaler och 14 skilling under 1866, dvs ungefär halva beloppet av torpskatten. År 1867 hade Abraham Johanssons normala dagsersättning höjts från 16 till 18 skilling. Arbetsdagarna var dock färre än 1866. Det rörde sig endast om tröskning och potatisupptagning under hösten. Det intjänade beloppet för år 1867 uppgick till 3 riksdaler, dvs. ungefär hälften i förhållande till motsvarande belopp 1866.

Även senare förekom olika dagsersättning för olika arbetsuppgifter utförda av män. När Johan Svensson år 1875 arbetade med snickeriarbeten på Jonssons hus fick han en krona om dagen. Däremot var dagsersättningen till honom för tröskning hälften så stor, dvs. 50 öre. Att hänga upp ärter på en torkställning, s. k. kragning, utgjorde ett tyngre arbete än tröskningen och då utgick en ersättning med 75 öre per dag. Detta året hade Svensson arbetat så mycket att han inte behövde betala någon torpskatt utan i stället hade 24 skilling till godo hos Jonsson och Olausson.

I arrendekontraktet 1873 mellan Jonsson och Per Olausson hade Andreas Backmans dagsverksskyldighet ökat från tjugo till tjugosju dagsverken per år medan Abraham Johanssons torpskatteavgift hade ökat till tjugo riksdaler, dvs. i jämförelse med beloppen i arrendekontraktet 1864.

Förutom att göra dagsverken åt jordägarna skulle de dagsverksskyldiga torparna inklusive hustrur i Röra även utföra slätterarbeten på prästgårdens marker i Tegneby socken där kyrkoherden bodde. Det rörde sig om ett dagsverke per torpare och år. Kyrkoherden hade kallat torpare att utföra sådan slätter den 8 augusti 1871. ”Då var mina torpare Abraham och hans hustru på Hagen samt Backman för sin del, men denne senare var 2ne dagar till på prästgården, en dag för Anders och en dag för Johan på Hagen (dvs. andra torpare, min anm.), efter vad han berättat för mig” (del 1 s 221). En torpare kunde alltså utföra ett dagsverke för en annan torpare. Det föreligger inga uppgifter om eller hur detta senare gottgjordes torparna sinsemellan.

Jonsson kunde betala mer i lön än som var avtalat när torpare utförde arbetsuppgifter. Den 26 november 1878 kom torparen Johan Svensson på Hagen för att tillverka en torvhäck för att forsla torv i. Arbetet blev färdigt den 29 november då torparen skulle ha 75 öre för uppdraget. Men Jonsson noterar att ”vi sade 100 öre” (del 2 s 317). Detta utgjorde en tydlig gest som uttryckte att han var nöjd med arbetet. Han kan alltså inte sägas ha varit snål mot sina underlydande.

Det finns flera andra belägg för den generositet och omtanke som Jonsson visade gentemot sina torpare. Den 11 juni under missväxtåret 1868 fick torparen Andreas Backman i Kvarnhagen ”1 kappe (4,58 liter) havre och 1 kappe blandsäd såsom på lån till hösten” samtidigt som Jonsson kommenterar detta med att ”jag vet väl att det icke blir så, men man får hjälpa”. Att torparen Johan Svensson på Hagen i slutet av år 1878 befann sig i ekonomiska svårigheter framgår av uppgiften om att Per och Anna Britta den 2 december detta år lämnade en ko som tillsvidare lån till denne torpare ”som för trångmål för skuld bortsålt sin ko. Vår ko mjölkar något en tid” (del 2 s 317). Det var mycket illa att behöva sälja sin egen ko som försåg familjen med mjölk till hushållet. Anna Britta besökte även torparen Abrahams hustru Sofia på Hagen den 10 mars 1876 och ”medhade litet passligt födoämne” eftersom hon ”nyligen varit på barnsäng” (del 2 s 170). Detta är den enda gången som Jonsson omnämner bruket att bygdens kvinnor begav sig iväg med mat, så kallad förning, till den kvinna som nyss hade fött barn (Bringéus 1987 s 14ff). Per körde det nyfödda barnet till dopet i Tegneby prästgård där han också var fadder (se därom nedan).

Det var inte så lätt för torparna att kunna betala sin torpskatt till jordägaren. Därför fick de betala i omgångar. Den 1 februari 1878 kom torparhustrun Sofia på Hagen och betalade 10 kronor av den torpskatt som skulle utgå för 1877. Jonsson noterar att det ”återstår 20 dito (kronor) så länge, ty man får röna något var att här(är) brist på penningar” (del 2 s 242). Det gällde alltså att såvitt möjligt vara generös mot de ekonomiskt utsatta torparna. Det kan noteras att i januari 1878 var priset på havre mycket lågt varför inkomsterna också för böndernas del blev begränsade. Det har enligt Jonsson lett till att ”det är nu mycken oro för lantmannen” (del 2 s 240).

Båtsmän

Under indelningsverkets tid fram till 1901 skulle bönder i inlandet underhålla indelta soldater som bodde med sin familj på ett soldattorp. Utmed kusten benämndes soldaterna i stället båtsmän vilka hade sin årliga tjänstgöring vid örlogsstationen i Karlskrona (*Konglig Bohus Läns Regemente* 2001 s 156, 170). Där fick de både arbeta vid örlogsvarvet och delta i längre övningsseglatser i Östersjön och på Nordsjön (Ericson 1995 s 220f). Till Karlskrona fick båtsmannen på torpet Holkarna under Jonssons tid ta sig med ångbåt. Det kunde vara en strapatsrik resa. Jonsson noterade den 1 maj 1871 att ”idag hemkom våra båtsmän från sin årstjänt i Karlskrona och sade att de frusit mer på hemvägen än de gjort i vintras, huru sträng då den än varit, så de flesta av dem fått flera stora blåsor på händerna, ty under deras hemresa på ångfartyg natt och dag, utan att komma under däck, var ganska påkostande under frostnätterna” (del 1 s 204). Jonsson har noga lyssnat på vad båtsmännen berättade om sina svårigheter under resan. Han har uppenbarligen tagit intryck av dessa berättelser och känt medlidande eftersom han så utförligt återgett vad som skett.

Tre hemman skulle underhålla en båtsman och hans torp. De blev en så kallad båtsmansrote (Ericson 1995 s 53). På torpet skulle finnas både odlingsbar mark och betesmark för båtsmannens djur. Byggnaderna på torpet skulle underhållas av roten. Båtsmannen kunde även vid behov få utsäde, hö och ved samt hjälp med körslor av rotens bönder. Därtill kom att han fick en soldatlön som utbetalades två gånger om året, nämligen på våren och på hösten. Prästbacka delade underhållet av båtsmannen på torpet Holkarna med gårdarna Stora Röra och Kärra i Röra socken och Hälla i Tegneby socken (Gustafsson 1993b s 8). Det blev fyra gårdar som tillsammans utgjorde tre hemman (äldre benämning för jordbruksfastighet av en viss storlek eller så kallat mantalsvärde). En av bönderna var rotemästare för ett år i taget. Han kallade rotens bönder, rotehållarna, till så kallade ”rotestämmor” då man fördelade kostnaderna mellan sig. Eftersom båtsmantorpet Holkarna låg på Prästbackas ägor (se laga skifteskartan 1841), fick bönderna på de andra tre gårdarna i roten betala en årlig summa till de båda prästbackabönderna. Enligt arrendekontraktet 1864 uppgick den summan till två riksdaler och 16 skilling för Jonssons gård. Vid en ”rotestämma” den 19 oktober 1869 beslöts att båtsmannens löner skulle utbetalas dels vid kyndelmässotid i februari och dels vid midsommartiden samt ”vedpenningar för nästa vinter” (del 1 s 121). Genom båtsmanshållet befriades bönderna från utskrivning till militärtjänst.

På vilket sätt ställde då rotens bönder upp för båtsmannen på Holkarna? På våren utfördes sådden av rotebönderna på tur. De tillhandahöll utsädet medan båtsmannen under vissa år själv stod för läggpotatisen. Den 30 maj 1873 antecknas att ”potäter bestod båtsmannen sig själv”, men ”i förledet år fick vi lägga en sätting (cirka 20 liter) potäter på fjärdingen (dvs. Jonssons gård)” (del 1 s 268, 317). På våren skulle båtsmannen också få mat från rotebönderna som han skulle ha med sig under resan till Karlskrona. Den 3 maj 1873 uppbar rote-

båtsmannen Carl Liten ”sin utredningskost” som bestod av två brödkakor, smör och ”drickspengar” vilka uppgick till 12 skilling på Jonssons gård eller tre riksdaler på hela roten (del 1 s 318).

På hösten var det roteböndernas uppgift att utföra höstplöjningen, vilket också gick på tur mellan bönderna. Den 24 september 1874 var det gårdarna Prästbackas och Hällas tur (del 2 s 68).

Ytterligare ett moment var renoveringen av byggnaderna på båtsmanstorpet. Då fick alla gårdarna ställa upp och hjälpa till med både virke och arbetskraft. Vid ett möte som rotebönderna höll den 1 september 1873 överenskomts att för att åtgärda ”de anmärkta bristerna på man(byggnad) och ladugård” på båtsmanstorpet skulle en man från varje gård infinna sig nästa måndag den 8 september och ha med sig ”en 12 alnars (cirka 7 meter) bräda, 1/2 hundra spik och 6 takpannor och om murens förbättrande skulle diskuteras med en murmästare” (del 1 s 338).

Att hålla gårdsgårdarna runt markerna i stånd fick båtsmanshustrun själv ordna med när mannen var ute på tjänstgöring (del 2 s 184). Vid julen däremot fick hon motta ”julkost” när mannen var borta i Karlskrona. Detta omtalas lilla julafton den 23 december 1875 när båtsmannen var ”ute på långresa” under hela vintern. Hustrun erhöll då två brödkakor jämte sovel. Detta var dock ingen gåva utan det värderades till en krona som drogs av på lönen till båtsmannen (del 2 s 154). Sådan ”julkost” förekom allmänt och avsåg både indelta soldater och båtsmän i Sverige (Ericson 1995 s 160f). När båtsmannen var borta under vintern, lämnade bönderna även torv till hustrun (del 2 s 334).

Ambulerande hantverkare

Hantverkarna under Jonssons tid var ambulerande. För att sy kläder till kvinnorna anlätades ambulerande *sömmerskor*. De fick bo några dagar på varje ställe och brukade ha med sig en symaskin. När Jonssons dotter Anna Britta skulle gifta sig i Röra kyrka den 4 april 1873 tillkallades en sömmerska från Tegneby socken för att sy brudklänningen. Hon kom onsdagen den 26 mars och blev färdig med arbetet lördagen den 29 mars. Kostnaden uppgick till 1 riksdaler och 25 öre (del 1 s 312).

Med undantag för sömmerskorna var de ambulerande hantverkarna genomgående män. Det gäller skräddare, skomakare, smeder, urmakare, snickare och murare och de gesäller som kunde följa med. Om hantverkarna inte bodde alldeles i närheten där de arbetade fick de övernatta och skulle då ha mat under tiden på gården. Råvarorna som användes fick folket på gården ha inköpt i förväg. Arbetet betalades med pengar.

När en *skräddare* kom på besök, kunde han ha en gesäll med sig. Den tekniska nyhet som symaskinen utgjorde vid den tiden uppmärksammades noga av Jonsson. Den 28 mars 1876 får vi veta att ”hitkom skräddaren Johannes Rasmusson och dess gesäll Alfred och medhade symaskin som kostade 140

Sömmerskan är på väg till gården och en man bär hennes symaskin på ryggen. Målning av Carl Gustaf Bernhardson.

riksdaler och skulle härstädes förrätta sömarbete som påstod i 3ne dagar och förfärdigade väl en 6 eller 7 stycken plagg, till Per 3ne, dräng August 2ne dem han själv köpt tyg och till mig sydde han rock och väst, alltsammans betalades med 3 riksdaler och tråd med 32 skilling” (del 2 s 175). Den 9 augusti samma år kom två andra skräddare för att ”förfärdiga 3ne par byxor och 2ne undertröjor”. Arbetet som utfördes med symaskin tog en och en halv dag i anspråk (del 2 s 206).

Det var viktigt för Jonsson att anteckna resultaten av hantverkarnas arbete och likaså kostnaderna. Detta pekar på hur prismedveten han var. Han uttalade sig gärna om kvaliteten på arbetet och om det var dyrt eller billigt. Den 23 november 1874 kom *skomakaren* Jakob Jonsson till Prästbacka för att tillverka stövlar åt Per Olausson. Han ”var här något på 3dje dygnet ty han halvsulade dem på en och samma gång men tog blott 1 riksdaler” (del 2 s 78). Detta uppfattade Jonsson alltså som ett billigt pris.

Det var inte alltid lätt att få tag i hantverkare vilka kunde vara mycket upptagna. Den 30 augusti 1875 noterade Jonsson att man i hans hem ”varje dag väntar på murarmästare Anton Malmberg” som skall ”ommura övre delen av skorstenen och lägga åspannor på manhusen” (del 2 s 136). Först den 11 sep-

tember infann sig denne *murare* och renoverade skorstenen samma dag. Två dagar senare kom han tillbaka och fullföljde arbetet. Tillsammans arbetade han en och en halv dag och skulle ha tre riksdaler i lön om dagen. Det var en hög dagslön jämfört med andra hantverkare. Jonsson uttryckte sin tillfredsställelse med arbetet på följande sätt: ”Jag bör kanske giva honom det vitsord att han arbetade flitigt, fort och väl” (del 2 s 139). När ett arbete som var komplicerat att utföra, gjordes på ett skickligt sätt, fanns det uppenbarligen ingen anledning för Jonsson att klaga på eller kommentera priset.

Den hantverkare som kom mest sporadiskt och som bodde längst bort var *urmakaren* Johan som bodde i Skredsviks socken på fastlandet. På kvällen den 23 februari 1878 kom han till Jonssons hem efter att ha ”varit på några ställen här i socknen och avlämnat några ur som han mottagit till lagning, blev över natten, går hem dagen därpå” (del 2 s 248). Här nämns inget om arbetets kvalitet eller kostnad.

Snickeriarbeten utfördes ofta av torpare som i det avseendet fungerade som hantverkare. De fick kontant betalning. Snickaren Anders Johansson utförde tjugio dagsverken i samband med att Jonsson lät uppföra ett nytt boningshus på Prästbacka år 1855 och erhöll 32 skilling om dagen. Jonssons måg Olle Simonsson i Kärra fick 28 skilling när han utförde snickeriarbeten tio och en halv dagar i juli 1855. Sommaren 1857 hade dagsersättningen för Simonsson höjts till 36 skilling. När snickeriarbetena utfördes av gårdens egna torpare kunde kontantbetalningen utbytas mot avdrag på torpskatten. Då torparen Johan Svensson på Hagen arbetat tre dagar i februari 1874 med att förfärdiga ett skrov till en gödselkärra åt Per Olausson skulle arbetslönen, som uppgick till 20 skilling om dagen, utbetalas eller avräknas på torpskatten (del 2 s 24f). När samme torpare i maj år 1874 skulle göra i ordning grindar innan kreaturen skulle släppas ut på bete, begärde han och fick en betydligt högre ersättning, nämligen 36 skilling om dagen (del 2 s 37).

En del *smidesarbeten* utfördes av Jonssons måg Olle Simonsson i Kärra. Dessa uppdrag genomförde han vid sidan av jordbruket antingen hemma i smedjan i Kärra eller genom besök i Prästbacka. Detta stämmer med att smederna i regel var mer stationära än andra hantverkare. De hade ju på ett helt annat sätt en tyngre utrustning som det var svårt att flytta runt med (*Agrarhistoria* 1999 s 231). Ibland fick bönderna bege sig längre bort för att få smidesarbeten utförda. Den 8 oktober 1873 besökte Per Olausson en smed i Stala socken och betalade en riksdaler och 50 öre för det utförda arbetet. Jonsson antecknade att ”det var vad vi tycker billigt, ty arbetet synes gott” (del 1 s 344). Både kvaliteten på arbetet och priset var alltså tillfredsställande i Jonssons ögon.

Skomakaren kommer på besök och tar mått för att kunna tillverka ett par kängor åt den lille pojken som föreställer konstnären Carl Gustaf Bernhardson 1923.

Ekonomi i gårdshushållet

Handelskontakter med affärer, utskeppningsorter och fiskelägen

För att få inkomster till att betala skatter till stat, kommun och kyrka likaväl som till löner till hantverkare, inköp i handelsbutikerna osv. gällde det för bönderna i Röra att avyttra gårdens produkter. Spannmål såldes till affärer som började uppkomma när handelsverksamhet i form av affärer på landsbygden blev tillåten genom en näringsfrihetslagstiftning som blev fullständigt genomförd år 1864 (Ejdestam m. fl. 1943, *Alla de dagar* 1991 s 31). Tidigare försiggick affärskontakterna med städerna och för Röras del gällde det Uddevalla. Vid arvsskifte efter Jonssons moder Katharina Engelbrektsdotter 1845 hade dödsboet en skuld på 25 riksdaler till affärsmannen B. J. Hasselgren i Uddevalla (Arvsskifte i privat ägo). Vid ett annat arvsskifte 1855 på gården Kärre hade dödsboet en skuld till samme handelsman på 7 riksdaler och 22 skilling. Skulderna som var reglerade i en revers återbetalades successivt. Jonsson hade också en revers till den nämnde handelsmannen Hasselgren på 137 riksdaler och 24 skilling den 19 november 1862. Detta är en avsevärd summa. Den 10 april 1863 bekräftade Hasselgren med sin namnteckning att beloppet hade avbetalats med undantag av 10 riksdaler som återstod (Revers i privat ägo). Det var först efter det att tröskningen hade genomförts som böndernas avbetalningar kunde inledas.

Strax efter 1864 började affärer anläggas på landsbygden i Röra. 1866 startades en ny handelsbod alldeles invid Röra kyrka men innehavaren gick i konkurs redan efter ett år. Då inköptes affären av de då redan etablerade handelsmännen Rudolf Leopold Gerle (1836-1915) och Carl Holst (1835-1920) i kustorten Nösund varifrån den inköpta spannmålen utskeppades på export till England (Hallberg och Samuelsson 1988 s 53ff). De öppnade affären vid Röra kyrka på nytt den 14 oktober 1867. Jonsson kommenterade denna nystart med orden: "Nu skall det väl få fastare rötter av förmögnare män, som äger förmåga att hava stora förlager av alla möjliga handelsvaror som är tjänliga för lantmannen. De betala nu genast en riksdaler och 8 öre per lispund (8,5 kilo) för havre" (del 1 s 64f).

Stora problem uppstod för lantmännen genom missväxten både 1867 och 1868 (se därom ovan). Våren 1868 hade man brist på utsäde men även födoämnen som fick införskaffas på kredit i affären till nästa höst men till ett högt pris. Jonsson antecknade den 30 april 1868 att "födoämne till människa finnes på våra närmaste handelsställen på kredit till oktober, dock till ett oerhört pris" (del 1 s 83f). Lantmännens skulder till lanthandlarna fortsatte även under 1869. Ett problem vid slutet av detta år, då skörden visserligen varit tillfredsställande,

var att spannmålspriserna sjunkit avsevärt jämfört med föregående år då krediterna beviljades. Lanthandlarna, ”vilka nu skonlöst inkräver sina fordringar” betalade endast 70 eller 80 öre per lispund (8,5 kilo) för havren jämfört med en riksdaler och 20 eller 30 öre föregående år. Det gällde att få havren färdigt-röskad så att skulderna kunde betalas innan årets slut (del 1 s 124). Sådana stränga kreditvillkor från handlarnas sida gentemot bönderna är även kända från andra delar av Sverige vid den tiden (Ejdestam m. fl. 1943 s 189ff)

Förhållandena för bönderna blev dock bättre under 1870-talet. Då fick både hälftenbrukaren Olle Olsson och senare Per Olausson i uppdrag att med häst och kärra forsla spannmål, särskilt havre, från lanthandlare i Röra till utskeppningsplatsen i Nösund.

En viktig handelskontakt växte fram mellan röraborna och *fiskelägena* utmed kusten i Morlanda socken och på Skaftö. Detta var vid tiden för framväxten av storsjöfisket i Bohuslän på 1860-talet och där fiskelägena på västra Orust och Skaftö intog en framträdande ställning (Hasslöf 1949, *Bohusläns historia* 1963 s 151). Både bönder och fiskare hade intresse av de etablerade kontakterna då säd och andra jordbruks- och trädgårdsprodukter samt bränsle i form av ved och torv förmedlades. För pengarna som erhöles inköpte bönderna fisk. Det var sill, torsk, kolja, makrill, hälle fisk och långa men även en del fiskhuvuden. Fiskbenen kom också till användning genom att de maldes till gödsel (se därom ovan). Förutom säd hade bönderna med sig smör, potatis och frukt till försäljning. I en kvittensbok från 1855 och framåt kan man läsa om de handelsförbindelser som förekom mellan Jakob Jonsson och fiskaren Lars på Islandsberg i närheten av Grundsund. Det var ingen byteshandel utan varorna från båda sidor värderades i pengar. Beloppen å ömse sidor kvittades sedan mot varandra. Det fanns under flera år ganska gott om frukt i Prästbacka. Den 25 augusti 1875 åkte Per Olausson till Mollösund med frukt, potatis och smör. ”Priset på potäterna var 36 skilling sättingen (cirka 20 liter) och smöret 75 öre skålpundet (425 gram) och frukten som dock ej var så mycken eller angenäm, var lika fullt god anplöj (efterfrågan, min anm.) med”. På hemvägen hade han med sig ”ett skeppund (170 kilo) fiskben till gödsel samt ej så liten skrapfisk som han fått för frukt samt potäter” (del 2 s 135).

Även fisktran inköptes i kustsamhällena. Den användes i samband med målning av byggnader. Den 12 juli 1876 kom Jonssons målar Abraham Andersson i Göksäter för att måla boningshuset i Prästbacka med både tran och rödfärg ”vartill vi före våren köpt från skärgården 6 kannor (cirka 16 liter) tran” (del 2 s 200). Köpet hade skett den 22 mars då Per Olausson hade åkt med båt till Islandsberg utanför Grundsund. Betalningen uppgick till en riksdaler och 5 öre per kanna (2,6 liter). Köpet hade medvetet skett under vintern och inte på sommaren ty ”det hålls så före att tranen efter vinterfisket är finare och drygare än av sommarfisket”. Olausson hade vid detta tillfälle med sig en dryg tunna (146,5 liter) röda potatis och för dem fick han 7 riksdaler per tunna mot 6 riksdaler om han sålt dem hemma hos lanthandlare i Röra (del 2 s 173).

Jakob Jonssons rödmålade hus som var uppfört 1855. Foto taget av hans barnbarnsbarn Gustav Olsson under förra delen av 1900-talet. Foto i privat ägo.

Priset på fisk och fiskprodukter växlade påtagligt beroende på tillgången av dessa varor, vilket Jonsson noggrant noterade. Vintertid var priset extra högt. Ett undantag var 1878 då sillpriset sjunkit markant i samband med den begynnande sillperioden (del 2 s 236). Bara två år tidigare var tillgången och priset på sill totalt annorlunda. Den 23 februari 1876 skrev Jonsson att ”nu idag har Per köpt 1/3 i en tunna fetsill av större sort, som skulle kosta 27 riksdaler och 25 öre tunnan, eljest 32 riksdaler. Det är ett oerhört högt pris, men i anseende till ett alldeles frilöst eller bristfullt sillfiske under förliden höst och vinter och total brist på brissling (småsill, min anm.) i varje handelsbod på landet, så har all fisk och sill stigit till en ovanlig höjd” (del 2 s 174). Detta kan jämföras med den helt annorlunda situationen den 5 januari 1878 då Per Olausson for ”åt Henåns brygga att köpa fisk, stor sill av två eller trenne båtar och köpte han ½ tunna sill för 16 skilling fjärdingen (fjärdedels tunna) och ½ tunna för 10 skilling fjärdingen och ½ tunna för 8 skilling fjärdingen, ty det är något märkvärdigt att ett så lågt pris kan vara på god vara, man tycker väl att det är mycket lågt pris på havren nu, ty den gäller blott 75 öre lispundet (8,5 kilo) men i anseende till sillpriset, så är det ej ringa då man för det lilla lispundet havre kan få en tunna sill” (del 2 s 236). Bonden var alltså avhängig både av fluktuationer i fiskpriser och spannmålspriser. Handelstransaktionerna med fiskarbefolkningen ägde antingen rum i fiskelägena dit bönderna fick bege sig eller i de större hamnarna i handelsorterna Nösund och Henån. Till de senare kom fiskarbefolkningen med sina båtar med fisk som avyttrades och i gengäld fylldes båtarna med inköpta lantbruksprodukter. I kyrkan pålystes var man kunde få tag i fisk. Sön-

dagen den 13 januari 1867 ”kungjordes att sill fanns till salu på ej mindre än 3 eller 4 ställen” (del 1 s 35).

I affärerna i Nösund och på Henån införskaffade bönderna förutom fisk också andra förnödenheter som behövdes på en lantgård. Den 2 december 1875 för Per Olausson och drängen August till Nösund med var sitt lass havre. När detta var avyttrat i en av affärerna ”köpte Per varjehanda husbehöver”. Det rörde sig om salt, stenkol, sill eller brissling, vidare ”läder och sulor samt tyger till sig och drängen” (del 2 s 149).

Ekonomiska transaktioner

Bondens ekonomi var helt avhängig av skördeutfallet på fälten och på de priser som han kunde få för sina produkter. Ofta förekom det att kontanterna inte räckte till utan man fick *låna pengar* hos privatpersoner mot revers. Detta var före bankernas tid. Tegneby sparbank grundades först 1887. Jonsson ger flera exempel på att man i hans familj fick låna pengar men även vara beredd på att låna ut åt andra om man hade ekonomiska resurser till det. I ett brev till Jonsson från hans kusinbarn bonden Johannes Abrahamsson i Utegård den 22 januari 1876 framgår det att Jonsson hade lånat pengar av brevskrivaren och att han hade betalt föregående års ränta den 31 december. Jonsson får själv avgöra när han skall återbetala lånet, ”ty jag behöver dem (pengarna, min anm.) just icke för tillfället”, skriver Abrahamsson (Brev i privat ägo). Om man inte kunde betala skulder till handlare, kunde man få ta ett lån. Det fick Per Olausson göra den 9 februari 1875. Han lånade av kyrkvärden Henrik Svensson 40 riksdaler mot revers och 6 procent ränta och betalade direkt till handlaren Abraham Olsson i Röra 30 riksdaler (del 2 s 92).

När man köpte kreatur var det svårt att betala hela summan kontant. Den 9 juli 1870 gick Anna Britta till Varekil i grannsocknen Stala ”och hemhämtade den till köp påsedda kon eller kalvdig kviga, varpå då betalades 30 riksdaler kontant och gav revers på 25 riksdaler” (del 1 s 157). Den 24 november samma år begav sig Anna Britta till bonden Olaus Persson i Varekil ”och betalade resterande 25 riksdaler riksmünt på en ko vi den 9 juli detta året köpt av honom och skulle giva 55 riksdaler riksmünt” (del 1 s 178). På hösten när tröskningen var utförd fanns mer kontanter på gården genom att man då kunnat sälja spannmål från årets skörd. Den 29 september 1876 gick Jonsson till logen för att tröska havre fram till middagen, ”ty Per behövde att få sålt lite havre att få penningar att betala återstoden av köpesumman av sitt sto som Per köpt innan han hitflyttade”, dvs. 1873 (del 2 s 220). Den 4 augusti 1876 hade Per Olausson också sålt en treårig unghäst för 200 kronor. Köparen Elias Jansson på Loppetorp, ett torp under prästgården i Tegneby socken, lämnade en revers på detta belopp och kyrkoherde Johan Sörman gick i borgen för honom (del 2 s 205). Den 20 november 1876 kom Elias ”bittida på morgonen och betalade första hälften av köpeskillingen på den av Per i sommar köpta hästen eller folan nämligen 100 riksdaler”. Detta

belopp kom direkt till användning, ty Jonsson noterade att dessa ”penningar innan aftonen av Anna Britta bars eller betalades åt Utegård att igenlösa 2ne reverser, en av Abraham Johansson på 75 riksdaler och en till dess son Johannes på 16 riksdaler 32 skilling” (del 2 s 229). Lånet på 75 riksdaler hade Anna Britta tagit den 18 mars 1873 strax innan hon skulle gifta sig den 4 april (del 1 s 311).

Om lånen varade över längre tid, skulle ränta utbetalas. Den 8 februari 1878 kom Elias Janssons dotter från Loppetorp ”med 10 kronor så som ränta på 100 kronor ett år och 40 kronor på kapitalet”. Räntan uppgick alltså till 10 procent. De inbetalade 50 kronorna kom enligt Jonsson ”väl till pass ty i morgon är upp-bördsmöte med mantalsskatt” (del 2 s 244). Det gällde att få fram kontanter för att kunna betala de olika skatteutskylderna. Den resterande delen 60 kronor av köpesumman för hästen betalades av Elias Jansson den 10 september 1878 (del 2 s 300).

Även inom Janssons familj fick man betala ränta. Den 3 december 1870 begav sig Anna Britta till gården lilla Hvena ”och betalade ränta för ett hundra daler”. Två dagar senare gick hon till gården Kindalen ”och betalade ränta för 300 kr” (del 1 s 179). Också inom den närmaste familjen gjordes skriftliga ekonomiska transaktioner. En sådan förteckning avser de ekonomiska relationerna 1865-1867 mellan Jonsson och hans måg Abraham Andersson i Göksäter. Denna ”räkning innefattar utlägg och avbetalningar å ömse sidor” mellan kontrahenterna. Ränta utgick på utestående fordringar. Jonsson skrev den 31 december 1873 en revers på 125 riksdaler riksmünt till Anna Britta och Per Olausson med 6 procents ränta. Det var det året när de hade gift sig. Beloppet skulle utgöra en ersättning för Anna Brittas inestående modersarv.

Ett sätt att skaffa kontanter var att utlysa en *auktion* där man sålde sådant som man inte längre hade användning för. Både Jonsson och hans broder Erik i granngården anordnade sådana auktioner. En auktion hölls hos Jakob Jonsson den 21 april 1865 ”på större delen av min lösegendom i synnerhet av åker-, gårds- och körredskap samt häst, nötkreatur, får och svin”. Denna försäljning hängde samman med att han hade utarrenderat sitt gårdsbruk till sina båda mågar (se därom ovan). En annan auktion hos Jonsson förekom den 8 april 1873 och avsåg ”något av min lösa egendom såsom 2 kakelugnar och 1 kviga såsom de betydligaste och uppgick auktionen till något över 200 riksdaler” (del 1 s 313). Det var bara några dagar efter det att Anna Britta och Per Olausson hade gift sig och Per hade blivit arrendator. Enligt en skriftlig förteckning över hans olika inköp vid denna auktion uppgick beloppet till 98 riksdaler och 30 öre. Det dyraste köpet var en kviga för 26 riksdaler och 35 öre och en kakelugn för 21 riksdaler och 30 öre. Den 31 oktober 1873 mottog Jonsson 55 riksdaler från auktionsmästaren som hållit auktionen. Detta belopp användes direkt för att igenlösa ”en revers med ränta till Johannes Nilsson i Kindalen” (del 1 s 347).

Det förhållandet att det inte var okomplicerat för bönderna att få ekonomin att gå runt, kan vara en förklaring till att Jonsson verkar mycket *prismedveten* även om han inte kan betecknas som snål. Han delade ofta med sig till de fattiga

och behövande. Han kommenterar ofta priser på olika varor som han köper eller säljer eller tjänster som han har fått utförda av andra. Variationerna i hans uttalanden sträcker sig från mycket dyrt till billigt. Havre var en viktig vara till försäljning. Det var det dominerande sädesslaget i hela Västsverige vid den tiden och mycket av detta gick på export (Morell 2001 s 206). På grund av havreodlingens centrala betydelse var priserna på denna vara extra viktiga för gårdens ekonomi. Därför följer Jonsson noggrant med år för år hur priserna förändrades.

Utgifter till stat och kommun

Den statliga skatten, som kallas för *kronoskatter* eller *kronoutskylder*, erlades i kontanter i början av varje år och avsåg det föregående året. Uppbörden skedde på Hogens gästgivargård i grannsocknen Tegneby. Alla bönder behövde dock inte infinna sig personligen utan man skickade i flera fall debetsedlarna och skattebeloppet med någon granne eller släkting. Enligt en skriftlig kvittering utförd av häradsskrivaren hade Jonsson betalt 11 riksdaler och 32 skilling för år 1865. Den 28 januari 1870 skulle Jonsson och hälftenbrukaren Olle Olsson tillsammans betala ungefär samma belopp som 1865, nämligen 11 riksdaler och 41 öre för gårdsbruket i Prästbacka, varav halvparten på var och en. Detta belopp jämte debetsedel skickades iväg med Jonssons måg Abraham Andersson i Göksäter (del 1 s 134). Den 7 februari 1874 fick Per Olausson ge sig iväg med ett belopp på nära tio riksdaler ”för detta hemman och underlydande torpare” (del 2 s 22). Den 4 februari 1876 uppgick beloppet till ”blott 3 riksdaler och några ören”, eftersom en betydande summa ”snöskottningspenningar” (se därom ovan) hade avdragits från beloppet (del 2 s 163). En ”snöskottningsavgift” skulle alla gårdar betala som en del av kronoutskylderna och det noteras årligen i kvittensböckerna. 1847 erlade prästbackabönderna 2 riksdaler.

Kommunalskatt infördes genom 1862 års kommunalreform (www.ne.se Beskattningsmakt). Denna skatt betalades två gånger om året med hälften av beloppet vid vardera tillfället. Uppbörden ägde rum hemma hos kommunalnämndens ordförande. För att alla bönder inte skulle behöva infinna sig skickade man i regel gårdens belopp med någon granne. Ett sådant uppdrag gick på tur mellan gårdarna. Protokollen för de utgifter som Jonssons måg Abraham Andersson i Göksäter har haft, finns bevarade för åren 1868, 1870 och 1875 (privat ägo). En del av beloppet avser gårdens fyrktal (som grundades på inkomst och fast egendom) (www.ne.se Fyrk). 1868 rörde det sig om 18 öre per fyrktal. Därtill kom utgifter in natura som uppgick till 35 kubiktum korn och lika mycket havre per fyrktal. 1870 hade kontantbeloppet ökat från 18 till 28 öre per fyrktal men beloppet in natura minskat från 35 till 20 kubiktum korn och havre. 1875 hade ersättningen in natura helt försvunnit men fyrktalsavgiften ökat till 55 öre. Den 14 februari 1876 uppgav Jonsson att kommunalskatten för 1875 ”var vida mer än förledet år”. Den hade stigit från 11 riksdaler

Nr. 102. Göksäter Öster gård
Abraham Andersson

Kommunalutskylder i Möra socken för 1875.

Debet.	Kronor. öre.		Kredit.	
För 21 fyrktal à 55 öre	11	55	Afbetalt vid första uppboresstämman	6
Personala afgifter { för / mankén à 50 öre	5	75	Dito vid andra dito	6
{ / kvinnén à 25 öre				
Skolavgift à 30 öre för hvarje person		60	Distillas:	Andersson
Summa	12	90		

Kontanta afgiften erlägges på möte den 14 Februari och den 2 Oktober 1876.

I Möra Kommunalskatts vägnar:
Anders Torgersson.

De kommunala utgifterna år 1875 för Jonssons måg Abraham Andersson i Göksäter. Den ena hälften skulle inbetalas den 14 februari och den andra hälften den 2 oktober 1876. Privat ägo.

och 20 öre år 1874 till 15 riksdaler och 10 öre år 1875 (del 2 s 165). Utöver fyrktalat erlades en personavgift på 50 öre per mankön och 25 öre per kvinnokön. Dessutom tillkom en skolvavgift som 1868 var 20 öre per person, och detta belopp hade ökats till 30 öre 1870 och 1875 och till 50 öre 1877. Det kan i det sammanhanget noteras att 1872 uppfördes den första skolbyggnaden i socknen (se därom nedan). Både personavgifterna och skolvavgifterna fick även torparna, hälftenbrukarna och arrendatorerna erlägga. Däremot hade de inga fyrktal att betala för. Torparen Johan Svensson med maka på Hagen betalade år 1875 75 öre för båda i personavgift och 60 öre i skolvavgift.

Utgifter förekom också till fattigvården som var en sockenangelägenhet reglerad genom den statliga fattigvårdsförordningen 1847 (Montgomery 1951 s 82), och detta erlades in natura. Jonsson benämner detta "fattigsåden". Den 15 februari 1872 var det "möte med fattigsåden och var Olle (Olsson) åt Naveröd till ledamoten i fattigvården Olle Petter Henriksson och var på oss (mig och Olle) nära 3 kappar (cirka 14 liter) korn och lika mycket havre" (del 1 s 247).

Utgifter till präst och kyrka

Till kyrkoherden erlades *tionde* in natura vilket helt försvann först genom prästlöneregleringen 1910 även om detta betalningssätt tidigare hade avvecklats efterhand och successivt ersatts med pengar (www.ne.se Tionde, Thurgren 1886). I

Smörtiondet lämnas till prästen och det prickas av efter hand som de olika kvinnorna tömmer sina smörbyttor. Målning av Carl Gustaf Bernhardson som här bygger på en muntlig tradition om förhållandena vid slutet av 1800-talet.

en tiondelängd för Röra (GLA Röra LV:1) noteras år för år att Jakob Jonsson hade lämnat torv, korn (säd), smör och ost men det anges inget om storleken på detta tionde. Gårdsägarna själva hade också en kvittensbok för det erlagda tiondet. En sådan finns bevarad efter kyrkvärden Henrik Svensson på 1/8 mantal Stora Hvena år 1851-1878 liksom efter Jakob Jonsson och brodern Erik i granngården 1841-1863 (privat ägo). Prästen signerade för varje år att tiondet hade erlagts. Det lämnades på en bestämd dag i prästgården. I Prästbacka levererade Jonssons gård ett lass torv vartannat år. Under de mellanliggande åren lämnades torven från brodern Erik Jonssons gård. Jakob Jonsson anger att 4 skålpund (1, 7 kg) smör överlämnades varje år. En ost skulle också levereras men den kunde så småningom ersättas av ett penningbelopp. Det skedde den 19 januari 1870 då Anna Britta lämnade "24 skilling eller 50 öre" i stället för en ost (del 1 s 109). Även sädtiondet kom efterhand att ersättas av ett penningbelopp. Den 20 januari 1873 begav sig Olle Olsson till prästgården med "korn-tionde som vi betalade med penningar efter 16 riksdaler tunnan (146,5 liter)" (del 1 s 304).

Komministern i pastoratet som bodde i Hårleby i Stala socken fick *offer* i pengar i stället för tionde. Detta offer vars storlek inte var reglerad utan frivillig (Bringéus 1997 s 33), upptogs vid de stora högtiderna under året. Även klockaren fick sitt offer, vilket inte upphörde förrän på 1880-talet då klockarlönen blev reglerad (Thurgren 1886 s 153f). Söndagen den 2 juni 1872 uppbar komminister Johan Sörensson "sitt pingstoffer", varvid Jonsson uppger att han själv "offrade efter vanlighet 50 öre till präst och 25 till klockaren" (del 1 s 268). Vid mikaelioffret den 26 september 1876 gav Jonsson 25 öre till vardera prästen och klockaren medan Per Olausson offrade 50 öre till prästen och 25 öre till klockaren (del 2 s 219). Till skillnad från det som gällde i fråga om tiondet förekom ingen kontroll av vad var och en offrade. Enligt en statlig konvention för Tegneby pastorat den 17 november 1871 skulle komministern förutom offren få en del av smörtiondet och 825 riksdaler i pengar årligen (*Göteborgs stifts herdaminne* 1872 s 154).

När unga prästkandidater predikade, kunde de be församlingen om ett offer för att få hjälp till att finansiera sina studier. Vid ett sådant tillfälle den 6 augusti 1865 predikade en studerande Landén från Tegneby socken. Jonsson har nedskrivit följande anteckningar om detta: "Offers frambärande till den studerande predikanten som för honom vid detta tillfälle (såg) lovande ut – att han nämligen fick ett hedrande offer! Varför han så efter kungörelsernas uppläsande på predikstolen tacksamt yttrade sin stora belåtenhet och tog avsked kanske för alltid, och tackade för den välvilja församlingen nu och tillförne (förut, min anm.) honom frikostigt bevisat m.m. Amen".

De ekonomiska rättigheter som tillkom *kyrkan* uppbars av kyrkvärden. Det gällde bl. a. utgifter för nattvardsvinet, varför benämningen "vinpengar" kom att användas (GLA Röra K I:1). Även uttrycket "kyrkorättigheter" förekom i kvittensböckerna. 1848 uppgick dessa "kyrkorättigheter" till en riksdaler och 34 skilling för Jonssons del. Den 29 januari 1875 skickade Jonsson sådana "vinpengar" med en granne som begav sig iväg till kyrkvärden. Dessa pengar "besteg sig till 69 öre" (del 2 s 89). Om prästen besökte en sjuk eller döende människa i hemmet, vid ett så kallat sockenbud, fick familjen betala extra vinpengar just för detta tillfälle. Under sin tid som kyrkvärd i Röra 1838-1846 förde Jonsson en vinlängd. Där specificeras vad som blivit inbetalt i samband med sockenbud (privat ägo). Vid denna tid, dvs. före kommunreformen 1862, uppbar kyrkvärden även "skolpenningar", vilket Jonsson noggrant har redovisat.

Om kyrkan behövde repareras blev utgifterna till kyrkan större. Detta var fallet 1873 när kyrkan blev utvändigt rappad och tornet renoverat sedan en stark storm ryckt loss kopparplåten (del 1 s 331, 336). Utgifterna för Jonssons gård blev 2 riksdaler och 44 öre vilken summa delades lika mellan honom och arrendatorn Per Olausson (del 2 s 18).

Skolväsendet som kommunal angelägenhet

Fram till dess att en skolbyggnad hade uppförts i Röra 1872 *ambulerade lärarna mellan olika hem* och undervisade. Jonsson nämner inte så mycket om detta. Den 22 februari 1870 kom skolläraren J. Hagelin, som visserligen var tjänstledig, "hit till Olle (Olsson) för att informera dess barn i läsning och skrivning" (del 1 s 138). Mer information än hos Jonsson om de ambulerande skolorna finns i småskollärarinnan Anna Edmans utförliga anteckningar (Asklandsamlingen, Röra). Hon var ambulerande småskollärarinna i Röra fr.o.m. 1865 och fortsatte sedan sin verksamhet in på 1880-talet. Barnen fick sex veckors skolundervisning om året. Lärarinnan och skolläraren Carl Fredriksson, som också var klockare dvs. ledde sången i kyrkan, fick ägna sig åt en av socknens sex rotar i taget. Anna Edman beskriver Fredrikssons kringresande arbete på följande sätt: "Han hade sitt hem på hemmanet Rämmedalen och härifrån över hela socknen, var än de satte skolan vinter och sommar, i regn, slask och snö, ja, hurudant vädret än var, fick han ut varje morgon och sitt middagsmål hade han i fickan. Tänk hur trött han var när han äntligen kom fram till skolan. Visserligen hände det ibland att någon var så barmhärtig att de bjöd honom vara över natten i närheten av skolan och då var han mycket glad".

Anna Edman fick själv vara inneboende hos olika bönder i socknen. Den första bonden hon fick bo hos var Niklas Waldenström på gården Häröd där hon "blev hjärtligt mottagen". "Aldrig skall jag glömma den godhet jag här rönt". Anna Edman nämner även med uppskattning bonden Lars Andersson på gården Naveröd där hon fick bo under vissa tider. "Han var en skolvän samt sökte att befrämja skolan så gott han kunde".

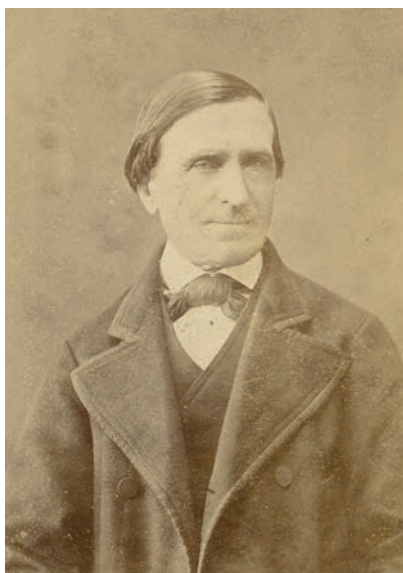
Hos andra bönder mötte Anna Edman ett ointresse och förakt för skolans och lärarnas verksamhet. "På denna tiden ansågs skolan av mången som ett nödvändigt ont och av dessa ansågs lärare såsom sådana som ej kunde eller ville arbeta. Detta fick man ej sällan höra av dessa raa okunniga personer. Vanliga frasen var: 'Jag har aldrig gått i skola och jag har rett mig ändå' eller 'jag kan läsa så gott som någon människa. I skolan lär de bara odygder'". Man klagade också på lärarens lön som man ansåg vara alldeles för hög. Anna Edman uppger, att "jag hade 200 kronor (om året, min anm.) och det tyckte de var alldeles förskräckligt". Detta belopp var gällande under flera år. Klockare och skollärare Carl Fredrikssons lön var betydligt högre och uppgick till 400 riksdaler (kronor) och i tillägg 150 riksdaler "såsom ersättning för husrum, kofoder och bränsle" (GLA Röra KI:1). Det fanns dock i socknen ett tydligt motstånd även mot hans lön, vilket blev särskilt tydligt när han begärde löneförhöjning. Därom kan man

Lars Anderssons gård i Naveröd där lärarinnan Anna Edman fick bo under vissa tider. Målningen är utförd 1915 av amatörmålaren Karl Olsson som var född 1897 och uppväxt på ett torp under Hårleby ett par kilometer från Naveröd. Målning i privat ägo.

bl. a. läsa i ett skolrådsprotokoll den 24 maj 1868 där det heter att "såväl skolrådet som församlingen vägrade att göra någon tillökning (dvs. av lönen, min anm.)" (GLA Röra K I:1). Anna Edman har också noterat motståndet mot löneökning för Fredriksson: "Stackars Fredriksson, han fick smälta mångt fult ord, men han tog det vanligtvis lätt. Då hans lön skulle utgå med 500 kronor (dvs. enligt den framställning som han själv gjort, min anm.), så undrades hur han kunde bära sig åt för att få slut på dem (pengarna) trots att han var 7 personer i hushållet".

Så småningom blev dock lärarinnans situation betydligt bättre i relation till socknens befolkning. Hon kände sig efterhand allt mera inkluderad i socknens liv. Dels berodde det på att kyrkoherde Johan Sörman gav henne goda vitsord vid flera offentliga tillfällen, och dels blev hon alltmer bekant med befolkningen när hon flyttade runt i socknen. Då kunde hon beskriva sin situation som att

Bonden Lars Andersson i Naveröd var född 1822. Foto i privat ägo.

Kyrkoherde Johan Sörman var född 1810. Han var kyrkoherde i Tegneby pastorat från 1861 och fram till sin död 1877. Foto i privat ägo.

Lärarinna med småskolebarn i Brattås i Röra socken omkring år 1920. Foto Simon Martinsson, privat ägo.

Småskolebarn tillsammans med sin lärarinna år 1900 i Torsby, Tegneby socken, cirka fyra kilometer från Prästbacka. Skolan var inkvarterad i boningshuset hos bonden Edvard Gillberg. Foto i privat ägo.

”vänligt, ja t.o.m. hjärtligt blev jag ofta bemött och på deras fester var jag bjuden”. Något undervisningsmaterial fanns inte när Anna Edman började sin verksamhet i Röra. Barnen tog med sig katekes, bibel och psalmbok hemifrån. Med kyrkoherdens hjälp lyckades lärarinnan få ”svart tavla, kulram och några läseböcker”. Ett visst motstånd mot världsliga böcker förekom i socknen. ”De frågade varför skall barnen icke läsa Guds ord i skolan utan sådana romaner, som de kallade berättelserna. Att läsa om djur, ja hundar och katter, det är ju en galenskap. Dessa kan de ju se hemma. Ja, somliga påstod att det rent av var antikrist som var kommen. Men så småningom lade sig även denna fördom och man började inse nyttan därav. Sedan blev de intresserade av skolan och man kunde märka ibland att de stod långa stunder lyssnande vid dörren. Flera ville sitta inne och lyssna på”.

När läsåret var slut skulle examination äga rum i kyrkan. Detta skedde i början av juli varje år fram till dess att skolhusbyggnaden var klar. Jonsson omtalar en sådan examen den 2 juli 1870 då ”skolläraren och skollärarinnan avhörde barnen i kyrkoherdens åhöro” (del 1 s 156). Den 4 juli 1872 uppger han att vid ett sådant tillfälle deltog ”många av socknens äldre personer” (del 1 s 277). Anna Edman meddelar att kyrkoherde Johan Sörman ”hade alltid uppmuntrande och vänliga ord både till mig och barnen” vid dessa examina och det glädde henne mycket. Han tog ”mig i hand, tackade för det gångna året och bjöd mig välkommen till nästa”.

N:o 14

Avgångsbetyg från Röra Folkskola i Röra Församling.

Maria Kristina Larsdotter Naveröd,
 är född den 22 juni 1865 intagen här den 1 juli 1874, har
 genomgått skolans klass under dagar (terminer), ådagalagt
godt uppförande och godt flit, samt förvärfvat
 insigt och färdighet i följande läroämnen:

Svenska språket: b

Biblisk historia: ab

Katekes: a

Historia och geografi: b

Naturlära: b

Geometri och linearteckning: c

Räkning: ab

Skrifning: a

Sång: c

Gymnastik och vapenöfning:

Trädgårdsskötsel:

Slöjd eller Handarbeten: b

Röra i Bohus Län den 24 April 1880.

Å Skolrådets vägnar:

Carl Fredriksson Ordförande.

Carl Fredriksson Folkskole-lärar

Obs. Pensum i läroämnet utsättes jemte betyget, om ske kan. Vitsord för uppförande och flit äro: mycket godt (el. god), godt, mindre godt, dåligt (a, b, c, d); för insigt och färdighet: berömlig, med beröm godkänd, godkänd, svag, underhållig (a, ab, b, c, d).

P. M. Sahlströms Bokhandel, Linköping.
 (Hasse W. Tullberg).

Avgångsbetyg 1880 från Röra folkskola för Maria Kristina Larsdotter född 1865 och dotter till bonden Lars Andersson i Naveröd. Betyget är undertecknat av folkskolläraren och klockaren Carl Fredriksson. Privat ägo.

Denna ambulerande skoltillvaro förändrades dock under första delen av 1870-talet. Det blev bland sockenborna diskuterat och så småningom beslutat att man skulle bygga ett skolhus i närheten av kyrkan. Tankarna på ett skolhus aktualiserades första gången den 17 november 1869 när socknens skolråd möttes

efter det att skolinspektör C. A. Rydberg hade haft en inspektion. Han hade anmärkt på att tjänliga skollokaler saknades. I början fanns dock ett tydligt motstånd bland dem som var skolråd i socknen även om kyrkoherden, i egenskap av ordförande i skolrådet, försökte att övertala dem att bygga en skola. De menade att församlingen inte hade råd att bygga ett skolhus, men också att de förhärda rummen i de olika boningshusen fungerade bra som skollokaler. "De ville därför icke ens tillstyrka något byggande av skolhus", skriver kyrkoherden med personligt vemod i protokollet från detta möte (GLA Röra KI:1). Så småningom vände sig dock stämningen till förmån för ett skolbygge. Den 26 december 1871 valdes en skolbyggnadskommitté. Vid en kyrkostämma med Röra församling den 14 januari 1872 fattades det slutgiltiga beslutet om ett skolhusbygge. Platsen skulle vara "i närheten av kyrkan". Skolhuset skulle innehålla bostad för skollärare Fredriksson. Sockenborna skulle hos Kungliga Hushållningssällskapet (se Morell 2001 s 144) ansöka om ett amorteringslån på 5 000 riksdaler riksmünt. Dessutom skulle det göras ett sammanskott bland församlingsborna för att bestrida handpenningen till den som skulle utföra byggnadsarbetet. Vidare skulle varje hushåll, även torpare, årligen betala 50 öre till dess att hela byggnadskostnaden blivit erlagd. Fattiga torpare och backs-tugusittare skulle få utföra dagsverken vid skolbygget och därmed slippa denna pålaga. Övriga församlingsbor skulle vara befriade från dagsverken (GLA Röra KI:1). Jonsson skriver om detta beslut den 14 januari 1872 att kyrkoherde Johan Sörman efter gudstjänstens slut höll "kyrkostämma om skolhusbyggnad och beslutade att bygga ett" (del 1 s 243). Han berättar även om att sexmannen i hans rote årligen bar upp de beslutade "penningar till skolhuset" (del 1 s 336).

Anna Edman noterar med tillfredsställelse att ett skolhus blivit byggt. "Nu fick den stackars skolläraren äntligen vara hemma med skolan". Villkoren för småskolan blev också bättre detta år "i det att det hyrdes ett bestämt rum för skolans räkning. Lärarinnan (dvs. hon själv, min anm.) fick nu själv hålla sig med bostad, dvs. där hon hade sina kläder och tillhörigheter och vistades under ledigheterna". Småskolans lokal blev hos bonden Isak Olsson i Göksäter (del 2 s 247). Därmed var den ambulerande skoltillvaron slut.

Jonsson fick senare under 1870-talet en del upplysningar om den dagliga verksamheten i skolan. Det berodde på att Per Olausson och hans hustru Anna Britta då hade tagit emot en fosterson vid namn Fredrik Viktor Lundström född 1864 och denne var skolelev. Han kom till Prästbacka från Stockholm den 22 juni 1876 vid tolv års ålder (del 2 s 194). Den 25 februari 1878 får vi veta att han gick i "storskolan" var tredje dag. Undervisningen skedde nämligen så att två av kommunens sex rotar undervisades åt gången av skolläraren. Då fick varje klass två dagars undervisning i veckan. För Fredriks del gällde det första och andra rotarna från västra Röra och det var inte mindre än 55 barn i skolan på måndagar och torsdagar (del 2 s 249, 270). Denne Fredrik Lundström utbildade sig senare till snickare i Göteborg och fick gesällbrev 1886. Han skrev regelbundet brev hem till sina fosterföräldrar i Prästbacka under 1880- och 1890-talet (privat ägo).

Första inskrivningsdagen när konstnären Carl Gustaf Bernhardson skulle börja skolan i Grundsund år 1922.

Jonsson kunde också glädja sig åt att det år 1872 anordnades en tre veckors "klockarskola" hemma hos dottern Inger Kristina på gården Kärre. Den 21 juni 1872 noterar han med tillfredsställelse att i denna skola har "Ingers 3ne gossar deltagit och fann jag mig mycket belåten med skolans ordnande" (del 2 s 272). För övrigt kan nämnas att en av dessa "3ne gossar", Johan Olsson (1859-1936), blev organist i Röra kyrka och var verksam fram till 1930-talet liksom senare dennes son Fredrik (1910-1985). 1888 bildades en sångförening för Röra församling under ledning just av Johan Olsson. Målet med sångföreningen var "bildandet av en kör för upprätthållandet av en värdig kyrkosång och därjämte såvitt möjligt även elementarsång" (protokoll i privat ägo).

Högtidsfirande

Söndagshelgd

Söndagarna skildrar Jonsson primärt genom gudstjänsterna i kyrkan. Prästernas ingångsord och tema för predikningarna noteras alltifrån 1861 och framåt. I övrigt iakttogs noggrann vila från arbete på sön- och helgdagar. Detta stämmer väl överens med vad kyrkoherde Johan Sörman uppgivit i sin ämbetsberättelse inför biskopsvisitationen i Tegneby pastorat 1875. "Söndagens ohelgande genom yttre arbete förekommer nästan aldrig" (GLA GDA FII:20). Däremot kunde man enligt Jonsson arbeta fram till midnatt lördag kväll. Detta var särskilt angeläget när det hade regnat och det blivit gott om vatten till att driva de två

vattenkvarnarna med på Prästbacka. På måndagen kunde detta vatten ha runnit undan, såsom bl. a. var fallet den 29 april och 16 september 1872 (del 1 s 260 och 289). Ändå iakttogs söndagshelgden noga fr.o.m. midnatt. Lördagen den 24 maj 1873 "kunde vi mala på båda kvarnarna in mot aftonen och sedan intill midnatt och (om) det icke varit söndag dagen därpå så hade man kunnat malt längre " (del 1 s 324). Söndagshelgden sätter Jonsson in i ett större religiöst sammanhang som går tillbaka till Guds skapelse. På högtidsdagarna vid jul-, nyårs- och trettondagshelgerna 1872-1873 hade det kommit mycket vatten i kvarnbäcken. Detta får Jonsson att uttrycka sina upplevelser på följande sätt: "Det ser ut som Naturens Herre allas vår Gud och Skapare ville att även vattnet (malevattnet) skulle

Jonsson höll reda på tiden med hjälp av detta golvur som har stått i hans hus och som fortfarande finns kvar där. Foto taget 2009 av författaren.

hava sin helgd och vila om sabbaterna, att det må fritt och obehindrat må få rinna dess naturliga gång nämligen att löpa ohejdat i sin naturliga ränna på och i jorden och icke i de av människor gjorda konstgångar som styckevis leda upp över jordytan för att medelst ett högre fall med sin tyngd och ökad fart (driva) anlagda drivverk o.s.v. den Högste Guden till ära” (del 1 s 303). Gud tar ansvar för naturen och detta måste även människorna ta hänsyn till och respektera.

Även andra arbeten än malning undveks på söndagar. Den 3 maj 1878 pågick sådden för fullt. Den 4 maj blev det regn och ”i går (5 maj) hindrade söndagen” (del 2 s 268). Endast vid ett enda tillfälle uppges att skördearbete förekommit under en söndag. Det var mikaelidagen den 29 september 1867. ”Då var en ganska god torka och många människor inkörde säd, och vad, Olle härstädes kunde ej hålla sig utan efter solens nedgång (dvs i det fördolda, min anm.) inkörde han trenne lass säd ty det såg ut att bli regn och det skedde även” (del 1 s 60). Det framgår här att söndagsarbete var ett extremt undantag som man skulle undvika om inte skörden stod i yttersta fara.

Ett speciellt undantag från söndagshelgden var det när någon i Jonssons familj i samband med sjukdom begav sig till Morlanda socken och både deltog i gudstjänsten i kyrkan och sedan besökte det närliggande apoteket i Kårehogen och inköpte nödvändiga mediciner. På nyårsdagen 1875 ”gick vår piga Josefina åt Morlanda kyrka för att efter gudstjänstens slut gå åt apoteket att köpa medicamenter till Anna Britta som nu varit sängliggande sedan juledag, då hon måtte gå tidigt från kyrkan” (del 2 s 84). Apoteket var alltså öppet på helgdagar.

Årshögtider

Jul

Vid årshögtiderna uppmärksammade Jonsson i stor utsträckning de olika gudstjänsterna och högtidsoffren i första hand till komministern i pastoratet. Sedvänjor i hemmen presenterades i liten utsträckning. Detta förekom endast i anslutning till jul och midsommar.

Inför julen skulle det bryggas *juldricka* med hjälp av malt som framställdes av blandsäd, dvs. korn och havre, och smaksattes med hjälp av humleväxten (www.ne.se Humle, Maltdrycker). Någon kommentar om alkoholhalten förekommer inte från Jonssons sida. Han hade själv en betydande humleodling vars skörd han kommenterade i stort sett varje höst. Den 3 september 1872 noterade han att ”nu har jag begynt att plocka humlen som i år varit utmärkt vacker. Det fanns på åtskilliga revor som hade utskott eller klasar som var över 30 koppor som jag kunde avstryka på en gång” (del 1 s 288).

Framställningen av juldrickan var förenad med en hel del arbete strax före jul. Det gällde att skydda malten mot alltför stark kyla uppe på andra våningen i boningshuset. Den 7 december 1875 omtalas ”bekymret för vår malt som vi nu har under beredning och befinnes liggande på utloftstiljet eller kökstrossningen varest detta starka frostet tränger sig både under och uppå”. Ett

Vattnet forsar fortfarande med stor kraft genom resterna av den vattenkvarn där bönderna i Prästbacka utförde sin malning. Foto taget våren 2008 av författaren.

skydd mot frostet var att kunna torka malten i ett torkhus som kallades kölna och som fanns i en granngård Göksäter. Drängen August fick åka dit med malt den 7 december och kunde hämta den torkade varan den 8 december (del 2 s 150f). I tillägg till den hemlagade drickan inköptes det också julbrännvin, som är Jonssons term.

Förutom dricka behövdes det bröd till jul. Kvinnorna i huset fick ägna sig åt detta *julbak* i december. Den 16 december 1870 antecknade Jonsson att hans dotter Anna Britta hade julbakat den 14 december och hälftenbrukaren Olle Olssons hustru Anna Lena den 15 och 16 december (del 1 s 180). Jonsson och ibland även mågen Per Olausson hjälpte kvinnorna med att steka brödet i den öppna ugnen. Den 19 december 1878 stekte Per bröd på förmiddagen och körde hem virke från skogen på eftermiddagen. Följande dag den 20 december fortsatte Per att steka, vilket Jonsson kommenterade med orden: ”Jag hade väl skolat brynt om Per icke haft tillfälle därtill, ty jag är frisk och sund men tål ej kölden (dvs. utomhus, min anm.) varför jag såg gärna att jag fick bryna (dvs.

När midsommarstängerna började resas (nederst på bilden), övergavs midsommareldarna (överst på bilden). Målning av Carl Gustaf Bernhardson. Aina Barneviks samling.

steka, min anm.). Och nu är baken till jul fullbordat för i år” (del 2 s 320). Detta skrevs under den sista julen som Jonsson levde.

Vid tiden kring nyår anordnade Jonsson en enklare *julbjudning* i sitt hem för sina tre döttrar, deras män och barn. Den 2 januari 1872 hade han ”hitbjudit

mina mågar och döttrar nb (nota bene) om aftonen såsom på julevisit, så som på föregående högtider. ... Dotter Inger med sitt lilla pattebarn (diande barn, min anm.) kvarblev över natten, samt dottern Carolenas mellersta eller näst den minsta flickan till dagen därpå” (del 1 s 242). Jonsson nämner inget om att han var bortbjuden till andra i samband med julen. Förutom vid kyrkans gudstjänster firade han julen enbart med den inre familjekretsen.

Midsommar

Vid midsommar omnämner Jonsson de *eldar* som fortfarande tändes på 1870-talet i det gamla norska landskapet Bohuslän men som senare har upphört där (Bringéus 1999 s 87). I äldre svenska folklivsuppteckningar är midsommareldar endast belagda i Bohuslän och Skåne, som just har ett dansk-norskt ursprung (Ejdestam 1940 s 35). I Norge lever midsommareldarna fortfarande kvar (Wyller 1987). Jonsson omtalar de eldar som han kunde se från sitt hus på midsommaraftonen den 23 juni. Blott om det blåste alltför mycket fick midsommareldarna inställas, vilket var fallet 1870. 1878 var det emellertid ”det stilla lugnet så att de så kallade midsommarvakor kunde begagnas och begagnades i ymnigt tal. Jag fick eller kunde se genom kammarfönstret, det frammersta, som troligtvis var på det höga berget vid Torebo, kallad Torebosniba” (del 2 s 279). En folklivsuppteckning gjord 1948 med en man som föddes i Röra 1870 och som var bosatt där till 1886, ger upplysning om att ”i min barndoms- och uppväxtår eldade de midsommarafton på bergknallarna. Vi hade vår eld 50 meter från vårt hus. Vi såg 8-10 eldar i Röra, Stala och Myckleby från vårt berg. ... En del hade en väldig hög med ljung, andra hade skaffat sig en tjärtunna, och den brann så fint ” (IFGH 5369 s 25). Ungefär vid tiden för sagesmannens avflyttning från Röra kom emellertid midsommareldarna att ersättas av påskeldar. En annan meddelare från Ödsmåls socken strax öster om Orust uppgav 1928 att påskeldarna hade kommit dit omkring fyrtio år tidigare, dvs på 1880-talet, och då ersatt de tidigare midsommareldarna (VFF 1691 s 21). En sagesman född 1924 hade av sin fader som var född 1889 och som bodde ett par kilometer från Prästbacka, hört att midsommareldar förekom i hans barndom men inte senare då påskeldarna tog över. Folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson har målat ett motiv som illustrerar övergången från midsommareldar till midsommarstång (Bernhardson 1986 s 48). Denna övergång skall enligt de muntliga berättelser som Bernhardson hört, ha ägt rum omkring 1890. Denna tidfastning stämmer med uppgifterna från de ovannämnda sagesmännen. Detta strider mot Julius Ejdestams tes att påskeldarna kom till Göteborg redan på 1600-talet och därefter spreds till omgivande landsbygd (Ejdestam 1944). För Bohusläns del finns inga säkra belägg för att påskeldarna skulle vara äldre än slutet av 1800-talet.

Liksom vid julen kom Jonssons barn och barnbarn på besök till honom vid midsommar. Den 24 juni 1872 ”var mina gifta barn (flickor) med sina män och medhavda barn, 2ne barn från Kärre och 3ne dito från Göksäter, här hos oss på besök några timmars tid” (del 1 s 274).

Livshögtider

När det gäller livshögtiderna skildrar Jonsson i första hand vad som hänt i hans närmaste familjekrets. Ett undantag utgör döden, som intar en viktig plats i hans anteckningar vilket jag har analyserat i en separat studie (Gustavsson 2009).

Barndop och kyrktagning

Dopet skedde förutom i kyrkan också i hemmen eller i prästgården. Det första dop som Jonsson omnämner avser hans syster Helenas son som fick namnet Henrik. Han föddes den 12 juni 1819 och döptes av prosten Ström i Tegneby dagen därefter den 13 juni. En kvinna från Stora Hvena ”höll honom för prästen”, dvs. var gudmor. En man från Lilla Hvena och ”en madam Maria på Tegneby var vittne till dess dop”, dvs. var faddrar. Denna ”madam Maria på Tegneby” tyder på att dopet ägt rum på prästgården i Tegneby där hon bodde eller var på besök. Ordet madam användes inte om en vanlig bondhustru utan utgör en socialt specifik kvinnobenämning.

När barndopen skedde i kyrkan var det en folklig tradition att en pojke skulle döpas före en flicka. Söndagen den 4 maj 1873 skulle två torparfamiljer låta döpa var sitt barn i kyrkan, en pojke och en flicka. Då inträffade något ovanligt som Jonsson betecknar som ”en liten misär”. Den rådande traditionen frångicks, till synes av en ren tillfällighet. Men det kanske icke var så viktigt för prästen som för församlingsborna att upprätthålla en sådan tradition. Jonsson skriver om sina iakttagelser i kyrkan att ”det förra barnet (pojken, min anm.)

skulle efter vanlig sed döpas före det senare men blev likväl döpt sist emedan barnbärserskan ej fick bindeln av huvudet så snart som prästen (Sörensson) det hade velat, varför han vände sig till den som höll flickebarnet och döpte det, medan den förra fick barnet ledigt därtill” (del 1 s 319). Även vid kyrktagning fanns under 1800-talet en tradition att om två kvinnor skulle kyrktagas samtidigt, skulle den som fött en gosse knäfalla till höger om den som fått en flicka.

Johan Sörensson var komminister i Tegneby pastorat med placering på prästgården i Hårleby i Stala socken fr. o. m. 1863 till sin död 1892.

Manskönet skulle alltså framhållas redan vid födseln i och med att höger betraktades som en hedersplats (Gustavsson 1972 s 75).

I sin ämbetsberättelse till biskopsvisitationen i Tegneby pastorat 1875 skriver kyrkoherde Johan Sörman att det uppstått kritik mot barndop i kyrkan både från församlingsbor och från läkarvetenskapen. När barn döps på annan plats än i kyrkan, sker det ”med anledning därav att de uppgivas vara sjuka eller klena, att de icke må lida skada av kölden i kyrkan, att det ofta störande av barnskrik under gudstjänsten må undvikas, att icke faddrarna därför må behöva gå ur kyrkan, och på grund av flera läkares enhälliga yttrande mot barndop i kyrkan” (GLA GDA FII:20).

Det kan noteras att det ovan nämnda dopet i kyrkan 1873 av de två torparbarnen ägde rum under en varmare årstid i maj. Detsamma gällde ett dop i kyrkan den 16 juni 1878 (del 2 s 278). Dop i hem och prästgård förekom däremot ofta under den kallare tiden av året. Per Olauson körde med häst och släde till prästgården i Tegneby den 24 februari 1876. Han skjutsade då torparen Abraham Johanssons familj på Hagen under Prästbacka som skulle låta döpa sitt nyfödda barn. Han var själv en av faddrarna (del 2 s 168). Söndagen den 27 december 1874 skedde ett dop i Jonssons hem direkt efter gudstjänsten. Det var en dotter till den tidigare hälftenbrukaren Olle Olsson i Utegård. Motiveringen som Jonsson ger för att dopet skedde i hemmet var att ”kölden var för stark att gå åt kyrkan med barnet”. Den 17 februari 1875 förrättades ytterligare ett dop i hans hem. Det skedde efter det att prästen först hade hållit en passionspredikan i kyrkan. Dopbarnet och dess föräldrar bodde cirka fem kilometer från Prästbacka. Att dopet ägde rum i Jonssons hem berodde även i detta fall antagligen på den hårda kölden som han omtalar vid flera tillfällen under den vintern. På nyårsafton 1874 fick drängen Isak ordna med att flytta suggan från svinhuset till fähuset, ”ty det var för kallt i svinhuset”. Den 22 januari 1875 noterar Jonsson att ”kölden är så stark att innanfönstren (i boningshuset, min anm.) är frusna i topp om morgonen och om aftonen då vi lägger oss är ej de övre glasrutorna isfria”. Han utbrister att ”det ser fruktansvärt ut”. I ladugården var det så kallt att hästarna fick flyttas från stallet till fähuset ”vilken omständighet aldrig förskett som jag kan minnas, å vi har ej så synnerligt kall stall” (del 2 s 89). Den 8 februari måste även svinen placeras i fähuset ”för den starka köldens skull” (del 2 s 92). Ytterligare ett dop skedde hemma hos Jonsson lördagen den 4 mars 1876 efter det att prästen först hållit nattvardsgång i Röra kyrka (del 2 s 169). När nöddop förekom för svaga barn skedde det också i hemmen (del 2 s 176).

En sak som Jonsson särskilt noterar vid dopet i hans hem den 17 februari 1875 är att det av Kungl. Maj:t den 25 september 1874 nyantagna dopformuläret troligen för första gången användes i Röra församling och att det ”var ej så litet förändrat i synnerhet i förkortning” (del 2 s 94, jfr *Kyrko-Handbok* 1884 s XXVI, 58ff).

Jonssons egna barnbarn som föddes under sent 1860-tal och tidigt 1870-tal blev döpta antingen i kyrkan eller prästgården. När det gäller dessa barnbarn

Dopbarn i ett hem i Röra under tidigt 1900-tal. Foto Simon Martinsson, privat ägo.

anges vem som varit gudmor och vilka som varit faddrar. Samma sak förekom om ett barn döptes inom en torparfamilj som lydde under Prästbacka. Detta pekar på att torparfamiljerna ansågs ingå i den närmaste gemenskapskretsen runt Jonsson. I fråga om andra dop i socknen gavs emellertid inga upplysningar om gudmor och faddrar.

Några veckor efter barnets födelse skulle modern *kyrktagas*, dvs. åter upptagas i församlingens gemenskap. En sådan kyrklig akt var allmän på den tiden (Gustavsson 1972), men Jonsson nämner endast kortfattat ett par tillfällen, den 3 juli 1873 respektive den 8 mars 1876, då detta ritual förekommit. Vid det senare tillfället blev en av hans döttrar kyrktagen i hans hem. Detta kan bero på kylan i kyrkan under vintertiden precis som i fråga om dopen (se ovan). Annars skulle kyrktagning primärt utföras i kyrkan. I detta fall 1876 var barnet dödfött vid förlossningen den 11 februari. Begravningsakten tillsammans med samling i hemmet hade ägt rum söndagen den 20 februari (del 2 s 164, 166, 170).

Konfirmation

Konfirmationsläsningen och konfirmationsakten skedde inte i Röra kyrka utan i pastoratets moderförsamling Tegneby. Detta var fallet fram till 1940. Därför

Kyrkoherde Daniel Wannberg undervisar konfirmander från Tegneby och Röra socknar i Tegneby kyrka 1892. Foto i privat ägo.

kunde Jonsson inte iaktta läsbarnen vid kyrkan. Däremot nämner han varje år när konfirmanterförhöret ägde rum en veckodag på hösten med nattvardsgång följande söndag. Själv var han dock inte i Tegneby kyrka utan i Röra kyrka. Blott vid ett tillfälle kommenterar han prästens undervisning. Det gäller 1878 när en vikarie vid namn Herslof var vice pastor sedan kyrkoherde Johan Sörman hade avlidit 1877. Detta skedde innan efterträdaren Daniel Wannberg hade hunnit att tillträda. Denne Herslof skötte ensam om barnens undervisning ”varvid han ådagalagt en utmärkt flit så att han en längre tid har haft nattvardsbarnen hos sig nära nog varje dag (delvis) i veckan även om lördagen, men har ett ganska klen utförande (röst, min anm.) att det säges att barnen i allmänhet har svårt att fatta eller rätt höra frågeorden” (del 2 s 305). Konfirmationen hölls den 29 och 30 september. Just detta år fick en uppföljande konfirmanterakt och nattvardsgång äga rum i Röra kyrka lördagen den 21 december ”med de barn som ej kunde släppas fram då de flera framställdes. Det var nu ej flera än 7 gossar och 1 flicka. 2ne gossar från Stala socken och väl kanske ifrån Tegneby ock, men mest från Röra”. Jonsson kallar det som skedde för ”en ovanlig förrettning” som han själv var vittne till (del 2 s 320). Det kan ha varit just detta år, när vikarien var verksam, som så många i pastoratet inte blev godkända vid

konfirmationsförhöret. Då fick man anordna en uppföljande konfirmationsakt som då för första gången förlades till Röra kyrka, kanske med tanke på att merparten av de sju ungdomarna kom från Röra.

Bröllop

Det första bröllop som Jonsson nämner avser hans syster Helena född 1798. Hon gifte sig 1818 med bonden Johannes Hansson född 1798 i granngården Stora Hvena. Hon fick en rejäl bröllopgåva, så kallad hemgift, från föräldrarna nämligen en ko, en kalv och fyra får från fadern och en soppskål av silver från modern. Därtill kom penninggåvor, så kallad "brudskänk", från gästerna och det uppgick till 315 riksdaler. Av detta insamlade belopp skänkte brudens fader 10 riksdaler. Jonsson själv lämnade 6 riksdaler, hans syster Torborg 2, Maja 2 och brodern Erik 2 riksdaler (om bröllopgåvor i äldre tid se Kjellman 1979). Bröllophögtidligheten som pågick i fyra dagar från den 8 till den 11 november var storslagen med ett betydande antal inbjudna, nämligen "72 eller 75 hus", varav "på brudgummens sida 13 hus" (del 1 s 11). Detta tyder på att det var ett välbeställt hem som Jonsson växte upp i. Det krävdes åtta tunnor malt som fanns på gården för att tillverka de över 70 kannor (cirka 182 liter) brännvin som färdigstälts till bröllopet. Detta var under husbehovsbränningens tid som upphörde först 1855. Några restriktioner var alltså inte aktuella. Vid bröllopet gick det också åt en stor mängd fisk.

Under de olika bröllopsdagarna fanns det aktiviteter för gästerna. Jonsson nämner "något besynnerligt som jag ej bör förtiga", vilket ägde rum på den tredje bröllopsdagen den 10 november. Gästerna gick "med snabba steg upp till stätte berget kallat". De var "i den fulla övertygelse, som de det blivit beviljat" att de tillsammans skulle "överända välta den där liggande store sten kallad". Men det gick inte som de hade föreställt sig. De "förmådde icke mer än i den övra sidan uppväga honom till högst en tvärhands höjd". Dock skall det påminnas om, skriver Jonsson, att de "stenar som är honom underlagda skedde då". Någon praktisk funktion med att välta denna stora sten uppe på ett berg verkar det icke ha funnits. Denna händelse får mer betecknas som ett upptåg som bröllopgästerna kommit överens om och fått tillåtelse till av värdfolket.

Den 25 april 1856 gifte sig Jonssons äldsta dotter Inger Christina född 1831 och flyttade då från Prästbacka till granngården Kärä. Hon ingick äktenskap med bonden Olof Simonsson född 1825. Bröllopskostnaderna uppgick till 42 riksdaler och 27 skilling men någon beskrivning av själva bröllophögtiden och dess mat och dryck finns inte. Däremot har Jonsson noga antecknat vad dottern fick med sig i "hemföljd" (hemgift). Under beteckningen kreatur nämns en sex-årig ko "Stjärna kallad" som värderades till 40 riksdaler. Därtill kommer ett får med lamm till ett värde av 3 riksdaler. Dottern fick också böcker som värderades till 15 riksdaler och 36 skilling. Det gäller en bibel, Luthers kyrkopostilla och en andaktsbok med titeln Trons spegel. Bland "diverse träsaker" märks en ny vävstol som var värd 12 riksdaler. I övrigt var träsakerna värda en riksdaler eller

mindre. Den sista kategorin i denna förteckning över hemgift avser ”klädespersedlar och sängkläder”. Detta är den enda kategorin som inte har värderats i pengar. Av kläder omtalas en brudklänning och 19 alnar (11, 4 meter) bomullstyg. En hel del sängkläder specificeras noggrant. Dit hör ett nytt brudtäck, en ny bolster, två nya kuddar, fem lakan och tre täcken. Därtill kom två borddukar varav en var gammal och en var ny. Av arbetsredskap utomhus märks en åkerhacka och en trävält.

Det bröllop som låg Jonsson närmast under de år som han förde dagbok fr. o. m. 1866, avsåg hans hemmavarande dotter Anna Britta och hennes blivande man Per Olausson från Bokenäs socken. Först skulle man ta ut lysning. Den 28 februari 1873 begav sig Jonsson och den blivande mågen till prästgården i Tegneby för att ”uttaga lysesedel kallad” hos kyrkoherde Johan Sörman. Inget nämns om att dottern Anna Britta var med vid detta tillfälle. Lysningarna ägde rum i Röra kyrka under de tre söndagarna 2, 9 och 16 mars.

Därefter satte de verkliga förberedelserna för bröllopet i gång. Onsdagen den 26 mars kom en sömmerska från Tegneby socken till Prästbacka för att sy en brudklänning åt Anna Britta. Lördagen den 29 mars var detta arbete färdigt. En grannkvinna på gården Berg hade denna dag fullbordat arbetet med att tillverka ett brudtäck. Hon fick en riksdaler och 16 skilling i ersättning. Jonssons måg Olof Simonsson i Kärra lämnade malt som lån så att ”bröllopsdricka” skulle kunna tillverkas (del 1 s 312). Måndagen den 31 mars begav sig Per Olausson till prästgården i Tegneby för att avtala tid med kyrkoherden om vigsel fredagen den 4 april. Inget nämns om att Anna Britta skulle ha varit med vid detta tillfälle heller. Tisdagen den 1 april åkte hälftenbrukaren Olle Olsson till kustsamhället Mollösund och köpte fisk för mellan fyra och fem riksdaler ”till vårt lilla tillställda bröllop” (del 1 s 313).

Så kom då högtidsdagen fredagen den 4 april. Vigselakten ägde rum i Röra kyrka och utfördes av komminister Johan Sörensson direkt efter det att gudstjänsten med passionspredikan var avslutad. Sörensson fick fem riksdaler i ersättning och klockaren en riksdaler. Därefter ägde ”ett litet så kallat gille eller bröllop” rum i hemmet. Bröllopgästerna stannade kvar över natten och gick hem följande dag (del 1 s 313). Det nämns inget om vad som bjöds av mat och dryck. För brudparet återstod ännu en sak, nämligen att enligt den tidens sed i sydvästra Sverige delta i den första nattvardsgången efter bröllopet (Gustavsson 1974 s 32f). Detta ägde rum söndagen den 20 april (del 1 s 315) och det betraktades som ett inlemmande av de nygifta som äkta makar i den kyrkliga gemenskapen i socknen.

Ett annat bröllop som Jonsson ägnar mycket uppmärksamhet åt ägde rum 1878. Hans brorson Aron Erikson i granngården i Prästbacka skulle gifta sig med en bonddotter från gården Utegård i Röra. Tisdagen den 15 oktober åkte Per Olausson till gården Håltå i Morlanda socken, där det fanns ett bageri, ”för att avhämta 4ra bröllopskakor som voro beställda till bröllopet i Utegård i morgon”. Han hämtade också ”en beställd tårta för Abraham Simonsson i

Kärra (broder till Jonssons måg Olof Simonsson, min anm.) som även var bjuden åt Utegård”. Bröllopskakorna kostade 3 kronor och 34 öre och tårtan 2 kronor. Utöver dessa inköpta bakverk förekom också bak i hemmet vid detta tillfälle: ”Vårt folk bakade även några fina kakor åt samma ställe”. Bröllopfesten ägde rum redan följande dag onsdagen den 16 oktober. Jonsson var inte själv med men däremot dottern Anna Britta och maken Per. Barnbarnet Bernhard (född 1862) i Kärra fick skjutsa dem tillsammans med bröllopskakorna och tårtan. Han fick använda sig av hälftenbrukaren Olle Olssons häst, emedan Pers häst var ”något skyggen och rädd för skjutning, som vid sådana tillfällen pläga förhavas”. Följande dag den 17 oktober ”i aftonmörkningen hemkom bröllopsfolket P (Per) och A (Anna Britta)” (del 2 s 309f). Däremot står det inget om vad de berättat om själva bröllopfeten. Jonsson nämner inget om förekomsten av brännvin eller var vigselakten ägde rum vid detta tillfälle. Tro-
ligtvis har den ägt rum i hemmet, vilket skedde vid ett annat bröllop den 11 januari 1876, ”då akten skedde i Utegård av komminister J. Sörensson” (del 2 s 158).

Död och begravning

Död och begravning har jag studerat i en separat undersökning som publicerats i en nordisk antologi om döden (Gustavsson 2009). Jonsson noterar de olika dödsfallen i socknen i samband med att han hör kyrkklockorna ringa så kallad själaringning. Han engagerade sig också känslomässigt i många av dödsfallen, särskilt när det skett på ett tragiskt sätt, exempelvis genom epidemier, olyckor och självmord, och när det fick stora negativa sociala och ekonomiska konsekvenser för den närmaste omgivningen.

Kroppsliga och mentala svårigheter

Sjukdomar och läkarbesök

När sjukdomar förekom anlätades läkare i en betydande omfattning. Det kunde både röra sig om mindre farliga krämpor och om epidemier. Läkaryrket hade ett högt anseende hos Jonsson vilket tydligt framkommer vid skildringen av en läkares plötsliga död i Henån den 7 februari 1875. En mycket kall vinterdag med snöstorm fick läkaren Dalin bege sig till en sjuk person på gården Holm i Tegneby socken. På grund av det dåliga vädret fick han stanna där över natten ”och lär efter vad ryktet sagt blivit lagd i kalla sängkläder”. Detta skall ha lett till den förkylning som medförde hans död. Jonsson omtalar denne läkare som ”den som länge varit ett hjälpmedel i den Högstes hand att bota och lindra sjukdom hos andra” (del 2 s 92). Läkaryrket sätts alltså in i ett religiöst sammanhang. Läkarvetenskapen är inte fristående från religionen utan underordnad den för att bistå människor i sjukdomssituationer.

Läkaren var stationerad på Henån och från 1875 på Hårleby i Stala socken och då tillträdde läkaren doktor Phil (*Från vår bygd* V 1973 s 64). Antingen besökte man honom på läkarstationen eller så kallades han till hemmet. Mediciner som blev ordinerade införskaffades på apoteket i Kårehogen i Morlanda socken.

Situationen blev speciellt problematisk när epidemier utbröt. Den mest dramatiska förekom under sommaren 1870 när *scharlakansfeber*, en besvärlig hal-sinfektion orsakad av en grupp A-streptokocker ([www.ne.se Scharlakansfeber](http://www.ne.se/Scharlakansfeber)), härjade bland barn och unga i Röra socken. 33 liv skördades av totalt 67 avlidna det året och det skedde under en kort period från den 10 maj till den 6 oktober. De drabbade var barn från tre månader och upp till fjorton år. Blott tre av dem var över 10 år (GLA Röra F 1). Flera föräldrar miste mer än ett barn i denna epidemi. Hälftenbrukaren Olle Olsson förlorade tre barn under tiden från den 20 augusti till den 11 september. Den 29 augusti begav han sig till ”doktor eller läkare August Wästerberg” för att söka om hjälp för sin äldsta dotter Mathilda ”som är mycket svag och sjuk av bröst och huvud eller halssjuka samt svullnad” (del 1 s 167). Denne Wästerberg var kusinbarn till Jonsson och betecknas av honom som ”biträdesläkare, annars som klockare och organist i Morlanda” (del 1 s 306). Han hade alltså två helt skilda yrken men hur utbildad han var som läkare vet vi inget om. Dottern Matilda avled den 11 september och hade då varit sängliggande i två månader (del 1 s 169).

Man kan i efterhand knappast föreställa sig vilken oro och sorg det måste ha funnits i bygden under dessa dramatiska månader. Jonsson ger oss inblickar

i sina upplevelser av sorg samtidigt som han redogör för svåra och ganska långvariga sjukdomsförlopp. Även vissa av hans barnbarn blev drabbade av svårt lidande och senare död. Söndagen den 24 juli bads det i kyrkan "både f. (före) och e. (efter) mässan för Abrahams (en av mågarna, min anm.) äldsta dotter i Göksäter som länge varit svårt sängliggande". Hon avled två dagar senare den 26 juli (del 1 s 160). Jonsson noterade att hon "fick en så stor värk på båda sidor av huvudet vid öronen, och vid vänstra sidan bröt håll utvändigt och vid högra invändigt" (del 1 s 162). Han uttrycker att det är värst med de små barnen som vägrar att ta emot medicin "ty de förstå ej att det är hälsobringande, ty det har blivit försökt och funnit att medel hulpit dem som intagit" (del 1 s 163). Tilltron till läkare och medicinens läkande effekt är påtaglig. August Wästerberg var dock inte första valet, antagligen därför att han inte hade full läkarutbildning. När Per Olaussons sväger från Bokenäs socken åkte för att besöka läkaren i Henån, var denne inte anträffbar. Följden blev att August Wästerberg "anlitades såsom nödfall" (del 2 s 94).

En annan svår sjukdom som skördade flera dödsoffer var *nervfeber* som är ett äldre namn för tyfus och som orsakas av en aggressiv salmonellabakterie. Denna ger upphov till inflammation i tunntarmens väggar och sprider sig sedan i kroppen och blodet ([www.ne.se Nervfeber](http://www.ne.se/Nervfeber)). I början av juli 1871 råkade Jonssons dotter Anna Britta ut för denna sjukdom. Han insåg att dödsfaran var överhängande när han skrev att det är "en så betänklig sjukdom som antingen gör slut hennes lekamliga liv, eller också, efter vad med andra sådana patienter inträffat, blir ovanligt länge sängliggande och merendels får någon vidhängande svaghet för hela sin livstid". Han meddelar att han lever i "bedrövelse" över denna sjukdomssituation och att "det är för mig nästan att säga mer än ledsamt" (del 1 s 217). Tre gånger fick hälftenbrukaren Olle Olsson fara till Henån för att hämta provinsialläkare Helledag till Prästbacka och sedan åka till apoteket för att skaffa medicin. Olssons piga Maria Larsdotter hade också drabbats av denna sjukdom. Jonsson fick betala nära fem riksdaler för medicinen och säger därom att "mycket kostsamt är det visserligen att betala medicin". Han tröstar sig dock med att han slapp betala arvode till doktor Helledag, vilket skulle ha kostat mångdubbelt jämfört med vad medicinen kostade. Vid smittsamma sjukdomar dit nervfeber räknades fick doktorn nämligen sin betalning från kronan (del 1 s 217f). Den 23 juli antecknade Jonsson att Anna Brittas svåra sjukdomstillstånd fortsatte "och synes ännu icke den minsta förbättring heller värre, dock icke, Gud vare lovad, så häftiga plågor att hon varken yrar eller mycket vändas, men utan sömn eller matlust" (del 1 s 218). Gud är hjälpen i den svåra nöden och har provinsialläkaren som en av sina redskap. Olle Olssons piga Maria hade tillfrisknat fortare och kunde vara uppe i slutet av juli. Det dröjde till den 16 augusti innan Jonsson kunde konstatera att hans dotter Anna Britta efter sex veckors sjukdom blivit "så tillvida tillfrisknad (att) hon får försöka att vara utan främmande biträde i huset" (del 1 s 223). Söndagen den 27 augusti var hon så återställd att hon kunde besöka kyrkan, där hon inte hade varit på åtta söndagar (del 1 s 225).

Inte så sällan *avled kvinnor i barnsäng*. Jonsson noterade hur det uppstod svåra situationer i hemmet vid sådana tillfällen. Den 9 september 1874 ringde det för en kvinna som framfött två levande barn vilka döptes den 6 september. Jonsson skriver om de svåra sociala konsekvenserna för den efterlevande familjen: ”desto betänkligare som mannen som är sjöman och utomlands och barnen måste skötas av närmaste” (del 2 s 65). På 1870-talet omnämns några fall där kvinnan dött efter läkaringrepp i samband med barnafödseln. Den 31 augusti 1875 ringdes det för en hustru som avlidit ”sedan vice provinsialläkaren med instrument framdragit barnet”. Jonsson kommenterade det olyckliga resultatet när läkaren använt tång vid förlossningen, med orden ”ganska sorgligt” (del 2 s 136). Ett liknande fall omtalades i juni 1875 och ytterligare ett i mars 1878. Dessa förlossningar som slutade så olyckligt utfördes av doktor Phil som var ny på läkarstationen Hårleby 1875 då de två första kvinnorna avled i barnsäng. Död- och begravningsboken anger endast att dessa kvinnor avlidit i samband med barnsbörd.

Vid svåra olycksfall blev doktorn också eftersänd. Det förekom när en tolvårig pojke blev svårt skadad i en kollision med en häst och ryttare. Doktorn kunde sy igen det omfattande såret (se därom nedan).

Även vid mindre krämpor kunde man bege sig till en läkare på Orust eller i vissa fall även till städerna Uddevalla eller Göteborg. Den 29 november 1870 for hälftenbrukaren Olle Olsson till Nösund för att därifrån med ångbåt bege sig till Göteborg ”dit Olle länge ämnat sig för att söka läkares åtgärd för en åkomma vid ena ögat”. Samma dag for Jonssons brorson Aron Eriksson ”till doktor Rundqvist i Uddevalla för att söka åtgärd för opasslighet” (del 1 s 178). Olle Olssons ögonproblem blev dock inte botade utan fortsatte även nästa år. Den 9 augusti 1871 noterade Jonsson att hälftenbrukaren besökte doktor Helledag på Henån var eller varannan dag för att få hjälp med ”ett svagt öga” (del 1 s 222). Det måste vara därför som han i bygden gick under namnet ”Blind-Olle” (Gustafsson 1993b s 18), vilket dock Jonsson inte omnämner.

Ett problem som uppstod vid sjukdomar var att kunna skaffa fram pengar till läkarbesöken. Det var inte så lätt och självklart i Jonssons hem. Den 29 december 1874 betalade torparen Abraham Johansson på Hagen 8 riksdaler av sin torpskatt för det året. Jonsson noterar att detta belopp ”nu kom ganska väl tillpass ty nu får vi söka doktor för Anna Britta, som kostar, och köpa mediciner som också kostar, som allt icke är litet kostsamt och besvärligt”. Avgiften till doktorn i Henån uppgick till en riksdaler och medicinen till två riksdaler. Uppgifterna om vad som förekom mellan jul och nyår 1874 finns endast i Jonssons original men inte i den tryckta utgåvan. En sådan skillnad mellan original och källutgåva är dock mycket ovanlig.

Varmbaden vid badhuset i Henån ansågs ha en läkande effekt. Både Jonsson och dottern Anna Britta åkte dit och badade. Hon hade under sommaren 1871 varit svårt sjuk i nervfeber (se därom ovan). Strax efter tillfrisknandet den 1 september noterade Jonsson att ”min dotter Anna Britta var åt Henån och begag-

nade badning" (del 1 s 226). Vidare omnämner han att pastoratets kyrkoherde Johan Sörman sökt och fått "tjänstledighet för hälsans befrämjande" sommaren 1874 och att detta skedde "medelst badning i Henån". Där höll han "gudstjänst ute på marken" (del 2 s 52), vilket är ett tidigt belägg för friluftsgudstjänst. Under en motsvarande två månaders tjänstledighet sommaren 1876 "för hälsans förbättrande" besökte Sörman badhuset i Lysekil (del 2 s 195).

Tidningarna kunde också informera om läkemedel som kunde användas. Det gäller ett "allmänt läke- och husplåster" som fanns till försäljning på apoteket Svanen i Kristianstad. Detta plåster kunde användas mot ett flertal skador och krämpor som räknas upp i åtta punkter och "varigenom näst Guds hjälp många människor, vilka lidit av gamla skador och odrägliga plågor, blivit fullkomligt återställda till hälsan". Det gäller för Jonsson att man skall ta tillvara de läkemedel som finns till hands samtidigt som man främst skall förlita sig på Guds hjälp. Från artiklar i *Svenska Weckobladet* år 1870 har Jonsson skrivit av recept både mot frossa och rödsot. Medlet mot frossa skall "redan med utmärkt framgång hava blivit försökt av en läkare i Helsingfors".

Förutom att anlita läkare och att köpa medicin på apoteket lämnar Jonsson också vissa exempel på att *folklig läkekonst* kunde tillämpas. Någon tveksamhet mot detta märks inte i hans anteckningar. Den 27 april 1876 arbetade Per Olausson med att lägga upp en stengärdesgård innan djuren skulle släppas ut på våren. Då hände det att "vid en större stens upplyftande att i nedre delen av ryggen förmärktes lidande". Följande dag den 28 april kunde Per inte delta i något arbete "för sin dagen förut iråkade blessör". Detta väckte bekymmer hos Jonsson, "ty vårarbete är i gång eller nära förhanden". Även nästa dag fortsatte värken och då fick Per sakta gå till gården Björfjäll i Röra socken "för att begagna kopphorn och påsattes 4ra på det värkande stället av Anders Rasmussons hustru därstädes" (del 2 s 183). Koppning innebar åderlåtning varvid blodflödet ökades med hjälp av en koppa, som i äldre tid bestod av ett horn, ett så kallat kopphorn (Tillhagen 1962 s 80ff). Det sägs inget om vilken effekt denna folkliga läkekonst hade för Pers del, men i början av maj var han i full gång med vårbruket. Den 6 maj nedplöjde han bönor och ärtor på tillsammans sex åkrar (del 2 s 185). Vårarbetet var både krävande och måste ske inom en begränsad tid för att man skulle få skörden färdig i tid under sensommaren och hösten.

Jonsson har också skrivit av uppgifter om folkliga läkekurer som han läst om. En överskrift lyder: "Nytt medel mot vattusot". Detta utgör en sjuklig ansamling av vatten i kroppen (www.ne.se Vattusot). I denna handskrivna text berättas om en 63-årig kvinna, som länge varit plågad av vattusot. Av en "klok gumma" fick hon rådet att krypa in i en mjölsäck, vilket hon gjorde. Jonsson skriver vidare: "Dag från dag minskades svullnaden och inom få veckor kunde patienten fullkomligt återställd lämna sjuksängen". Han har vidare gjort anteckningar om dekokter av blad av växten lungört som skall ha hjälpt många lungsjuka personer. Han har själv "försport en härlig verkan därav". Därför rekom-

menderar han denna dryck ”hos alla lungsiktiga; det är lindrigt, kostar ej mycket och hjälper med säkerhet”.

Även vid husdjurens sjukdom kunde folklig läkekonst anlitas. I Myckleby socken fanns en så kallad ”kodoktor”, som benämndes Christian i Björneröd. Den 30 maj 1874 fick Anna Britta bege sig i väg för att hämta honom till Jonssons ko ”Blega kallad” som nyss hade kalvat och fått fel på en spene. ”Kodoktorn” följde, visserligen motvilligt, med till Prästbacka. ”Han gav kon något in för vidare värk och sedan med en känslig speta uppborrade patten (spenen, min anm.) så att litet mjölk eller vätska kunde utvinnas”. Han gav alltså kon både någon form av smärtstillande medicin och gjorde ett enklare kirurgiskt ingrepp. För detta arbete fick han en riksdaler i ersättning (del 2 s 42). Det rör sig i detta fall om en rationell behandling. Jonsson nämner dock inte några ritual med karaktär av övertro som denne ”kodoktor” skulle ha tillämpat. Detta omtalas däremot av en sagesman född 1882 som själv mindes denne man. Han skriver att när denne ”kom till en sjuk ko, så gjorde han korstecknet över kons huvud och så spottade han 3 gånger” (brev i privat ägo). Man kan fråga sig om detta är något som Jonsson underlåtit att anteckna.

Det fanns även folkliga läkekurer som bonden själv kunde nyttja utan att skicka efter någon hjälp utifrån. Den 11 december 1878 blev Per Olaussons

En ”kodoktor” kommer och botar den sjuka kon på 1920-talet. Folklivsmålning av Carl Gustaf Bernhardson.

häst ”opasslig.” ”Sjukan syntes vara förstoppning på det våta”, vilket ansågs hänga samman med att det var så kallt under den stränga vintern det året. Den folkliga botekuren bestod av ”urin eller piss av folk och lite fin snus”. Detta ledde enligt Jonsson faktiskt ”till förbättring frampå aftonen” (del 2 s 319). Någon tveksamhet mot sådana kurer förmärks alltså inte. Det förekom egentligen inte några andra alternativ att tillgå än de som den folkliga botetraditionen tillhandahöll. Någon veterinär fanns ju inte vid den tiden.

Olyckstillfällen och åtföljande död

Olyckor kunde drabba både människor och djur. För människor gällde det arbets- och trafikolyckor eller *drunkningstillbud*. I många fall slutade sådana olyckor med döden. Jonsson antecknar flera tillfällen när sjömän från Röra socken omkommit ute på de stora haven. I Röra fanns ett hundratal registrerade sjömän på hans tid (GLA Röra kyrkoarkiv). Av dem som omkom fäste Jonsson särskild uppmärksamhet vid en ung man Isak Johannesson som 1873-1875 hade tjänstgjort som dräng på hans gård i Prästbacka (se därom ovan). När det ringde för honom i kyrkklockorna den 24 april 1878 antecknade Jonsson att han ”kom på den idén att han skulle ge sig ut till sjöss oaktat dess ännu levande moder och

De bottenlösa torvhålorna finns fortfarande kvar i Prästbackas utmarker och kan utgöra en påtaglig fara för dem som vandrar i naturen. Foto taget 2008 av författaren.

syskons avrådande, han yttrade så som största orsaken att han därigenom skulle befria sig från det besvärliga att undergå exersis på Backamo, men hvad hände? Han tog hyra med en skäffbo och 3je dagen efter de lämnat hemorten på resa åt England, blev han utslagen av vågorna och ohjälpligt lämnad åt döden" (del 2 s 265). I död- och begravningsboken anges att denne dräng, som var 21 år gammal, hade drunknat, men ingenting mer är nedskrivet (GLA Röra F 1).

Drunkningsolyckor kunde även förekomma på närmare håll. När drunkning ägde rum i källor och vattendrag invid hemmet gällde det som regel barn som fallit ned i en källa nära bostaden. Torvhålor utgjorde en fara för både människor och djur. Den 28 juli 1873 "begrovs en flicka om 14 år Johannes Samuelssons i Granbua som vådeligen omkommit i en torvhåla" (del 1 s 333).

Eftersom Röra är en kustsocken kunde badning i havet på sommaren likaväl som isfiske på vintern utgöra en fara. Jonsson noterar i en handskrift att den 24 maj 1865 "begrovs drunknade ynglingen Abraham Andreasson i Utgård". I början av augusti 1868 antecknar han om "ynglingen Calle Jonasson" att denne "vid simning eller badning i öppna sjön drunknade vid Morlanda kvarnbrygga" (del 1 s 101). Detta var under den torra och mycket varma missväxtsommaren som Jonsson noggrant beskrivit (se därom ovan). Den 1 april 1876 ringdes det för en femtonårig gosse som "vid gående till eller från fiske på isen gått igenom ej så långt från land och drunknat" (del 2 s 176). I död- och begravningsboken står det endast att dessa båda ynglingar hade drunknat men inget mera om situationen.

Åskväder kunde också innebära livsfara. Den 13 juni 1872 omtalar Jonsson "den högst betänkliga händelse att en mansperson i Lunneslätt (Tegneby socken, min anm.) som ägde en väderkvarn, som han hade malt på, men av vad orsak vet jag ej, stämt eller stannat kvarnen och var i befattning att ur eller isätta dess vingar att åskblixten dödade karlen och gjorde fördjupning i berget" (del 1 s 270). Rädslan för bränder förorsakade av åskan var också påtaglig. Detta fick Jonsson uppleva på nära håll den 8 juli 1878. "Åskan slog så starkt och skarpt att jag som var sysselsatt med lobroarbetet både vack (väckte till, min anm.) och häpnade och fruktade att ljungelden som föregick skulle ha antänt ladugården, från vilket öde den Allgode beskyddade" (del 2 s 284). Gud uppfattades som den goda kraften som kunde styra också över kraftiga åskväder. Detta gav trygghet i de mest farofyllda situationer.

Trafikolyckor kunde förekomma också före bilismens tid. I en bevarad handskrift berättar Jonsson att han själv blivit drabbad. Han var på väg hem efter ett kyrkobesök den 2 mars 1864 och "kullkördes av A. J. S. i Kalseröd" (Myckleby socken, min anm.). Skadorna blev så omfattande att han "måste hålla vid sängen intill den 18 april". Han kunde åter besöka kyrkan först den 24 april "efter det jag blev överkörd och illa medfaren".

Den 3 juli 1873 ringdes det för hustrun till torparen Johan Svensson under gården Röd "vars död lärer fått anledning av överkörning på kyrkovägen ifrån kyrkan midsommardag". Den 6 juli 1873 "jordfästes den av överkörning så illa

skadade att döden följde inom 10 dagar efter fallet” (del 1 s 329). I död- och begravningsboken noteras att denna kvinna var 64 år och att hon dött ”till följd av en kollision?” Frågetecknet finns i dödboken, vilket tyder på att prästen inte kände till de närmare omständigheterna kring dödsfallet. Jonsson hade ryktesvis fått höra att ”skadesmannen Abraham Samuelsson i Museröd i godo givit” den dödas man och barn en avsevärd ekonomisk gottgörelse (del 1 s 329).

Den 2 januari 1876 hände en ny allvarlig trafikolycka på hemväg från kyrkan även om händelsen lyckligtvis inte ledde till döden denna gång. En tolvårig pojke blev ikullstött av ”en oförsiktigt motridande person” som han mötte på vägen. Vid fallet slog han ”hå i nacken och fick bäras i hus och doktor (blev) genast efterskickad som igensydde hålet och sedan utgick recept att å apoteket inköpa tjänliga medikamenter. Man fruktar att okcinan (oksenan) lidit av stöten” (del 2 s 156f).

Olycksfall i hemmet kunde förekomma och i vissa fall leda till döden. Den 3 januari 1879 ”ringdes för änkemannen Mattias Andersson i Rämmedalen, som till följd av fall från trappan från köket på stengolvet i köket avled om aftonen samma dag” (del 2 s 323). Död- och begravningsboken ger upplysning om att Andersson var änkring och 70 år men inget om på vilket sätt han hade dött.

Som ett exempel på en arbetsplatsolycka som inte ledde till döden berättar Jonsson om vad som hände pigan Fina när hon den 15 oktober 1875 höll på med matlagning. Hon brände fyra fingrar på den vänstra handen så att det blev vattenblåsor. ”Händelsen var den att hon skulle insätta en fylld gryta i kokstäl-laren som var mycket varm och (i) skymningen kunde hon ej se att 2ne malm-luckor stod på sin kant så nära där grytan skulle nedsättas, att hon med handens baksida klämde på de glödheta malmbitarna och kunde ej komma från dem förrän hon fick väl nedsatt grytan”. Följden av denna olycka blev att ”hon slipper att tröska för en vecka” (del 2 s 147). Jonsson försöker alltså att se något positivt för den kvinna som drabbats av denna olycka som måste ha varit mycket smärtsam.

Inte bara människorna var utsatta för sjukdomar, olyckor och andra besvär-ligheter. Detta gällde även *husdjuren* vilket Jonsson flera gånger har noterat främst i fråga om gårdens egna djur. Torvhålor utgjorde en fara för drunkning. Den 20 maj 1878 fick Jonsson besked om att den ena av hans två tackor, som lämnats till bete hos en båtsman i Stala socken, hade drunknat i en torvhåla. Han fick då ta hem den andra tackan och de båda lammen som de båda tac-korna hade framfött (del 2 s 272).

I andra fall kunde försvunna husdjur återfinnas i livet efter en eller flera dagars letande. Söndagen den 24 augusti 1873 försvann fyra av Per Olaussons får under gudstjänsttid. Två dagars letande och förfrågningar bland människor i omgivningen gav inget resultat. Först på den tredje dagen fick Olausson veta att fåren under söndagen varit synliga på granngården Stora Röras ägor, men var de senare blev av, visste ingen. Efter ytterligare några dagar hade en torpare

funnit de försvunna fåren och återbördade dem till ägarens stora glädje. Jonsson anger att man "nära trodde (att de) var stulna fast det nog syntes vara ovanligt djärv stöld om så skolat skett" (del 1 s 337). Om djur hade gjort skada på andra bönders ägor eller ätit upp gräs på deras betesmarker, utgick ersättning till markägaren. Den 26 januari 1876 gjorde Martin Olsson i granngården Stora Röra "den erinran att Pers (Olausson) kreatur varit inne på hans gärde på ängbetet, varför han fordrade ersättning, vilket å båda sidor så överenskomms att han skulle få och fick 1 riksdaler" (del 2 s 161).

Även andra olyckor kunde ske när djuren vistades ute. Den 22 januari 1876 kalvade Anna Brittas ko, "Lilja kallad", och födde en död tjurkalv. Då uppstod det genast tankar om vad orsaken till denna olycka kunde vara. Jonsson skriver att "om man skulle nämna det eller tro att det var orsak att i höstas föll hon (kon) ikull på den uddere (yttre) lobron och måste vältas över rygg innan hon kom upp men utan märkbar skada" (del 2 s 160). En reflekterande hållning till vad som hände på gården är uppenbar hos Jonsson.

Själv mord

Utöver sjukdomar, olyckor och barnafödslar som de mest frekventa dödsorsakerna förekom det också en del *själv mord*. Ett fall som rörde Jonsson till djup medkänsla ägde rum den 12 september 1867. Det hade just varit ett glädjefullt dop till hälftenbrukare Olle Olssons dotter då Jonsson fick ett oväntat och smärtsamt besök av en av sina torpare Andreas på Kvarnhagen. Denne meddelade "den jämmerfulla och hjärtslitande berättelse att hans hushållerska gamla flickan Christina Olsdotter avhänt sig själv livet medelst kvävning eller hängning i köket med ett kläde om halsen och om en bjälke" (del 1 s 57).

Även i fråga om andra själv mord i socknen uttrycker Jonsson sina känslor. Han kommenterade med orden "så sorgligt det är" när han meddelade att förre rotebåtsmannen Abraham Strömberg den 23 december 1871 hade tagit sitt liv "medelst hängning i sin lada under Museröd" (del 1 s 239). Följande år den 10 juli 1872 fann Jonson ännu mer anledning att förundra sig, ty det är "så mycket beklagligt som det är märkvärdigt att under en kortare tid, ej mindre än 4ra personer, en man och 3ne fruntimmer av denna Röra församling avhänt sig livet medelst hängning" (del 1 s 278). Denna dag blev en av dessa tre kvinnor, en hustru från samhället Henån och 25 år gammal, begravnen "så som ett dödfött barn". Det betyder enligt kyrkohandboken från 1811 en enkel form av begravningsceremoni i tysthet och utan klockringning (Hagberg 1937 s 503). Detta var även föreskrivet i kyrkolagen där den senaste versionen var fastställd i en kunglig förordning den 14 juni 1864 (Pleijel 1983 s 22). "Har någon förgjort sig själv, hans kropp skall i stillhet å kyrkogård jordfästas". I död- och begravningsboken för Röra antecknades att den avlidna var "begraven i stillhet".

Bränder

Vid bränder i ladugårdar drabbades i regel många djur. Jonsson beklagade situationen när andra bönders husdjur omkommit genom olyckshändelser. I samband med en ladugårdsbrand på gården Dandalen i Röra natten mellan den 14 och 15 januari 1873 noterade han: ”märk att tyvärr att en mängd kreatur 4 hästar, flera kor, 7 får gick förlorade så att icke ett enda kreatur blev räddat” (del 1 s 304). Han tänkte uppenbarligen både på djurens hemska öde och ägarens ekonomiska förlust.

Vid sådana svåra olyckstillfällen gällde det för den sociala omgivningen att hjälpa till med att ge ekonomiska bidrag vid insamlingar, vilket ofta förekom under den tiden. Solidariteten var nödvändig i sådana situationer för att individerna och de enskilda familjerna skulle kunna klara sig med tanke på framtiden. Klockare Carl Fredrikssons häst hade omkommit vid branden i Dandalen. För att han skulle kunna anskaffa en ny häst upptogs ett offer vid gudstjänsten i kyrkan den 9 mars 1873. Jonsson noterar att ”församlingsborna syntes vara tämligen eniga om att bidraga, ty icke mindre utan något över 100 offrande församlingsbor infann sig”. Åtskilliga av dem bidrog liksom Jonsson med en riksdaler vardera (del 1 s 310). Värst konsekvenser fick det när en brand drabbade den obesuttna torparbefolkningen som inte hade någon brandförsäkring. Bönderna däremot kunde ha brandförsäkring för sina byggnader. 1856 bildades ett ”Brandstodsbolag uti Orusts Västra Härad af Bohuslän”. Detta var vid en tid då försäkringsverksamheten i landet avreglerades och den medeltida brandstodsinstitutionen avvecklades. Då kunde varje bonde teckna en försäkring på det belopp som man ansåg rimligt med hänsyn till de värden som man ville skydda (Drugge 2007 s 183f). Jonssons måg Abraham Andersson i Göksäter försäkrade sina byggnader år 1867 för 1 700 kronor varav 1 000 kronor avsåg manbyggnaden och 500 kronor gällde ladugården. Inbärgad gröda värderades till 200 kronor medan intet nämns om att husdjuren blev försäkrade (handlingar i privat ägo). Därom står heller inget i brandförsäkringsbolagets reglementen. Därför var det en extra ekonomisk påfrestning när husdjur blev innebrända såsom vid den ovan nämnda branden i Dandalen 1873.

Försäkringspremier togs inte ut i förskott men när det uppstod en brand uttaxerades så kallade brandstodsmedel. Detta förekom även innan brandstodsbolaget hade tillkommit och dessa pengar uppbars då av länsmannen. Den 15 mars 1853 skrev länsman Nordström ett kvitto på att de båda prästbackabönderna och ett halvt hemman i Göksäter hade ”betalt brandstodsmedel till Nils Andersson i Stala”. Beloppet uppgick till 4 riksdaler och 40 skilling. I brandstodsbolagets reglemente från 1856 heter det att ”bidrag till skadeersättningar och omkostnader utskrives på bolagsmännen (dvs. försäkringstagarna, min anm.) endast då eldsvåda inträffat” (paragraf 9). Jonsson nämner ett par tillfällen då han och mågarna fick vara med om att betala brandstodsmedel efter inträffade bränder, i det ena fallet på ön Skaftö 1874 och andra gången i Tegneby

socken 1879 (del 2 s 324). Detta täckte dock inte allt utan endast en del av de värden som gått förlorade. Den 10 oktober 1874 erlade Jonsson 180 öre till branden på Skaftö. Man skulle betala 6 öre på varje 100 riksdaler som man hade försäkrat. Jonssons försäkringsvärde uppgick alltså till 3 000 riksdaler (del 2 s 71). I ett intyg till brandförsäkringsbolaget den 8 juli 1865 försäkrade Jonsson att ”här uppgivna åbyggnader icke är över deras verkliga värde med tillsammans 3 000 riksdaler riksmünt upptagna samt icke annorstädes försäkrade; och förbinder jag mig till obrottslig efterlevnad” av försäkringsbolagets reglementen (privat ägo).

För att minska risken för bränder förekom en årlig brandsyn i juni och den utfördes av två därtill utsedda sockenbor i var och en av socknens sex rotar. I brandstodsbolagets reglemente 1856 går de under benämningen ”brandrote-mästare” och de skulle tjänstgöra två år i taget (paragraf 43). Den 23 juni 1874 kom dessa två brandsyningsmän till Prästbacka för ”att besiktiga hus eller murar m.m. som antogs att vara i giltigt stånd” (del 2 s 48).

Kriminalitet

Kriminaliteten kunde göra sig påmind på olika sätt i bondesamhället. Jonsson fick några gånger uppleva det på nära håll. Det kunde vara stölder men även skadegörelse. Missväxtåret 1867 förekom det stöld av potatis på Jonssons marker. Detta upptäcktes vid potatisupptagningen det här året. ”Nämnas kan det att våra potäter blivit skattat eller upprivna, icke så få potätestånd och det av de frackaste eller trevligaste både vid Holkarna och i synnerhet i kvarnhagarna, där vi hade lagt några tidigmogna, varest jag kunde anse att okynnes folk borttagit nära sagt hälften”. Det var alltså en betydande andel som försvunnit av den magra skörden. Jonsson noterade om skörderesultatet att ”icke allenast potäterna utan också rågen har slagit helt fel” (del 1 s 63). En ökning av antalet stölder gjorde sig gällande över hela Sverige under de båda missväxtåren 1867 och 1868 (Montgomery 1951 s 112).

Brottsliga handlingar fortsatte i en del fall även under 1870-talet i Prästbacka. När tre potatishackor försvann den 15 september 1876, medan de arbetare som utförde potatisupptagningen var inomhus för att få en måltid, blev en båtsmanshustru misstänkt. Hon hade ”dagen förut nedskällt både husbonde och dräng oförtjänt dock oförsynt, och folket sett att hon varit utomkring vid den tiden”. Följande dag återfanns hackorna i en närliggande bäck (del 2 s 216).

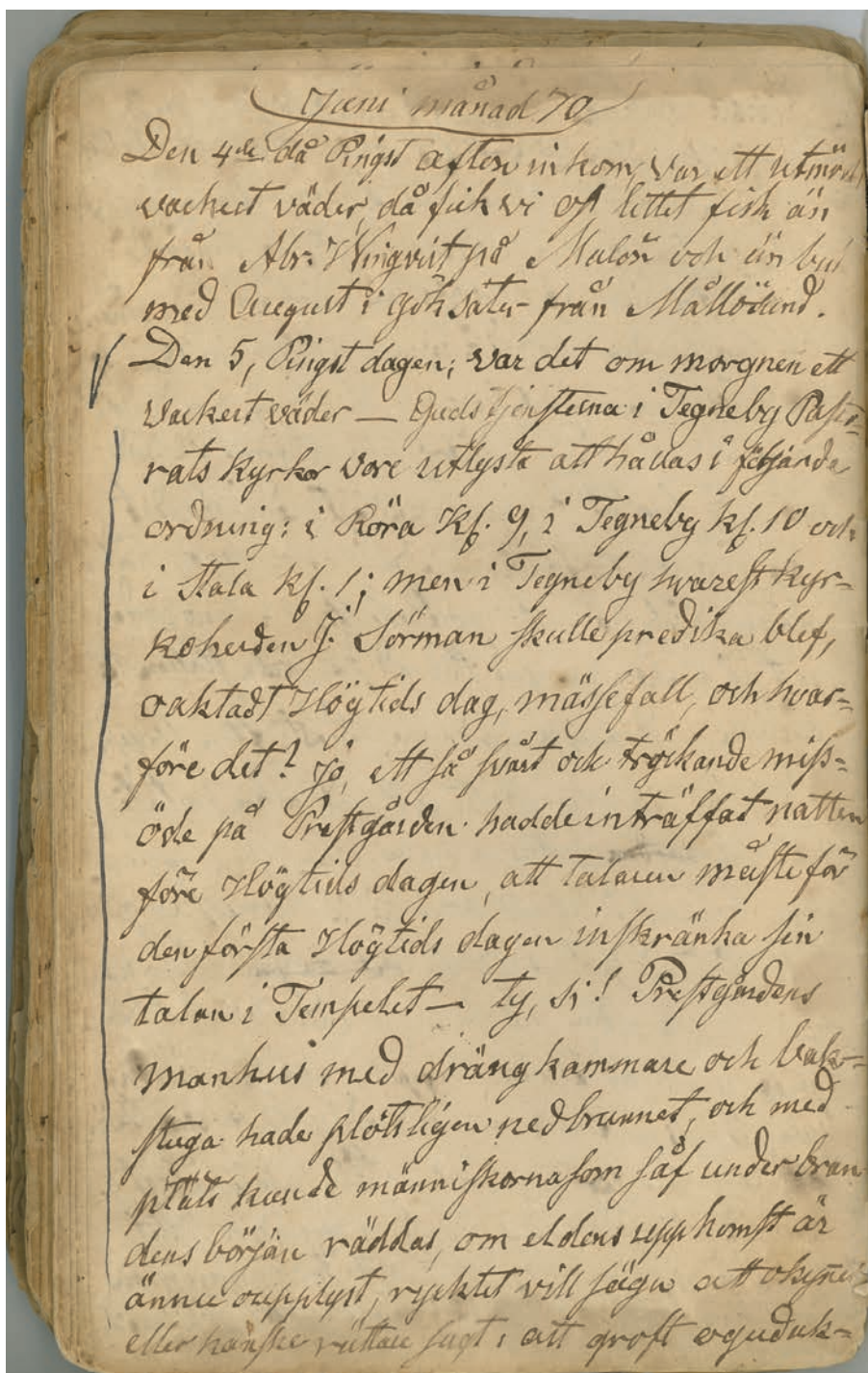
I november 1871 upptäcktes åverkan på de vattenkvarnar som tillhörde Prästbacka, dessa kvarnar finns markerade på kartan sidan 25. ”I dessa dagar eller nätter hava pöbeln eller okynnes folk plundrat och fördärvat vårt vattenverk näml. vattenkvarnarna medelst vattenrännornas fördärvande, så vi fingo en hel dags arbete jag och Erik (en broder som var granne med Jakob, min anm.) att det åter någorlunda iståndsätta men något kan ej ske förrän nästa sommar” (del 1 s 233). I samband med en ny åverkan på vattenkvarnarna i april 1872 gav

Jonsson uttryck för sina sorgsna känslor på följande sätt: "Ack, vad det är ledsamt att se och veta att man är så omringad av okynnes folk och kan aldrig träffa att få se vad folk eller bovar där är" (del 1 s 258).

Twister om Prästbackas vattenkvarnar hade förekommit tidigare mellan olika gårdar. Under lång tid tillhörde kvarnarna på Prästbackas mark gården Kärä. Det var innan prästbackabönderna själva tilläts att mala för eget husbehov och vid mitten av 1800-talet även för andra. Enligt ett utslag av kungens befallningshavande över Göteborgs och Bohuslän utfärdad den 22 augusti 1849 fick prästbackabönderna mala för andra i en kvantitet som uppgick till högst "fyra tunnor (586 liter) kornmjöl" (korn avser här säd, min anm.) per år. Av inkomsten från denna förmalning skulle staten erhålla en sextondedel, som benämndes tull, nämligen förmalningsavgiften för en fjärdedels tunna (protokoll i privat ägo; om kvarnlagstiftning och förmalningsavgifter i äldre tid se Ek 1962). Ett skriftligt häfte, som staten utgivit år 1819, om skattläggning av "mjöl- och sågkvarnar", anskaffade Jonsson år 1846. Det var alltså vid den tid då diskussionerna pågick om prästbackaböndernas rättighet att utföra malning åt andra.

När malningen kom att öka uppstod frågan om rätten för de två gårdarna i Prästbacka att dämna upp vattenflödet före kvarnfallet för att på så vis få större effekt av vattenkraften. Detta medförde olägenheter för marker tillhörande den ovanförliggande gården Rämmedalen där det vid mitten av 1800-talet börjat förekomma nyodling just ovanför kvarnfördämningarna. Denna tvistefråga blev rättsligen reglerad av häradsrätten för Orusts och Tjörns härader efter det att en stämning hade inlämnats den 14 december 1844 av bönderna i Rämmedalen. Häradsrätten företog en syn den 19 augusti 1845 innan regleringen fastställdes. Samtidigt omtalas i domstolsprotokollen att det förekommit brottsliga handlingar varvid åverkan hade gjorts på dessa uppdämningar. Detta blev förbjudet genom ett rättsligt utslag från kungens befallningshavande den 11 juli 1862. Det beslöts att "vid verkande vite och föreskrift om ersättningsskyldighet förbjuda allt våld å dammfäster". Detta vite uppgick till inte mindre än tio riksdaler (rättegångsprotokoll i privat ägo).

Uppgifter om misstänkt kriminalitet utanför gården Prästbacka kunde också nå Jonssons öron. En stor olycka för hela bygden inträffade när Tegneby prästgårds manbyggnad med drängkammare och bakstuga brann ned till grunden pingstdagen 1870 (s. 104 och 105). Jonsson antecknade att "om eldens uppkomst är ännu oupplyst, ryktet vill säga att okynnes eller kanske rättare sagt, att grovt ogudaktigt vansinnade personer skolat om aftonen före denna rysliga ödeläggelse visat sig nära prästgården" (del 1 s 153).

Jonssons beskrivning i original av prästgårdsbranden 1870.

Juni månad 70
 Ligt van sinnade personer skolat om aftonen
 före denna ryktiga ödeläggelse, visat sig nära
 Prästgården, och att elden först uppkommet i
 Västra hörnet af Prästhäsen under tillgitt,
 så att det folket som befanns sig i desamma
 ej fick sina vardags kläder räddat undan lå-
 gorna — hvar en kyrkoherden som sågi sitt rum
 i Östra delen af huset — lyckligtvis fick
 till det nästa räddat sina i sitt rum varande
 kläder, böcker med mera

Den 6 Annan dag Prigert predikade kyrkoher-
 den i stala och tegneby oaktadt sitt svåra öde.
 Den 7 Le fick jag nedräckat resten af protokollen i
 hörsberns gårdan — vi hade visserligen haft ned-
 möttat ännu några på annat ställe, men öfverst
 om det sker, ty nu är redan beslut fattadt att
 vi den 9 dennes skall ^{och stämning} förtaga brändelarfsva-
 till vi begagnade såsom arbetare jämte Ole
 Anna Britta och Matilda Oskelott — jag torparen
 Abraham Johanssen på Flagen och Ole torp-
 Andreas Andersson i Gården. första dagen
 var en stark storm, den andra något lindrigare den 3 di

Sociala relationer

Vänskapens uttrycksformer

Jonsson satte stort värde på sina nära släktingar och glädde sig när de kom på besök. De äldre barnbarnen hjälpte honom med jordbruksarbeten när de blev tillräckligt vuxna. Det yngsta barnbarnet var fött 1874 i granngården Göksäter. Denne gosse kom till Prästbacka första gången nära tre år senare, vilket ledde till att Jonsson antecknade följande glädjefulla kommentar den 9 juli 1876: "Då nära åt aftonen kom min kära dotter Josefina Carolena hit upp en stund och jämte kärt samtal hade hon sin son Anders Johan för första gången härstädes – det var roligt m.m." (del 2 s 199). Jonsson satte också stort värde på att denna dotter besökte honom på söndagar efter gudstjänsten. Den 28 april 1878 antecknar han att ett besök som haft denna dag "var mycket trevligt" (del 2 s 266). Ibland kunde barnbarnen från Göksäter stanna över natten i Prästbacka medan modern gick hem. Vid ett sådant tillfälle den 15 januari 1879 uppger Jonsson att det knappt femåriga barnbarnet Anders "näppeligen varit här mer än en eller kanske 2 gånger" (del 2 s 325).

Jonsson omtalar ofta besök som han fick i sitt hem och ibland besök som han gjorde hos andra. Släkten spelade en tydlig roll. Dessa släktingar och vänner kunde bo utanför hemsocknen. Det gäller bl. a. "en god vän och släkting vid namn Anders Svensson med familj" i Herrestads socken utanför Uddevalla som han besökte den 13 juli 1867 (del 1 s 52). Besöket hos denne kusin återgäldades den 18 augusti samma år (del 1 s 55). Den 14 maj 1868 talar Jonsson om "ett angenämt besök av en gammal god vän" när denne Anders Svensson kom och "bevisade oss det vänskapsprov att han han reste enkomse (blott av denna anledning, min anm.) hit ut med 2ne kannor linfrö (cirka 5 liter) av utmärkt sort, som jag i förliden sommar betingade (beställde) av honom vilket han oss skänkte med villkor att vi skulle ha hälften vardera Olle och jag" (del 1 s 86). Den 20 september 1869 kom Anders Svenssons två döttrar på besök från Herrestad och de "är av gammal släkt och vänskap" (del 1 s 118). Man märker Jonssons glädje över kontakterna med familjen i Herrestad både på vänskaps- och släktnivå. Den 30 juli 1869 omnämner han denne Svensson som "en kär vän av gammal släkt" när han kom på besök (del 1 s 220). Den 19 december 1874 "fick vi oförmodat, men kärt besök av en släkting från Herrestad". Det var Anders Svenssons son Johan som "förärade mig sina kära faders å moders porträtt" (del 2 s 82). Detta porträtt kan vara ett av dem som finns i Jonssonfamiljens fotoalbum från sent 1800-tal. De allra

flesta foton saknar emellertid uppgift om vem som bilden föreställer. Däremot finns det ett brev bevarat från denne Anders Svensson till Jakob Jonsson. Ett annat brev till Jonsson är skrivet av hans kusinbarn bonden Jakob Abrahamsson i Utegård i Röra socken den 16 april 1869. Där blir Jonsson informerad om att Anders Svensson just hade överlämnat sitt gårdsbruk i Herrestad som arrende till sin son Johan. I samband därmed hade det varit en auktion som brevskrivaren hade besökt. Han blev då ombedd av Anders Svensson att ”jag på hans vägnar skulle göra en sådan berättelse för eder” om gårdsöverlåtelsen och auktionen som han nu hade givit i detta brev.

Jonssons år 1854 avlidna hustru Johanna Berndtsdotter kom från gården Assmunderöd i Torps socken. Hennes broder Anders Berndtsson och hans hustru Britta med barn brukade besöka Prästbacka, t.ex. den 2 januari 1868 (del 1 s 72). Jonsson och dottern Anna Britta företog också besök i Assmunderöd, såsom den 11 juli 1868 (del 1 s 96) och kunde i vissa fall stanna över natten (del 1 s 122). Den 16 juli 1873 noterar Jonsson att ”vi fick ett oförmodat men kärt besök” just av svågern och hans hustru, som gick under namnet ”Brännvinsbritta”, från Assmunderöd (del 1 s 332). På denna plats förekom försäljning av brännvin (se därom nedan) och därav namnet ”Brännvinsbritta”. Tidigare tjänstefolk i Prästbacka kom också på besök, vilket tyder på att de var nöjda med sin tjänstgöringstid där. Den 17 augusti 1872 kom en tidigare dräng Abraham Andersson på besök med sin hustru och sina tre barn som då var bosatta på en liten gård i Morlanda socken. Jonsson glädde sig över detta när han skrev att vi ”fågnades av gamla vänners besök, nämligen av fordom här tjänande dräng” (del 1 s 284f).

Jonsson besökte även vänner som inte var släkt. Det gällde särskilt om de var sjuka. Den 16 augusti 1870 åkte han till Henån ”för att hälsa (på) en gammal vän och medbroder Henrik Gustafsson, som befanns vara ganska försvagad till kroppens hälsa och krafter emedan han en längre tid varit krasslig, men nu en tre veckors tid varit jämt sängliggande” (del 1 s 164). Han avled den 20 augusti 79 år gammal och var alltså fyra år äldre än Jonsson. Han var fader till riksdagsmannen Johan Henriksson som Jonsson hade brevkontakter med i Stockholm (se nedan). Även fadern Henrik fick brev avsända till Henån, när Jonsson inte hade möjlighet att besöka honom personligen. Ett sådant bevarat brev är skrivet i Prästbacka den 26 december 1868. Det inleds med orden: ”Då jag nu på en längre tid bortåt icke hört något om Dig min vän och broders tillstånd, så kan jag icke längre fördröja att skriva några vänskapsfulla rader”. Jonsson nämner att han fått ett brev av denne sin vän tidigare under samma höst. Vi får även veta att han lånat pengar av sin vän på Henån och att han skall betala ränta även om det inte har kunnat ske i rättan tid på grund av den penningbrist som förekom under detta missväxtår 1868 (brev i privat ägo). Henrik Gustafsson var en förmögen man och hade varit en framgångsrik båtbyggare och var delägare i flera fraktskutor (Johansson 2001 s 141). Därför hade han möjlighet att låna ut pengar.

Jonssons barnbarn Anders Abrahamsson under exercistiden på 1890-talet. Foto i privat ägo.

Den 24 augusti 1870 begav sig Jonsson till torpet Hagen under Prästbacka ”och såg till Abraham Johansson som nu på andra veckan legat sjuk” (del 1 s 166). Detta visar på Jonssons omsorg om andra människor oberoende av social ställning. Han såg inte ned på sina torpare utan hade märkbar omtanke om dem. Följande år, den 18 april 1871 var han ”åt Lilla Röra på besök hos de gamla sjuka makarna Berndt Hansson och hustru Kerstin” (del 1 s 201). Berndt var konfirmationskamrat med Jonsson.

En barndomsvän till Jonsson var kontraktsprosten Henrik Nordholm i Spekeröd söder om Uddevalla (Skarstedt 1948 s 485). Dessa två höll brevkontakt med varandra genom livet. Något av denna brevväxling finns bevarad. Ett brev från Nordholm är daterat den 16 februari 1843 och inleds med orden ”Min käre broder!” Han skriver att det förra brevet från Jonsson hade anlänt till honom den 10 november föregående år. Jonsson hade där nedtecknat ”mångfaldiga berättelser om tillståndet i och utom ditt (Jonssons) hus”.

En stor glädje var det för Jonsson när han i samband med en gudstjänst i Röra kyrka den 22 september 1878 fick möta Henrik Nordholm som han i dagboken betecknar som ”en min kär älskad barndomsvän”. Denne besökte nu sina släktingar på gården Naveröd där han var född 1797 och uppväxt. Denna dag förrättade han altartjänsten i Röra kyrka både före och efter predikan. I ett brev avsänt från Spekeröd den 12 september 1878 skriver den åttioettårige Nordholm till sin brorson bonden Lars Andersson i Naveröd (om honom se ovan) att han skall komma dit den 19 september med ångbåt till Nösund. Han ber om att ”I viljen vara goda och vara till mötes med häst och åkdon”. Han

Kontraktsprost Henrik Nordholm som var född 1797 på gården Naveröd i Röra socken. Som präst var han verksam i Spekeröds pastorat från 1842 till sin död 1880. Foto i privat ägo.

meddelar också att ”det är icke att tänka på att jag skulle predika den söndagen jag är hos eder, ty jag får icke tid att skriva” (brev i privat ägo). Däremot utförde han alltså altartjänsten. Jonsson framhåller efter mötet med Nordholm att ”vi voro under förra delen av vår uppväxttid gelikar, väl kända och vänskapsbröder”. Detta gäller fortfarande, uppger han, men ”eljest är det en ganska stor skillnad. Nu är han en höglärd doktor i andligt avseende men vad är jag? En olärd civil person” (del 2 s 303). På det vänskapliga planet som grundlades i ungdomen fanns det ingen skillnad trots att det socialt och kunskapsmässigt förelåg ett sådant stort avstånd. Den påtagliga betydelsen av den vänskap som grundläggs under barn- och ungdomstiden har även historikern Eva Österberg funnit i sin studie av vänskap över lång tid (Österberg 2007) och det stämmer väl med vad man finner i Jonssons anteckningar.

Omsorg om krisdrabbade människor

I samband med svåra kriser som drabbade andra människor visade Jonsson medkänsla som han tydligt uttryckte i sina anteckningar. Det stannade dock i en del fall inte bara vid en mental upplevelse (se därom mera nedan) utan omsorgen tog sig också yttre uttryck i *ekonomisk hjälp vid insamlingar*. Det kunde avse dem som drabbats av brand och inte kunde få del av någon brandstod (se därom ovan). Detta gällde särskilt den obesuttna torparbefolkningen som kunde förlora både byggnader och husdjur. En torpare vid namn Martin Engelbrektsson förlorade en tjur vid den häftiga ladugårdsbranden i Dandalen 1873. Denne torpare gick runt bland gårdarna i omgivningen med en lista där givare kunde teckna sitt namn och skriva ned gåvans storlek. Jonsson själv valde att ge 75 öre. Han meddelar att gåvornas storlek på denna lista varierade mellan 25 öre och två kronor. Som slutkommenar anger han att ”denna beklagansvärda brand förorsakade mig icke mindre än 5 riksdaler 65 öre” (del 1 s 310).

I början av år 1875 brann byggnaderna ned för torparen Abraham och hans hustru på torpet Snabås i Myckleby socken. Den 10 mars detta år infann sig denne Abraham och hans hustru hos Jonsson och berättade om att ”de medelst eldsvåda blivit under en natt i den kallaste vinter husvilla, och med nöd och näppe kunde bärga livet i lintyg ut i snön o.s.v.” De bad om att detta skulle vara ”bevekande skäl att räcka dem en hjälpende hand”. Jonsson gav dem till en början ”ett kläde och en skjorta” och lovade att ge dem mera senare. Han noterade samtidigt att detta skedde ”fastän de är varken släkt eller inom socknen boende” (del 1 s 98f). Detta uttalande pekar på att frivillig ekonomisk hjälp till behövande i första hand brukade ges till släktingar och dem som bodde i den egna socknen. Undantag kunde dock göras när stora behov förelåg och framställningar om hjälp gjordes. Utanför landets gränser gällde det människor som drabbats av krigets härjningar (se därom nedan).

När det gällde *kriser av mental art* kunde Jonsson engagera sig för att bli ett stöd bl.a. genom att skriva brev eller ta emot besök i sitt hem. Han visade sin

medkänsla och sitt engagemang, vilket kunde bidra till psykologisk lättnad för de drabbade. Detta hände när en av hans torpare kom på ett oväntat besök och uttryckte sin förtvivlan över att hans hushållerska hade begått självmord genom att hänga sig i hans kök (se därom ovan).

Ett brev med djupt engagemang för en annan människas psykiska krissituation avsändes från Prästbacka den 19 juni 1818 till ”ungkarlen välbeskedlige Anders Andersson uti Naveröd”. Detta är ett ungdomsbrev som är skrivet när Jonsson endast var 23 år gammal. Han skrev till en jämnårig vän som för övrigt var broder till prosten Henrik Nordholm i Spekeröd (se därom ovan). Brevet till Anders Andersson inleds med orden ”min allra förtroligaste broder”. Broder är ett uttryck som Jonsson använder som tilltal till vänner i sina brev. Först framhåller han att breven är viktiga för att hålla vänskapen vid liv. ”Ej underligt om jag befarar att vänskapen lider och kärleken kolnar vid ett ovanligt långt tidsförbigående utan att den blivit närd, understödd och upplivad, antingen av muntliga eller skriftliga vänskapssamtal”. Vänskapen har bestått i flera år och bl. a. tagit sig uttryck i att Jonsson och Andersson träffats på vägen till och från Morlanda kyrka om söndagar, vilket han omtalar som att han ”varit deltagare i brors ljuva sällskap”.

Jonsson upplevde helt uppenbart en andlig gemenskap med denne man som just hade upplevt någon markant svårighet i sitt liv. Detta har han omtalat i ett brev till Jonsson som avsändes på Kristi himmelfärds dag den 30 maj 1878. ”Med ömt deltagande finner jag av nämnda brev i vad för tryckande vedervärdig- och vidrigheter bror befinner sig”. Det var ”ett brev av ganska rörande innehåll”. Det märks att Jonsson har tagit illa vid sig av innehållet i detta brev. Han vill hjälpa sin vän att komma igenom dessa svårigheter. Vänskapen får inte vara passiv när andra människor i ens närhet upplever svårigheter. Han beklagar samtidigt att han försummat att besvara brevet ännu tidigare, men det sammanhänger med de många arbetsuppgifterna på gården under den hektiska tiden på försommaren.

Det Jonsson kunde göra var att ge andlig vägledning åt denne man som kunde bli till hjälp i förhållande till de svårigheter som han upplevde. Hjälpen och trösten ges genom hänvisningar både till flera citerade gammaltestamentliga och nytestamentliga bibelställen och till 1600-talsteologen Johan Arndts ”förräffliga bok om en Sann kristendom”. Jonsson talar vidare om ”bedrävelser och vedervärdigheter av samma art som Frälsaren själv lidit”. Han ser möjligheter för framtiden att hans vän skall komma ur svårigheterna. ”Gud give dig min tryckte broder nåd att bli va orygglig och fast vid ditt goda tålmod och hopp. Hoppet är det bästa som oss i nöden uppehålla kan” (brev i privat ägo). Denne man har uppenbarligen kommit ur sina svårigheter. Han gifte sig senare och fick flera barn, bl.a. den ovannämnde bonden Lars Andersson i Naveröd född 1822.

Omsorg om fattiga

Jonsson som levde på ett gårdsbruk hade både ekonomi, matvaror och bränsle så att han klarade sig. De som hade det sämre ställt i dessa avseenden var torparna och ännu mer övriga obesuttna såsom backstugusittarna, vilka inte hade någon nämnvärd jord att odla. De fick leva av det lönearbete som fanns att få (Morell 2001 s 31). Deras antal ökade kraftigt under 1800-talet särskilt i Väst-sverige och de var ofta undernärda. Efter 1850 var de fler än torparna i landet (Gadd 2000 s 224). Jonsson uppvisar en påtaglig medkänsla med dem och på hans gård försöker man att ge den hjälp man kan. Den 20 februari 1875 när det "här är en jämn och stadigvarande vinter", uttrycker Jonsson sin oro på detta sätt: "Det synes ganska betänkligt ut både för folk och kreatur och allra svårast för elbränsle för de fattiga backsittare som icke kan eller mindre tänker sig om att om hösten anskaffa nödigt elbränsle" (del 2 s 94). En praktisk insats med att lämna bränsle till backstugusittarna förekom under flera vintrar. Den 11 februari 1871 begav sig hälftenbrukaren Olle Olsson till backstugusittaren Johannes Jonsson under gården Skeppstala "med något bränsle av lite ved och torv, ty behovet var oss välkunnigt som ock på många ställen". Samma dag meddelade Jonsson att "det var fara att vara utomhus ty så stark frost har näppeligen varit på 20 år eller däröver" (del 1 s 191). I en sådan situation kunde det upplevas som extra angeläget att ställa upp för de mest utsatta så att de inte frös ihjäl. Elva dagar senare, den 22 februari 1871, for Olle Olsson på nytt till den-samme backstugusittaren med ett lass bränsle. Jonsson noterar då att "här är många som sliter ont för något att elda med och något att äta" (del 1 s 194f). Allra värst var det för ensamma äldre människor och änkor med en barnaskara efter det att fadern hade avlidit ibland i unga år.

Även tidigare tjänstefolk som hade bekymmer kunde få hjälp en lång tid efter det att de hade utfört sin tjänst i Prästbacka. Sådan hjälp till tidigare tjänstefolk föreskrevs faktiskt i tjänstehjonstadgan 1833 även om detta inte alltid tillämpades i praktiken (Drugge 2007 s 89). Det har däremot Jonsson gjort. Den 7 mars 1876 skickade en tidigare piga Anna Christina, boende på Kårehogen i Morlanda socken, bud med en annan tidigare piga Betti "att hon behöver vedbränsle bränntorv". Redan den 9 mars "körde Per åt Kårehogen med ett lass bränntorv till gamla, nu svaga pigan Anna Christina med litet torr ved samt goda (tänd)stickor o.s.v." (del 2 s 164). Ingen uppgift finns antecknad om att hon skulle betala något för detta bränsle. Annars var Jonsson noga med att notera vad de produkter kostade som levererades från gården. Pigan Anna Christina hade även tidigare år erhållit bränntorv och fick på nytt ett lass den 30 december 1876. Det forslades till henne av Jonssons barnbarn Johan Olsson (född 1859). Den 29 januari 1879 åkte Per med sitt årliga lass bränntorv till Anna Christina, som "tyckte att det var ett stort lass bränntorv" (del 2 s 327). Det var första gången som Per använde sin nya torvhäck som kunde lasta mer torv än som tidigare varit möjligt. Den 23 juli 1878 och några följande dagar besökte denna tidi-

Ett inhysesshjon ligger på soffan. Minnesbild 1925. Folklivsmålning av Carl Gustaf Bernhardson.

gare piga själv Prästbacka varvid Jonsson ”lämnade henne en krona så som en liten resepenning för gammal tjänst” (del 2 s 288). Generositeten tog sig alltså inte bara uttryck i fråga om torv utan också i en penninggåva.

Den sociala omsorgen gällde även för de så kallade *inhyses-* eller *sockenhjonen* som fick flytta runt mellan gårdarna för att bli omhändertagna. Detta fanns reglerat i fattigvårdsförordningar gällande hela riket från 1847, 1853 och 1871. Kommunerna ålades försörjningsplikt gentemot sådana fattiga som hade bristande arbetsförmåga och därför var ur stånd att försörja sig själva (Montgomery 1951 s 99ff). Bönderna inom ett område (rote) var förpliktigade att i tur och ordning inhysa och försörja de hjälpbehövande och det benämndes ”rotegång” eller ”sockengång” (Drugge 2007 s 125ff). Det gällde ett visst antal dagar i taget. 1855 utgjordes inte mindre än omkring 20% av allmogen av inhysesshjon. Gårdens fyrktal låg till grund för längden på vistelsen.

På Jonssons gård med 26 fyrktal rörde det sig om 10 dagar åt gången. Så länge Olle Olsson var hälftenbrukare delades denna tid mellan honom och Jonsson. Det kunde uppstå en kamp mellan gårdarna vid vilken tid på året man skulle ta emot dessa sockenhjon. Detta fastställdes av socknens fattigvårdsstyrelse. Jonsson fick själv erfara att jultiden inte var någon efterlängtdad tid att ta emot sådana besök. Den 18 december 1871 tog Olle Olsson emot sockenhjonet

Anna Johannesdotter, som gick under namnet Smättanna, i fem dagar. Jonsson fick då inhysa henne under själva julen mellan den 23 och 28 december. Detta var egentligen före den tid som var hans tur, men detta fick ske "emedan de övriga nekade emottaga hjonen för högtidens maklighets skull" (del 1 s 238). Man märker här en viss irritation i Jonssons uttryckssätt gentemot andra gårdar som drog sig undan det som var deras rättmätiga plikt. Han efterlyser indirekt en större kollektiv solidaritet hos omgivningen i stället för "maklighet".

Koppling till omvärlden och engagemang i samhällsfrågor

Nya samfärdselsmedel

Även om Jonsson primärt ägnade sin uppmärksamhet åt vad som skedde i den lokala socknen Röra, så hade han också ett påtagligt intresse för den större världen utanför hemorten. Denna kunde han möta genom tidningsläsning. Den 31 oktober 1866 hade han noterat att *järnvägen* mellan Uddevalla, Vänersborg och Herrljunga hade öppnats och kommit i bruk (del 1 s 31). Följande sommar gjorde han en utflykt just för att få åka på den här järnvägssträckan. Nyfikenheten att själv få uppleva denna nyhet var påtaglig. För att komma till och från Uddevalla fick han åka ångbåt (del 1 s 52).

När Jonsson själv kom ut till havet, åkte han inte bara *ångbåt* utan han tog även tillfället i akt att bada. Detta skedde i tätorten Henån, cirka 7 kilometer från Prästbacka. Henån blev *badort* 1857 då man fick ett varmbadhus, där det tillhandahölls bad inomhus, vilka ansågs ha en fysiskt läkande effekt. Denna badort hade en blomstringstid under Jonssons sista levnadsår på 1870-talet (*Henån* 1997 s 25). Även utomhusbad på sommaren förekom, vilket utnyttjades av Jonsson. Den 14 juli 1873 regnade det på förmiddagen och inget hö kunde inbärgas. Då for Jonsson och Per Olausson till Henån för att köpa fisk varvid han samtidigt passade på att taga ett bad (del 1 s 332). Utomhusbadning i havet var ingen vanlig företeelse bland lokalbefolkningen vid den här tiden (Gustavsson 1981). Jonsson kan alltså sägas ha varit en föregångsman i att vara öppen för nyheter och utnyttja dem.

Bruk av alkohol

Brännvinet hade sin plats i Jonssons lokala värld men inte i vardagslag utan vid högtider. Det gällde både bröllop och begravningar men också vid julen. Vid bröllopet till Jonssons syster Helena år 1818 hade oerhört mycket brännvin tillverkats, nämligen "över 70 kannor" (cirka 182 liter) (se därom ovan). Måttlighetsidealet gjorde sig senare under 1800-talet mer gällande i enlighet med den schartauanska väckelsens ideologi (Lewis 1996) som växte sig allt starkare i Röra just vid den här tiden. I landet i övrigt var alkoholkonsumtionen, som till bortemot 90% bestod av brännvin, omfattande ännu under 1870-talet (Johansson 2008 s 28). Innan husbehovsbränningen blev förbjuden 1855 behövde man inte tillverka allt brännvin själv utan kunde köpa denna vara hos andra. I februari 1849 köpte Jonsson en kanna (2,6 liter) brännvin i gården Kolbuxeröd

"Brännvinsbritta" (1809-1897) stod för brännvinsförsäljningen i Assmunderöd. Hon var svägerska till Jakob Jonsson. Foto återfunnit i ett av hans efterlämnade album. Privat ägo.

och fick betala en riksdaler och 16 skilling. Efter 1855 fick brännvinet däremot inköpas på de försäljningsställen som hade tillstånd att sälja. Det gällde gästgiverier i kustorterna Nösund och Henån men även inlandsorten Assmunderöd i Torps socken. Där stod svägerskan till Jonsson, kallad "Brännvinsbritta", för försäljningen. Både hälftenbrukaren Olle Olsson och Per Olausson inhandlade emellanåt brännvin när de åkte till Nösund eller Henån med transporter av jordbruksprodukter till handelsfirmorna där. Olle Olsson fick den 26 augusti 1870 åka akut till Henån för att köpa brännvin som skulle finnas när ett av hans barn som avlidit i en svår epidemi med scharlakansfeber skulle begravas den 28 augusti (del 1 s 166). Inför julen 1869 köpte han 2 kannor (cirka 5 liter) åt sig och en och en halv kanna (runt 4 liter) åt Jonsson (del 1 s 127). Den 22 december 1876 fick Jonsson motta "julbrännvin" som en torpare (fader till hans piga Fina) hade inhandlat på Assmunderöd (del 2 s 233f).

Genom statlig lagstiftning hade städer och kommuner efter 1855 vetorätt när det gällde utskänkingsrättigheter (Johansson 2008 s 20). Detta utgör bakgrunden till att kommunalstämman i Röra genom omröstning den 3 maj 1876 tog ställning till om man skulle få fortsätta att utskänka brännvin i Henån. Röstningen ägde rum efter fyrktal (som grundades på inkomst och fast egendom)

Johan Henriksson från Kolbuxeröd var riksdagsman 1865-1867. Foto i privat ägo.

([www.ne.se Fyrk](http://www.ne.se/Fyrk)). Jonsson noterade att "vid röstningen som gick efter fyrktal blev över hundra fler mot än med den rättigheten". Per Olausson deltog i egenkap av arrendator i röstningen och "han var också emot", dvs utskänkingsrättigheten (del 2 s 184). Måttlighetsidealet måste alltså ha växt sig allt starkare i Röra om man jämför med de oerhörda kvantiteter alkohol som tillverkades vid Jonssons systers bröllop 1818. Efter denna omröstning dröjde det drygt hundra år innan Henån återfick en sådan försäljningsrättighet genom tillkomsten av ett systembolag 1986.

Bruk av tobak

Möjligheten att påverka riksdagens arbete i Stockholm tog Jonsson till vara genom att skriva brev till den för honom väl bekante riksdagsmannen och bonden Johan Henriksson från Röra. Denne tillträdde sitt uppdrag 1865 men avled i nervfeber redan i december 1867 endast 34 år gammal. Han företrädde bondeståndet 1865 och 1866 och 1867 andra kammaren. Breven till Henriksson visar tydligt på Jonssons samhällsengagemang. Han läser inte bara om verkligheten i tidningar. Han engagerar sig också och låter detta engagemang

ta sig konkreta uttryck genom förslag om samhällsförändringar. Breven återger, i likhet med dagböckerna, värderingar och attityder. Detta var enligt historikern Britt Liljewall något som började uppträda inom den folkliga brevkulturen vid mitten av 1800-talet (Liljewall 2007 s 183).

De bevarade breven (*Mera från vår bygd* 1978) som Jonsson skrivit till Johan Henriksson visar att han engagerade sig för statliga inskränkningar av bruket av tobak. Han skriver om "det överflödiga tobaksrökandet, som nu så allmänt kommit till vana att det nästan bildat den andra naturen". Det är överdådet i rökning som Jonsson vänder sig mot. Man kan här utläsa en form av måttlighetstänkande i likhet med vad som gällde i fråga om bruket av brännvin. Jonsson uttalar sig för att tobaksrökarna skall få erlägga skatt med undantag för den person som "kunde förete doktorsbetyg, att han för hälsans befrämjande måste röka". Det kan noteras att Jonsson här är tidigt ute med att vilja införa skatt på njutningsmedel. Samtidigt verkar det ha funnits en föreställning om att tobaksrökning i vissa fall kunde ha en positiv medicinsk effekt i likhet med den utbredda folkliga uppfattningen att brännvin hade en god effekt mot förkylning. Om Jonsson varnade för bruket av tobak har han själv inköpt snus. Det framgår av en kvittensbok från 1849 och framåt. Måttligheten har nog gjort sig gällande även här, ty det är inte ofta som inköp av snus omnämnes.

Vård av psykiskt sjuka

Jonsson uttalade sig också för att vården av psykiskt sjuka i Västsverige skulle få bättre villkor. Han framhöll för riksdagsmannen Johan Henriksson att han önskade att det skulle bli lättare för sådana människor, som levde i sina hem, att komma in på "hospital". Han gav konkreta exempel på svårigheter som förekom i Röra med sådana utvecklingsstörda personer. Det gällde bl. a. förhållandet för hans måg Olof Simonsson i Kärra. "Han sliter mycket besvärligt eller ont med sin bror Anders (född 1835, min anm.), och att få honom till hospital i Göteborg är ej att vidare tänka på, fast han därom mycket vinnlagt sig". Denne Anders Simonsson som stod under förmyndare, nämligen bonden Mattias Andersson på gården Granbua, bodde tillsammans med Olof Simonssons familj. Jonsson har hört att i Stockholm skall finnas ett hospital som är "visligt inrättat" och att där "skall dåren förbättras men ej försämrats". Han tipsar riksdagsmannen om att besöka detta hospital (Om den anstaltsbundna sinnessjukvården vid den här tiden se Jönsson 1998).

Kvinnans ställning

Även kvinnans ställning i samhället diskuterades i brev till riksdagsmannen Johan Henriksson. Utgångspunkten för Jonssons kommentarer är "vad jag av ett tidningsblad hört" angående frågan om att höja "kvinnans värdighet". Han vänder sig emot vad han har läst i denna fråga och som han uppfattar som "att

sätta kvinnan såsom en medtävlare på manspersonernas bana". Kvinnan har enligt Jonsson sin primära uppgift i att "föda, uppfostra barn, stå sitt hus väl före, ja, lägga första grunddragen till den mänskliga bildningen med mycket, mycket mera". Att Jonsson engagerat sig så i denna sak motiverade han med att det inte skett "av varken hat eller illvilja mot detta i sig själv och på sin rätta plats aktningvärda kön, utan mera att de måtte skonas, och ej komma att sättas på det hala m.m. sådant". Det är intressant att vi redan på denna tid kan följa ett sådant inlägg om relationerna mellan könen och dessas olika uppgifter i hemmet och familjen. Detta förhållande skall enligt Jonsson inte förändras ty det är reglerat av "den Allvise och rättfärdige". Den religiösa tron tar sig alltså klara uttryck i fråga om uppfattningar i samhällsfrågor.

Att Jonsson värdesätter kvinnornas insatser i hans hem och i bygden framgår av alla de kommentarer han ger om kvinnornas olika arbetsinsatser, vilket annars inte är vanligt i 1800-talets bondedagböcker (Liljewall 1995 s 38, *Alla de dagar* 1991 s 17). Kvinnan skall enligt Jonsson sköta sina uppgifter och mannen sina utan att detta skall sammanblandas i en jämlikhetssträvan. I det avseendet vill jag jämföra med en folklivsmålning av Carl Gustaf Bernhardson. Kvinnan dricker sitt kaffe vid eldstaden sedan hon serverat männen som sitter vid bordet. Bernhardsons kommenterar denna bild med orden: "Underdånig var Hon inte" (Gustavsson 2006). En konkret ekonomisk skillnad mellan könen förekom i Prästbacka när torparen Abraham Johansson på Hagen enligt arrendekontraktet 1864 skulle få betydligt mer i ersättning för sina dagsverken än hans hustru Sofia (se därom ovan). Någon kommentar eller motivering till en sådan löneskillnad mellan könen har dock inte varit möjlig att få.

Synen på mannens överordnade uppgifter och ställning inom äktenskapet uttrycker Jonsson i ett brev den 10 februari 1873 till sin blivande måg Per Olausson. Efter vigseln skall han "vara eller bliva en äkta man och verksam medlem i samhället och stå hus och dess bestyr före m.m." (brev i privat ägo).

Riksdagsman Johan Henriksson avlämnade två motioner under sin tid i riksdagen men ingen av dem tog upp sådana frågor som Jonsson aktualiserat i sina brev. Motionerna gällde i stället ekonomiska frågor för bönder och kustbefolkning i Bohuslän. En motion 1865 avsåg förändringar i avlöningssättet för fjärdingsmän i bondebygd respektive i kustorter (*Bihang* 1867 motion nr 99 s 149ff). En annan motion 1867 anhöll om föreskrifter om längre tid för betalningsanstånd för köpare i samband med exekutiva försäljningar av fast egendom (*Bihang* 1868 motion nr 156 s 22ff). Dessa motioner vann dock inget gehör i riksdagen.

Fredsengagemang

Utanför landets gränser engagerade sig Jonsson känslomässigt emot krigshandlingar. Av utrikes händelser som var präglade av död noterade Jonsson vad han läst i *Svenska Weckobladet* särskilt om det tysk-franska kriget 1870-1871

(www.ne.se Fransk-tyska kriget) där oerhört många liv gick till spillo. Han skrev med stor inlevelse om detta och visade avsky för de svåra lidanden som kriget innebar för de drabbade människorna. Han verkar ha varit en påtaglig fredsvän som engagerade sig för vad som hände ute i den stora världen och för andra människors ve och väl där. Han glädde sig påtagligt när det under tidig vår 1871 slutits fred mellan Tyskland och Frankrike. I slutet av oktober 1870 lämnade han en längre redogörelse och kommentar om det hemska tysk-franska kriget som han kallade barbariskt. Han framhöll att Frankrike, Preussen och Tyskland ”så länge stridit med och plundrat varandra ganska barbariskt, och ännu ihåller, och synes icke eller kunna komma till fredliga tankar förr än de få ödelagt varandra” (del 1 s 176). Till slut kom emellertid ett fredsavtal till stånd ”sedan de plundrat varandras egendom nämligen städer, skogar, landskap m.m. och dödat otaliga människor, då först fattades det beslut att fred skulle ske”. Frankrike skulle få betala ett avsevärt krigsskadestånd och även bli av med landområden. För att avhjälpa nöden i Frankrike upptogs det i Röra kyrka på midfästosöndagen den 19 mars 1871, dvs. alldeles efter fredsslutet, ett offer på altaret ”till de nödlidandes utsädesspannmålsunderstöd, emedan nämligen i Frankrike härjat ett så förödande krig att de blivit utblottade på både födoämne och synnerligen utsäde nästa vår” (del 1 s 197). Solidariteten tog sig detta uttryck i hela socknen vilket Jonsson redovisade med tillfredsställelse.

Uppmärksamhet åt kungahuset

I Stockholm gällde Jonssons intresse förutom riksdagen även kungahuset. Carl XV var en av unionskungarna under tiden 1814-1905. Under hans regeringstid firades år 1864 femtioårsminnet av tillkomsten av unionen mellan Norge och Sverige i landets kyrkor. Jonsson betecknar denna union som ”fridsförbundet mellan Sverige och Norge”. Han skriver om ”dessa båda brödrarikes förening att de skulle bli till en ömsesidig och uppriktig förtrolighet”. Han noterar också att ”vår nuvarande kung förordnat att denna dag skall helgas till minne av denna fridsstiftelse som nu fortfar oavbrutet i femtio år”. Här framkommer det tydligt att Jonsson är en fredsvän som önskar samförstånd och vänskap mellan människor, folk och nationer. Han gläds över att Sverige undsluppit ”krigets inflytande vidrighet”. Tidigare hade det i relationerna mellan Sverige och Norge förekommit ”plundrande och försnillande m.m.” ”Men nu sedan ett fridsförbund och båda rikenas förening skett, är all osämja undanröjd och enighet och välvilja i dess ställe inträtt, vilket befrämjat varandras välbefinnande och trevnad!!!” Alla de tre utropstecknen återfinnes i Jonssons handskrift.

Kungahuset blev särskilt påtagligt för gemene man i landet i samband med dödsfall inom hovet. Då skulle alla rikets socknar utföra ringningar i kyrkorna. Första gången som Jonsson uppmärksammar detta var när drottning Wilhelmina-Lovisa avled 1871 43 år gammal. De olika gårdarna i Röra socken fick då i tur och ordning dagligen ringa i kyrkklockorna under åtta dagar (del 1 s 201).

Bild av kung Carl XV publicerad i Svenska Weckobladet den 16 oktober 1872.

Den största uppmärksamheten åt kungahuset ägnade Jonsson kung Carl XV:s frånfälle den 18 september 1872 i en ålder av 46 år. För kungen skulle det ringas i tjugo dagar fram till begravningsdagen den 9 oktober. Hans död kungjordes i Röra kyrka söndagen den 20 september. Förutom pålysningarna i kyrkan byggde Jonsson sina uppgifter på vad han läst i tidningen *Svenska Weckobladet*. Där stod det enligt hans anteckningar bl. a. att omkring 30 000 personer hade sett kungen ligga på lit de parade (del 1 s 292). Jonssons intresse för kungahuset visas på ett särskilt sätt när han i samband med Carl XV:s död och Oskar II:s trontillträde nedtecknar alla svenska kungars valspråk alltifrån Gustav Vasa och framåt till Oskar II:s "Brödrafolkens väl".

Kulturens mentala innersida och dess uttrycksformer

Upplevelser av andra människor

Jonsson har varit en man med påtagliga känslor och reflektioner som han inte höll inom sig själv utan nedtecknade så att det är möjligt för eftervärlden att få ta del av dessa. Han var inte bara åskådare och referent av händelser vilket var det vanliga i andra bondedagböcker på 1800-talet. Han visar även personliga upplevelser av glädje och sorg och av engagemang inte minst för de människor som lever i utsatta situationer både på lokalorten och ute i världen. Upplevelser av sorg och bedrövelse märks tydligt i samband med redogörelserna för sjukdomar, olyckor och dödsfall.

Jonsson kunde både uttrycka uppskattning och kritik av människor också i sin nära omgivning. Han har varit mycket öppenhjärtig i sina anteckningar om vad han kände i sitt inre i relation till andra människor. Mestadels var han nöjd med hälftenbrukaren Olle Olssons arbete. Om denne emellertid inte satte gårdens intressen i första rummet utan i stället prioriterade möjligheten att få biinkomster, kunde Jonsson uttrycka sitt tydliga missnöje. Den 5 och 6 december 1870 noterade han att "Olle var åt Nösund med havre för handlande med båda hästarna och anmärkas må det att Olle till sin egen fördel använder det goda vädret, men otäta och söndriga hustak får stå och vänta tills ny nederbörd och snö med frost o.s.v. gör dess förbättrande omöjligt" (del 1 s 179). Några dagar senare, den 13 december, antecknas på nytt att Olle Olsson kör havre till Nösund "för handlare i Röra till icke liten skada för nödig gårdskörning" (del 1 s 180). Om dessa kritiska synpunkter framfördes direkt till Olle Olsson framgår dock inte av dessa texter. Kanske Jonsson kunde nöja sig med att avreagera sig genom att skriva ned vad han kände.

Mågen Per Olausson fick också både ros och ris. Den 22 april 1874 noterar Jonsson att "ibland vårt husfolk råder en verklig enighet och välvilja, vartill min älskvärda måg Per icke litet medverkar. Gud vare lov" (del 2 s 35). Jonsson vill ha fred och ro inte bara ute i världen utan också på hemmaplanet. När detta förekom, gällde det att lova Gud. Detta var ett år efter det att Per genom sitt giftermål blivit arrendator på gården. Jonsson kunde dock samtidigt uttrycka en viss kritik mot Pers sätt att sköta jorden eller att han var sen med att avsluta tröskningen under sitt första år som arrendator 1873 (se därom ovan). Nästa vår, den 12 maj 1874, kritiseras Per för att denne gödslat ett alltför tjockt lager på den jord som skulle sås. Därför räckte inte gödseln helt till på den aktuella åkern (del 2 s 38). Följande år den 13 april 1875 fick mågen kritik för att han sått alltför tjockt med fröklöver

som inköpts hos en lanthandlare (del 2 s 105). Jonsson låter dock framtiden utvisa om Per hade sätt alltför tjockt. Han dömer alltså inte ut honom direkt. ”Den som lever får se åt hösten om det är för mycket” (del 2 s 114).

I andra sammanhang hade Jonsson stort förtroende för Pers arbetsmetoder. Det gällde sättet på vilket han hängde bönor och ärtor till tork på en torkställning som kallades krage. Det var mycket bättre gjort än när en torpare under granngården Berg utförde detta arbete den 28 augusti 1876. Då torkade bönorna och ärtorna mycket sämre eftersom de var för hårt sammanpackade. De tog även skada av vätan ”som jag befarade”. Detta hade Jonsson påpekat vid arbetet med kragningen men han hade inte blivit åtlydd av torparen som utförde arbetet (del 2 s 211, 219).

Känslouttryck hos Jonsson är vanliga i anslutning till sådd och skörd och vädrets växlingar, vilket det ovan har givits flera exempel på. När skörden slog fel, antingen beroende på svår torka eller mycket regn, uppstod det stor oro för hur människor och husdjur skulle klara sig. Vattenbristen utgjorde också ett stort problem vid hård torka och sträng vinter. Jonsson tänkte inte bara på sig själv utan omsorgen om andra är påtaglig i hans känslouttryck.

Upplevelser av kyrka och prästerskap

Många reflektioner uttrycks i samband med kyrkobesöken och de tjänstgörande prästerna. Jonsson kunde ge både ros och ris åt deras predikningar och deras röst, som han kallade för deras ”utförande”. På pingstdagen den 4 juni 1865 noteras ”god predikan!” efter det att Jonsson hade lyssnat till kyrkoherde Johan Sörman. Den 22 januari 1865 kunde han inte komma till kyrkan och höra Sörmans predikan på grund av illamående, och detta betecknar han som ”stor förlust”. Den 17 april 1875 utbrast han efter att ha hört denne predikant att ”det var en skön predikan” (del 2 s 39).

Särskilda kommentarer fick nya präster eller vikarier som tjänstgjorde i Röra kyrka. När en ung adjunkt förrättade gudstjänsten midsommardagen den 24 juni 1876 var Jonsson mycket nöjd och skrev: ”Det hördes till att bliva ett nyttigt eller tjänligt verktyg i Herrens tjänst, gott framställningssätt, gott och tydligt utförande m.m.” (del 2 s 195). Rösten var extra viktig för Jonsson eftersom han besvärades av dålig hörsel men vid detta tillfälle 1876 noterar han att han ”Gudi lovad, kunde märka en stor förbättring i hörandet emot vad jag på en längre tid gjort”. Annars fann han det emellanåt meningslöst att gå till kyrkan eftersom han knappast hörde någonting. Det smärtade honom mycket. Däremot deltog han i nattvarden de söndagar då detta förekom. I det avseendet var han inte så helt beroende av hörseln. År 1869 skrev Jonsson ett brev till kyrkoherde Johan Sörman och påpekade att han hade fått så dålig hörsel och att han därför önskade att få låna några av prästens predikokoncept. Detta visar tydligt vilken vikt som Jonsson fäste vid söndagarnas predikningar. Sörman avböjde emellertid denna förfrågan i ett brev den 20 mars 1869. Koncepten var nämligen så fyllda av för-

kortningar att det ansågs svårt för någon utomstående att läsa dem. I stället uppmanades Jonsson ”till läsande i någon av de goda böcker som I har” (brev i privat ägo). Prästen var alltså medveten om Jonssons innehav av goda andaktsböcker.

Den 11 december 1874 noterar Jonsson: ”Ängslas jag stundeligen över mig själv att jag är så svårt slagen med klen hörsel, att näppeligen andra än mitt eget husfolk kan tala med mig så jag kan fattat (fatta det), och ändå är det svåraste att jag icke kan höra något i kyrkan eller höra vad där förehaves nämligen om söndagarna o .s. v.” (del 2 s 80). Ibland var hörseln bättre och ibland sämre. Jonsson uppger att han hade en hörapparat som han kallade för ”hörselinstrument” eller ”hörselmaskin” (del 1 s 334f). Då kunde han höra något bättre men inte alltid. Den 27 september 1874 var han i kyrkan och kunde inte uppfatta något ”oaktat jag begagnade hörselmaskinen. Det är mer än beklagansvärt” (del 2 s 68). Den 14 april 1878 tog han plats långt fram i kyrkan ”som medförde den nytta för mig att jag hörde såvida” (del 2 s 262). Den år 1878 vikarierande predikanten Herslof (året efter det att kyrkoherde Johan Sörman hade avlidit) hade han extra svårt att höra, och det låter han oss få veta. ”Jag kan nästan säga att jag ej kunnat uppfatta en enda hel mening, ty han hade ett obetydligt utförande”. Därför tvekade Jonsson att ge offer till honom den 6 oktober, men han gjorde det ändå ”för hans dyra ämbetes skull och den flit han bevisat i sitt ämbetes utträttande” (del 2 s 307f). Han hade ju bl.a. lagt ned en stor energi på att undervisa konfirmanderna, vilket Jonsson hade noterat. Detta offer ägde rum en vecka efter konfirmationen i Tegneby och Röra det året (se därom ovan).

Oro och medkänsla för andras ve och väl

När andra människor drabbades av *sorg*, visade Jonsson en påtaglig medkänsla, t. ex. när föräldrar miste barn antingen i späd eller vuxen ålder. Den 30 juni 1878 ringde det för en ung man från gården Nedre Häröd 21 år gammal. Han var ”sin faders ende son och som dött av lungsot såsom 2ne sina systrar” (del 2 s 282). När han jordfästes söndagen den 7 juli antecknade Jonsson orden ”stor saknad och sorg” (del 2 s 283). När det den 29 januari 1871 ringde för en flicka från ett fattigt hem i Brattås, fann Jonsson anledning att uttrycka sin medkänsla med sådana människors utsatta situation. ”Det är ganska närgående att tänka på de många fattiga som sitta borta i kojor med brist eller saknad av det nöd- torftiga. Gud hjälpe dem” (del 1 s 188). Det Jonsson i det sammanhanget kunde göra var att be Gud om hjälp för dem i tillägg till den konkreta ekonomiska hjälp som han och familjen brukade ge.

Till följd av epidemiska sjukdomar, olyckor och dödfödda barn uppstod det *en omfattande barnadödlighet*. Många föräldrar fick uppleva att mista mer än ett barn och ibland med korta mellanrum. Jonsson noterade även när vuxna människor i samma familj, t ex makar eller föräldrar och barn, dog med korta mellanrum. Den 19 december 1870 ringdes det för en pojke ”vars fader i går begrovs – tänkvärdigt, djupgående sorg för den efterlevande änka som så nära

på en gång mistat make och son" (del 1 s 180). Man kan här inte ta miste på Jonssons medkänsla med den änka som på kort tid råkat ut för denna sorg. Tåtheten i dödsfallen kan man kvantitativt utläsa i död- och begravningsböckerna medan man dessutom möter kommentarer om sociala konsekvenser och känslor i Jonssons anteckningar.

Jonssons medkänsla med andra inskränkte sig inte bara till människorna i familjen och socknen utan också till *husdjuren* på gården. Han har uppenbart känt en stark samhörighet med dem. Det framkommer tydligt när han i en del fall skildrar husdjurens död.

Den 8 april 1878 måste Per Olausson avliva en av Jonssons två tackor som framfött ett levande lamm men som "fick en efterbörd som var fastvuxen och ej kunde lösgöras från inälvorna". Jonsson konstaterade med sorg och saknad att "nu har jag ej mer levande kreatur för min del än en lammlös sö (tacka) och ett moderlöst lamm" (del 2 s 261). Detta lamm fick vänja sig vid att dricka mjölk ur en kopp och det gick bra fram till den 5 maj då det plötsligt och oväntat avled. Jonsson omtalar detta som "min förlust av får" (del 2 s 269). Bara några dagar senare, den 20 maj, fick han besked om att en tacka, som lämnats bort till bete hos en båtsman i Stala socken, hade drunknat i en torvhåla vilket han sörjde över djupt (del 2 s 272).

I september månad samma år 1878 uppkom ett problem för Jonsson med en ung galt som var ett halvt år gammal. Den hade dittills varit "frisk och trevlig" men så plötsligt ville den varken äta eller dricka. Den låg för det mesta stilla men Jonsson konstaterade med tillfredsställelse att den "synes ej just så mycket smärtas". Per Olausson försökte att hålla varm mjölk i den men ingenting hjälpte. Jonsson fann då att den här grisen "synes vara nöjd att dö". Han menade sig alltså kunna utläsa dess känslor, och därför fattades ett beslut om att den skulle avlivas genom slaktning. Blodet slogs ut men köttet togs till vara (del 2 s 306).

Mot bakgrund av de handelskontakter som förekom mellan bondebygd och kustsamhällen kan man väl förstå Jonssons *omtanke om och oro för fiskarbefolkningen* som upplevde stora faror ute på havet vid starka stormar. Han skrev den 14 och 15 december 1869 om att det blev "en stark storm så att beklagligt mångfaldiga skepp förlorades" (del 1 s 126). Den 28 mars 1878 låter han oss veta att det hela dagen och kvällen varit en oerhört stark storm. Värre än för röraborna var det emellertid "på sjön, stackars våra skärgårdsboar, ty de äro i allmänhet ute på havet för att idka sitt fiske. Ack att det måtte gå dem väl, åtminstone ej värre (än) att de kunde ligga fast och begå sig (bli förskonade, min anm.). ... Framtiden kommer att utvisa eller säga dem som lever hur utgången har blivit, vi överlämna dem med varma förböner till Försynens milda omsorg, vi förmå ej något annat till deras bistånd" (del 2 s 256f). Förbön är det som Jonsson kan utföra och samtidigt hoppas på "Försynens milda omsorg". Gudsförtröstan utgör för Jonsson en trygghet och en motvikt till oron. Även den 30 mars samma år 1878 fortsatte det att blåsa en stark östanvind, vilket föranledde Jonsson att nedteckna: "Det är ganska bekymmersfullt att tänka på

Fiskeläget Grundsund vid slutet av 1800-talet. Foto Carla-Förlaget, Lysekil.

de arma fiskarena som nu är gådda till sjöss” (del 2 s 257). En sådan oro var faktiskt väl befogad, ty det förekom många förlisningar i samband med storsjöfisket i Bohuslän som startade omkring 1860. Förhållandena blev bättre först på 1890-talet när de bohuslänska fiskelagen anskaffade engelska kuttrar försedda med motorer i stället för segel (Hasslöf 1949).

På påskaftonen den 20 april 1878 hade Jonsson just fått kännedom om att ”storfiskebåtarna på Grundsund och Gullholmen är alla lyckligen och väl hemkomna, med ymnigt fiske och att de icke lärt haft så synnerligt styggt väder på fiskegrunden, ty då den starka östanvinden som ihöll flera veckor och väckte mångas bekymmer, då var fiskebåtarna och dess manskap i god hamn i Norge, där de lär ha legat hela 5 veckor bortåt, men det var väl att de vore där då, ty de hade visst icke redat sig (klarat sig, min anm.) på fiskegrunden då” (del 2 s 264). Jonsson kunde dra en lättnadens suck och känna att ”Försynens milda omsorg” hade gjort sig gällande på ett sätt som han inte hade kunnat förutse men väl hoppats på.

Under sommaren och hösten 1866 härjade en epidemi av kolera i flera bohuslänska kustorter, bl. a. i fiskeläget Gullholmen. Det rör sig om en bakteriell magsjukdom med diarré och kräkningar och dödligheten var cirka 50% (www.ne.se Kolera). Jonsson meddelade i slutet av augusti detta år att koleran var ”på vissa ställen mycket allvarsam, särdeles på fiskeläget Gullholmen”.

Smittan skall ha förts dit av gullholmenbor som besökt Larmäsemarknaden i Göteborg den 10 augusti (del 1 s 25. Om denna marknad se Skarin-Frykman 1993). Denna marknad var en viktig tidpunkt för att sälja fisk (Hasslöf 1949 s 396).

I början av september uttryckte Jonsson ”nu dubbel sorg och oro, ty icke nog med otjänligt, och ohjälpligt bärgningsväder” hemma i Röra socken, så ”är den härjande farsoten kolera så allmän att all handelsrörelse mellan städer särdeles Göteborg, och skärgården måste nära sagt alldeles inskränkas – till vissa ställen alldeles” (del 1 s 27).

Jonsson såg med oro och djupt bekymmer på situationen för dessa kustbor utanför den egna hemorten. Han skrev: ”Det synes som att alla dessa arma eller beklagansvärda strandsittare skola göra varandra sällskap in i evigheten på en och samma tidpunkt – man får se huru länge mordängeln fått lov att gå eller huru vitt och brett han fått befallning att döda”. Detta är den enda gången som Jonsson använder ordet evigheten som ett perspektiv på döden, dvs. uppfattningen att en tillvaro följer efter döden. Han ger också en religiös tolkning när han talar om mordängeln som är utsänd för att döda. Denna föreställning går tillbaka på gammaltestamentliga berättelser om israeliternas uttåg ur Egypten (www.ne.se Mordängel). Det fanns dock enligt Jonsson en religiös utväg ur dessa svårigheter. ”En allvarlig bot och bön om förskoning kunde tjäna så som skäl att ej slå människorna mera” (del 1 s 27). Förbönen tjänar återigen som ett medel för att komma ur krissituationer. Ordet bot antyder att människorna också måste förändra sina liv. Den 26 oktober kunde Jonsson med lättnad konstatera: ”Gud vare låvad har kolera sjukdomen i allmänhet och märkbart avtagit nämligen i städer och fiskelägen, där den varit som allvarsammast” (del 1 s 30). Det var viktigt för Jonsson att i en sådan förbättrad sjukdomssituation inte glömma att lova Gud, dvs. när en påtaglig förändring av en krissituation hade inträtt.

Slutord om det mest karakteristiska

Alla de känslouttryckningar som möter i Jonssons skriftliga material innebär att han avviker från vad som är vanligt i andra bondedagböcker från sent 1800-tal. Historikern Britt Liljewall som forskat om sådana källor uttrycker sig så: "Bondedagboken är till skillnad från den borgerliga dagboken inte ett medium för reflektion över vad som skett eller en ventil för känslor. ... Den nästan undantagslösa avsaknaden av reflektion, känslor och tankar begränsar också möjligheterna att belysa t. ex. attityder och värderingar" (Liljewall 1995 s 31f). Jonssons upplevelser och reflektioner däremot kan man i många fall inte ta miste på. Omsorgen om andra människors situation oberoende av social och ekonomisk ställning är mycket påtaglig. Att kvinnorna är väl synliga i anteckningarna är också specifikt för Jonsson. Detta gör hans dagböcker extra viktiga. En del danska bondedagböcker stämmer däremot mer överens med Jonssons anteckningar genom att de innehåller reflektioner och inte är enbart registrerande. Detta har påverkats genom influenser från religiösa väckelserörelser (*Bondedagböcker* 1980 s 18). En sådan påverkan kan säkerligen också vara aktuell för Jonssons vidkommande. Den religiösa grundsynen gör sig hela tiden påmind när han tolkade händelser i samtiden och när han tänkte på framtiden. Förbönen upplevdes som ett verksamt medel när han kände oro för andras ve och väl. Han lämnade händelseutvecklingen i Guds händer och det gav honom tröst även när han var djupt bedrövad. När han upplevde framgång och bönhörelse var det viktigt att inte glömma att lova Gud för sådana välgärningar.

Äldre måttenheter

aln = cirka 0,6 meter

famn = 1,78 meter

fjärding = fjärdedels tunna cirka 36,5 liter

fyrktal = grundades på inkomst och fast egendom

hemman = jordbruksfastighet av en viss storlek eller så kallat mantalsvärde

kanna = 2,6 liter

kappe = 4,58 liter

kubiktum = volymenhet för tum (cirka 2,5 cm) = cirka 16 kubikcentimeter

lispund = 8,5 kilo

mantal = en gårds förmåga att betala skatt

riksdaler = äldre benämning i stället för krona fram till 1873

skeppund = 170 kilo

48 skilling = en riksdaler, senare = 100 öre

skålpund = 425 gram

sätting = cirka 20 liter

tum = cirka 2,5 cm

tunna = 146,5 liter

Källor och litteratur

Otryckta källor

Gefle

- Lantmäteristyrelsens arkiv
- Laga skifteskarta över Prästbacka 1841
- Generalstabskarta 1844

Göteborg

- Göteborgs landsarkiv (GLA)
- Göteborgs domkapitels arkiv (GDA)
- Ämbetsberättelse för Tegneby pastorat 1875 F II
- Röra kyrkoarkiv
- Död- och begravningsböcker 1861- 1880 F 1
- Kyrkostämmoprotokoll K I:1
- Register över sjömän
- Tiondelängd LV:1
- Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG)
- Folklivsuppteckningar signum IFGH och VFF

Henån

- Henåns församlingshem
- Erik Asklands samling
- Anna Edmans anteckningar om lärarinnetiden i Röra 1865–1876
- Orusts brandförsäkringsbolag
- Reglemente 1856

Uddevalla

- Bohusläns museum
- Jakob Jonssons dagböcker i original och resterande i kopia
- Carl Gustaf Bernhardsons folklivsmålningar
- Fotografier tagna av Dan Samuelsson

Privat ägo

- Simon Martinssons bildsamling
- Aina Barneviks samling av folklivsmålningar
- Tiondelängder för Röra socken

Fotomaterial, brev, köpehandlingar, arvsskiften, kvittensböcker på torp-skatt, kvitton på kommunalutgifter, kvitton på erlagt tionde, reverser, försäkringsbrev, skolbetyg, drängkontrakt, hälftenbrukskontrakt, arrende-kontrakt och rättegångshandlingar

Internet

www.lantmateriet.se, Karta laga skifte Prästbacka 1841
www.ne.se, Nationalencyklopedien

Tryckta källor och litteratur

- Agrarhistoria*. 1999. Red. av Bengt M. P. Larsson m. fl. Stockholm.
- Alla de dagar som är livet. Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet*. 1991. Red. av Janken Myrdal. Stockholm.
- Arvidsson, Sven-Ove 1972: *De svenska koleraepidemierna. En epidemiografisk studie*. Stockholm.
- Berg, Jonas & Janken Myrdal 1981: *Bonedagböcker. Saga och Sed*.
- Bernhardson, Carl Gustaf 1978: *Bohuslänskt folkliv*. Grundsund.
- Bernhardson, Carl Gustaf 1986: *Skageracksmyten*. Grundsund.
- Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1865 och 1866*. Elfte samlingen, fjärde avdelningen. 1867. Stockholm.
- Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1867*. Första samlingen. Andra avdelningen. Första bandet. 1868. Stockholm.
- Bohusläns historia*. 1963. Red. av Erik Lönnroth. Stockholm, Göteborg, Uppsala.
- Bohusläns Tidning*. 1864–1867.
- Bonedagbøger - kilder til dagliglivets historie*. 1980. Udg. af Karen Schousboe. Lyngby.
- Bringéus, Nils-Arvid 1958: *Klockringningsseden i Sverige*. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1969: *Lysning. Fataburen*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1987: *Livets högtider*. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1997: *Folklig fromhet. Studier i religionsetnologi*. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1999: *Årets festdagar*. Stockholm.
- Carlsson, Sten 1964: *Svensk historia*. Del 2. Andra uppl. Stockholm.
- Drugge, Ulf 2007: *Krisbiografier. Utfattiga och mindre fattiga förr*. Malmö.
- Edlund Ann-Catrine 2007: *Ett rum för dagen. En studie av två kvinnors dag-boksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. Umeå.
- Egardt, Brita 1962: *Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar*. Stockholm.
- Ejdestam Julius 1940: Svenska vårsder. *Svenska Landsmål ock Svenskt folkliv*.
- Ejdestam, Julius m. fl. 1943: *Bilder ur lanthandelns historia*. Västerås.

- Ejdestam, Julius 1944: *Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige*. Uppsala.
- Ek, Sven B. 1962: *Väderkvarnar och vattenmøller. En etnologisk studie i kvarnarnas historia*. Stockholm.
- Ericsson, Lars 1995: *Svenska knektar: Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*. Lund.
- Fet, Jostein 2004: *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600-1850*. Oslo.
- Franzén, Lars 1987: *Peat in Sweden. A Method to Calculate the Resources*. Göteborg.
- Fredberg, C. R. A. 1921: *Det gamla Göteborg*. Del 1. Göteborg.
- Från vår bygd*. 1973. V. Henån.
- Gadd, Carl-Johan 2000: *Den agrara revolutionen 1700–1870*. Stockholm.
- Gjerdåker, Brynjulv 2002: *Norges Landbrukshistorie. III. 1814–1920. Kontinuitet og modernitet*. Oslo.
- Gustafsson, Gunnar 1993a: *Något om Röra kyrkas historia*. Röra.
- Gustafsson, Gunnar 1993b: *Prästbackaslåkten från Orust. Dagboksskrivaren Jakob Jonssons och hans broder Eriks släkt*. Röra.
- Gustavsson, Anders 1972: *Kyrktagningsleden i Sverige*. Lund.
- Gustavsson, Anders 1974: *"Ståta brud". En kyrklig sed i social belysning*. Lund.
- Gustavsson, Anders 1981: *Sommargäster och bofasta. Kulturmöte och motsättningar vid bohuskusten*. Lund.
- Gustavsson, Anders 2006: Carl Gustaf Bernhardsons folklivsmålningar som källa för kulturhistorisk forskning. *Rig*.
- Gustavsson, Anders 2009: Döden i 1800-talets bondevärld – studerad genom en bondes dagböcker från en västsvensk kustsocken. *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Red. av Anders Gustavsson. Uppsala.
- Göteborgs Stifts Herdaminne samt Geografisk, Statistisk och Historisk Beskrifning öfver Pastoraten*. 1872. Göteborg.
- Hagberg, Louise 1937: *När döden gästar*. Stockholm.
- Hallberg, Sten & Helge Samuelsson 1988: *Boken om Nösund*. Nösund.
- Hansson, Olof 1983: *Min barndoms Gullholmen. Minnen och skärvor*. Uddevalla.
- Hasslöf, Olof 1949: *Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur*. Göteborg.
- Henån. Badort och handelsplats*. 1997. Red. av Britta Berntsson m.fl. Henån.
- Hodne, Ørnulf 2005: *Folkelige værvarslere. 1900 værmerker fra hele landet*. Oslo.
- Holmberg, Axel Emanuel 1867: *Bohusläns historia och beskrifning*. Del 2. 2.uppl. Örebro. Nytryck i faksimil 1979. Uddevalla.
- Jakob Jonssons dagbok*. 1991–1997. Utg. av Tegneby hembygdsförening. 1–2. Henån.
- Johansson, Lennart 2008: *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005*. Stockholm/Stehag.

- Johansson, Torvald 2001: *Torp, folk och gårdar på Orust i svunnen tid*. Uddevalla.
- Jönsson, Lars-Eric 1998: *Det terapeutiska rummet: rum och kropp i svensk sinnessjukvård 1850–1970*. Stockholm.
- Kjellman, Gunilla 1979: *Bröllopsgåvan. En etnologisk studie av gåvoekonomi*. Lund.
- Konglig Bohus Läns Regemente. *Indelningsverk 1727–1901*. 2001. Red. av Lennart Gabrielsson m.fl. Uddevalla.
- Kyrko-Handbok, hwaruti stadgas huru gudstjensten i Svenska Församlingar skall behandlas. ... Utgifwen med de förändringar, som föreskrifwas i kongl. Mai:ts Nådiga cirkulär af d. 26 oct. 1860. 1861. Lund.
- Kyrko-Handbok, hwaruti stadgas, huru Gudstjensten i Svenska Församlingar skall behandlas ... antagen vid Riksdagen i Stockholm år 1809. Utgifwen med de ändringar och tillägg, som till och med år 1884 blifwit i Nåder fastställda. 1884. Lund.
- Larsson, Bo 1992: *Svenska bondedagböcker. Ett nationalregister*. Stockholm.
- Lewis, Katarina 1996: Nykter, men inte nykterist. Schartauanismens måttlighetsideal. *Rus & rit. Om droger och religioner*. Red. av Håkan Rydving. Örebro.
- Liljewall, Britt 1989: En allmogefamiljs agerande i en tid av förändring. *Rig*.
- Liljewall, Britt 1995: *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. Göteborg.
- Liljewall, Britt 2007: "Ack om du vore här". *1800-talets folkliga brevkultur*. Stockholm.
- Malmstedt, Göran 2002: *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*. Lund.
- Mera från vår bygd*. 1978. Utg. av Tegneby hembygdsförening. Henån.
- Montgomery, Arthur 1951: *Svensk socialpolitik under 1800-talet*. Andra omarbetade uppl. Stockholm.
- Morell, Mats 2001: *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945*. Stockholm.
- Nelson, Marie C. 1988: *Bitter Bread. The Famine in Norrbotten 1867–68*. Uppsala.
- Pleijel, Hilding 1983: *Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni*. Lund.
- Sandberg, Lena 2000: "Anders Andersson hade eld i sin tjärdal" - en analys av Jonas Åströms dagböcker 1868–1891. Umeå.
- Sandberg, Lena & Lars Östlund 2004: *Bonedagböcker som källa för kunskap om skogsarbete. Saga och Sed*.
- Skarin Frykman, Birgitta 1993: *Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg*. Göteborg.
- Skarstedt, C. W. 1948: *Göteborgs stifts herdaminne*. Ny upplaga utg. av Knut Norborg. Göteborg.
- Slotte, Håkan 1999: *Lövtäkt i Sverige 1850–1950. Metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet*. Uppsala.

- Den svenska psalmboken. Af konungen gillad och stadfästad år 1819.* 1820. Stockholm.
- Svenska Weckobladet.* 1869. Stockholm.
- Svenske, John 1993: *Skrivandets villkor. En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861-1914.* Uppsala.
- Sveriges kyrkolag af år 1686; jemte ännu gällande stadganden, genom hvilka den blifvit ändrad eller tillökt.* Utg. af A. J. Rydén. 1864. Göteborg.
- Thurgren, J. A. 1886: *Handbok i svenska presterskapets rättigheter från äldsta till närvarande tider.* 2.uppl. Stockholm.
- Tillhagen, Carl Herman 1962: *Folklig läkekonst.* Andra uppl. Stockholm.
- Wyller, Torill 1987: *Sankthans. Midtsommerfeiring i Norge gjennom 150 år.* Oslo.
- Österberg, Eva 2007: *Vänskap – en lång historia.* Stockholm.